

**HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂT'INA GÖRE FERT VE CEMİYET
İLİŞKİLERİNDE DİNÎ-AHLÂKÎ YAKLAŞIMLARIN
İNCELENMESİ**

Ahmet BÜTÜN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

Ağustos, 2023

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂT'INA GÖRE FERT VE
CEMİYET İLİŞKİLERİNDE DİNÎ- AHLÂKÎ
YAKLAŞIMLARIN İNCELENMESİ

Hazırlayan
Ahmet BÜTÜN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

AFYONKARAHİSAR 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Harîrî’nin Makâmât’ına Göre Fert ve Cemiyet İlişkilerinde Dini- Ahlâkî Yaklaşımların İncelenmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/ 08/ 2023

İmza

Ahmet BÜTÜN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Ahmet BÜTÜN
	Numarası	200697112
	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Programı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Harîrî'nin Makâmât'ına Göre Fert ve Cemiyet İlişkilerinde Dinî- Ahlâkî Yaklaşımların İncelenmesi	
Tez Savunma Sınav Tarihi	21.08.2023	
Tez Savunma Sınav Saati	13.30	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

HARİRÎ'NİN MAKÂMÂT'INA GÖRE FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE DİNÎ- AHLÂKÎ YAKLAŞIMLARIN İNCELENMESİ

Ahmet BÜTÜN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Ağustos, 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

Harîrî'nin *Makâmât* adlı eseri insanlar arası ilişkilerde genel ahlâkî kuralların ortaya konulması, İslâm dininde önemli bir yeri olan ahlâkın örneklendirilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı, söz konusu eserde bahsedilen kişiler ve toplumlar arası ilişkilerde yer alan dinî ve ahlâkî yaklaşımları tespit etmektir. Bunların Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadis-i şerifleri ışığında örneklendirilmesi de hedeflenmiştir. Daha önce *Makâmât* ile ilgili yapılan çalışmalarda makâmeler dinî ve ahlâkî açıdan incelenmediğinden bu çalışmanın yapılmasına gerek görülmüştür. Eserin başkarakterleri Hâris İbni Hemmâm ve Ebû Zeyd es-Serûcî'dir. Ebû Zeyd es-Serûcî, ahlâkî ilkeleri insanlara hatırlatan, onlara bu konuda öğütler veren kişi konumundadır. Hâris İbni Hemmâm ise, gittiği her yerde Ebû Zeyd es-Serûcî ile karşılaşan ve onun edipliğinden faydalanmak isteyen biridir. Çalışma esnasında, *Makâmât* konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, literatür taranmış, *Makâmât*'ta bulunan elli makâme tek tek incelenmiştir. Bu makâmelerde insanları kandırmak üzerine kurulan konulardan bahsedilerek aslında insanlara doğruyu, güzeli benimsetmenin amaçlandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda bahse konu eserde İslâm dinine ve insanın ahlâkî yapısına dair pek çok örneğe rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makâmât, Harîrî, Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm, ahlâk

ABSTRACT

RELIGIOUS-MORAL APPROACHES IN INDIVIDUAL AND COMMUNITY RELATIONS ACCORDING TO HARIRI'S MAKAMAT

Ahmet BÜTÜN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES**

DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS

August, 2023

Advisor: Asst. Prof. Dr. Asuman SENEL

Harīrī's Maqāmāt is of great importance in terms of setting forth general moral rules in interpersonal relations and exemplifying morality, which has an important place in the Islamic religion. In this context, the aim of this study is to identify the religious and ethical approaches in the relations between individuals and societies mentioned in this work. It is also aimed to exemplify them in the light of the Holy Qur'an and the hadiths of the Prophet Muhammad (PBUH). Since the maqāmas have not been analyzed from a religious and ethical point of view in previous studies on maqāmas, it was deemed necessary to conduct this study. The protagonists are al-Hāris Ibn Hemmām and Abū Zayd al-Sarūjī. Abū Zayd al-Sarūjī is a person who reminds people of moral principles and gives them advice on this subject. Hāris Ibn Hemmām was a man who met Abū Zayd al-Sarūjī wherever he went and wanted to benefit from his literary skills. During the study, the studies on Makāmāt were examined, the literature was reviewed, and the fifty makāma in Makāmāt were analyzed one by one. In these maqāmas, by mentioning the issues that are based on deceiving people, it is tried to reveal that it is actually aimed to make people adopt the truth and beauty. In line with the information obtained, many examples of the Islamic religion and the moral structure of human beings were found in this work.

Key words: Maqāmāt, Harīrī, Abū Zayd al-Sarūjī, Hāris Ibn Hemmām, morality

ÖN SÖZ

Harîrî'nin Makâmât adlı eseri o dönemdeki toplumun ahlâkî bozukluklarını gözler önüne sermek için yazılmış elli kısa makâmeden oluşan bir eserdir. Eserin başkarakterleri Hâris İbni Hemmâm ve Ebû Zeyd es-Serûcî'dir. Bu eser, insanları ahlâkî konularda bilgilendirmek, öğüt vermek amacı ile yazılmıştır. Çalışmada Makâmât'ta yer alan makâmelerde fert ve cemiyet ilişkilerinde dinî-ahlâkî yaklaşımlar incelenmiştir.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; eserin yazarı olan Harîrî hakkında genel bilgiler verilip eserlerinden söz edilerek makâme türünün özelliklerinden ve bu türde eserler veren kişilerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde; din ve edebiyatta ahlâk kavramı, fert ve cemiyet ilişkilerinde ahlâkın önemi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, Harîrî'nin Makâmât adlı eserinde yer alan elli makâme dinî ve ahlâkî yönden incelenmiştir.

Bugünlere gelmemde çok büyük katkısı olan annem Nadire BÜTÜN'e, babam Gültekin BÜTÜN'e, kardeşime tüm kalbimle teşekkür ederim. Bu çalışmayı yapma sürecim boyunca her daim yanımda olan çok değerli eşim Meryem Nur BÜTÜN'e, canım oğlum Uğuralp Tekin BÜTÜN'e çok teşekkür ederim. Ayrıca tezimi yazmamda en büyük emeği olan, desteklerini hiçbir zaman esirgeyemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL'e, tez savunma sürecim boyunca eleştirilerinden çok yararlandığım kıymetli hocalarım Doç. Dr. Kamile ÇETİN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YILMAZ'a sevgi, saygı, minnet ve şükranlarımı sunarım.

Ahmet BÜTÜN

2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HARÎRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE MAKÂME TÜRÜ

1.HARÎRÎ İLE İLGİLİ BİLGİLER	
1.1. HARÎRÎ'NİN HAYATI.....	6
1.2. HARÎRÎ'NİN ESERLERİ	6
1.2.1. Dürretü'l-Gavvâs Fi Evhamî'l-Havâs	6
1.2.2. Mülhatü'l-İ'râb.....	7
1.2.3. er-Risâletü's-Sîniyye ve er-Risâletü's-Şîniyye	7
1.2.4. el-Fark Beyne-d Dâd Ve'z-zâ	7
1.2.5. Makâmât	7
1.3. MAKÂME TÜRÜ	8

İKİNCİ BÖLÜM

DİN- EDEBİYAT, FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE AHLÂK

1. DİNDE VE EDEBİYATTA AHLÂK, FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE GÜZEL AHLÂKIN ROLÜ	12
1.1. DİN VE AHLÂK İLİŞKİSİ.....	12
1.2. EDEBİYATTA AHLÂKÎ YAKLAŞIMLAR	19
1.3. FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE GÜZEL AHLÂKIN ROLÜ	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARÎRÎ'NİN MAKÂMATININ İNCELENMESİ

1. DİNÎ VE AHLÂKÎ YÖNÜYLE HARÎRÎ'NİN MAKÂMATI	25
1.1. ANA HATLARIYLA MAKÂMELERDE GEÇEN OLAYLAR, DİNÎ- AHLÂKÎ YAKLAŞIMLAR	25
1.1.1.Birinci Makâme (San'aniyye).....	25
1.1.2. İkinci Makâme (Hulvâniyye).....	27
1.1.3. Üçüncü Makâme (Dinariyye)	29
1.1.4. Dördüncü Makâme (Dimyâtiyye)	30
1.1.5. Beşinci Makâme (Kûfiyye).....	31
1.1.6. Altıncı Makâme (Meragiyye).....	33
1.1.7. Yedinci Makâme (Berkaîdiyye).....	34

1.1.8. Sekizinci Makâme (Maarriyye).....	36
1.1.9. Dokuzuncu Makâme (İskenderiyye).....	37
1.1.10. Onuncu Makâme (Rahbiyye)	38
1.1.11. On Birinci Makâme (Saviyye)	39
1.1.12. On İkinci Makâme (Dimeşkiyye)	41
1.1.13. On Üçüncü Makâme (Bağdadiyye).....	42
1.1.14. On Dördüncü Makâme (Mekkiye).....	43
1.1.15. On Beşinci Makâme (Farziyye).....	44
1.1.16. On Altıncı Makâme (Mağribiyye).....	46
1.1.17. On Yedinci Makâme (Kahkariyye).....	47
1.1.18. On Sekizinci Makâme (Sincariyye).....	48
1.1.19. On Dokuzuncu Makâme (Nusaybiyye).....	49
1.1.20. Yirminci Makâme (Farikiyye).....	51
1.1.21. Yirmi Birinci Makâme (Raziyye).....	52
1.1.22. Yirmi İkinci Makâme (Fıratıyye).....	54
1.1.23. Yirmi Üçüncü Makâme (Harimiyye).....	56
1.1.24. Yirmi Dördüncü Makâme (Katimiyye)	58
1.1.25. Yirmi Beşinci Makâme (Kereciyye).....	59
1.1.26. Yirmi Altıncı Makâme (Raktaiyye)	60
1.1.27. Yirmi Yedinci Makâme (Veberiyye).....	62
1.1.28. Yirmi Sekizinci Makâme (Semerkandiyye)	64
1.1.29. Yirmi Dokuzuncu Makâme (Vasıtiyye).....	65
1.1.30. Otuzuncu Makâme (Suriyye)	67
1.1.31. Otuz Birinci Makâme (Remliyye)	68
1.1.32. Otuz İkinci Makâme (Tayyibiyye)	70
1.1.33. Otuz Üçüncü Makâme (Tiflisiyye).....	71
1.1.34. Otuz Dördüncü Makâme (Zebîdiyye).....	72
1.1.35. Otuz Beşinci Makâme (Şiraziyye)	74
1.1.36. Otuz Altıncı Makâme (Malatiyye)	75
1.1.37. Otuz Yedinci Makâme (Sadiyye).....	76
1.1.38. Otuz Sekizinci Makâme (Merviyye)	78
1.1.39. Otuz Dokuzuncu Makâme (Ummaniyye).....	80
1.1.40. Kırkıncı Makâme (Tebriziyye).....	81
1.1.41. Kırk Birinci Makâme (Tennisıyye).....	83
1.1.42. Kırk İkinci Makâme (Necraniyye).....	84
1.1.43. Kırk Üçüncü Makâme (Bikriyye)	85
1.1.44. Kırk Dördüncü Makâme (Şiteviyye)	87
1.1.45. Kırk Beşinci Makâme (Remliyye)	88
1.1.46. Kırk Altıncı Makâme (Halebiyye)	89
1.1.47. Kırk Yedinci Makâme (Hicriyye)	91
1.1.48. Kırk Sekizinci Makâme (Haramiyye).....	92
1.1.49. Kırk Dokuzuncu Makâme (Sâsâniyye).....	93
1.1.50. Ellinci Makâme (Basriyye)	95
1.2. MAKÂMELERDE YER ALAN DÎNÎ VE AHLÂKÎ İLKELERİN TASNİFİ.....	96
1.2.1. Dînî İlkeler	97
1.2.2. Ahlâkî İlkeler	101
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	104
KAYNAKÇA.....	107

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age: Adı geçen eser
agt: Adı geçen tez
agy: Adı geçen yayın
bk: Bakınız
C: Cilt
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H: Hicri
çev: Çeviren
M: Miladi
öl: Ölüm tarihi
S: Sayı
s: sayfa
ss: sayfalar arası
(s.a.v.): sallallahu aleyhi ve sellem
T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
vb: ve benzeri
vs: vesaire
yy: yüzyıl

GİRİŞ

İnsanlar topluluklar hâlinde yaşarlar ve hem birbirleriyle hem de toplumla ilişki içindedirler. Toplumda çok çeşitli insan tipiyle karşılaşmak mümkündür. Bunların içinde dürüst, anlayışlı, sadık, adaletli kimseler olabildiği gibi, bu insanî hasletlerden, etik ve ahlâkî değerlerden uzak insanlar da olabilir. Bu çalışmanın konusu olan Harîrî'nin *Makâmât* adlı eseri, toplumda karşılaşılabilecek insan tiplerinden bahseden ve makâme türünde yazılmış bir eserdir.

Makâme türüne temel teşkil eden türlerin, Abbasîler döneminde gelişim göstermeye başlayan nesrin çeşitlerinden “Risâle” ve “Tevki’ât” olduğu söylenebilir. Makâme türünün ilk mucidi Bedü’z-Zamân el-Hemedânî’dir (öl.398/1008). Makâme, Arap edebiyatında dilencilik ve yoksulluk edebiyatıyla sanat ağırlıklı edebî akımın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Makâmeler isimlerini, anlatan kişinin bulunduğu, gezmeye ya da ilim öğrenmeye gittiği yerlerden alır. Makâmelerde bir anlatıcı ve genelde hayali bir karakter olan dilenci kılığında bir şahıs vardır¹.

Bedü’z-Zamân el-Hemedânî’den sonra Ebû Nasr el-Azîz b. Ömer b. Sa’dî, İbni Nâkıyâ (öl. 1092), Ebu’t-Tahir Muhammed b. Yusuf el-Eşterkûnî es-Sarakustî, el-Hasan b. Sâfî el-Mısrî, İbni Mârî, İbni el-Cevzî (öl. 1201), Ebû’l A’lâ Ahmed b. Ebi Bekr b. Ahmed er-Razî el- Hanefî, Zemahşerî (öl. 1143) ve el-Harîrî (öl. 1122) de makâmeler yazmıştır². Ancak bunlar arasında en çok üne kavuşan eser, el-Harîrî’nin *Makâmât* adlı eseridir.

Harîrî’nin *Makâmât* adlı eserinde, toplumda karşılaşılabilecek insan tipleri, bu tiplerin özellikleri, Ebû Zeyd es-Serûcî aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Kitapta elli makâme bulunmaktadır. Makâmelerin genelinde ortak ahlâkî ilkelerden ve İslâm dininde önemsenen bazı konulardan bahsedilmektedir. Kibirden uzak durmak mütevazı olmak, ahiret hayatına önem vermek, dünyanın geçiciliğinin farkında olmak, misafire ikram etmek, muhtaç olanlara yardım etmek, isteyen eli boş göndermemek, cimrilik ve israftan uzak durmak, kötülüklerden Allah’a sığınmak, Allah’ın rahmetinden ümit kesmemek, güzel ahlâklı olmak, insanları dış görünüşüne göre yargılamamak, hüsnüzan beslemek, Allah’ın yüceliği, rızık kazanmak için emek verilmesi gerektiği, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamak gibi konular bunlardan bazılarıdır.

¹Ahmet Cevdet Karaca, *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 97.

²Karaca, *agt.*, s. 97.

Ebû Zeyd es-Serûcî ve Hâris İbni Hemmâm, Makâmât'taki elli makâmenin temel karakterleridir. Hâris İbni Hemmâm'ın farklı şehirlere gitmesi ve oralarda türlü kılıklerde Ebû Zeyd es-Serûcî ile karşılaşması ve onun sözlerinden etkilenmesi, makâmelerin başlangıç noktasıdır. Ebû Zeyd es-Serûcî, makâmelerde, genellikle yaşlı kılığında, eski püskü kıyafetler içinde tasavvur edilmiştir. Yanında bazen çocuğu, bazen hanımı bulunmaktadır, bazen de tek başınadır. Hâris İbni Hemmâm ise, gittiği her yerde ilim öğrenmek, edip kişilerle birlikte olmak ister. Seyahatte bulunduğu diyarlarda bir ihtiyar şeklinde resmedilen Ebû Zeyd es-Serûcî'nin etrafında insanların toplandığını ya da bir mescide girdiğinde orada bir ihtiyarın herkesi etkilediğini görür. Çevresindekiler, onun edebî kişiliğinden faydalanmak isterler.

Yapılan incelemeler sonucunda Harîrî'nin *Makâmât* eserinin, Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin, *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*, Abdurrahmân Kâmil Efendi, *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi*, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin, *Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi*, Hâşim Velî'nin, *Birinci, Üçüncü, On Birinci ve Yirminci Makâmelerin Tercümesi*, Sabri Sevsevil, *Makâmât* tercümelerine ulaşılmıştır. Çalışmada, bu tercümelerden başka Sabri Sevsevil'in 1986 yılında çevirisini yaptığı Harîrî, *Makâmât* kitabından da yararlanılmıştır. Ayrıca aynı yazarın 1952³, 1989⁴, 1991⁵ yıllarında yaptığı çevirilerden de faydalanılmıştır. *Makâmât*'ın Arapça orijinalinin de H. 1397/ M. 1987 Beyrut⁶ basımından istifade edilmiştir.

Harîrî'nin *Makâmât*'ı, sadece Doğu edebiyatları durumundaki Arap ve Fars edebiyatında⁷ değil, Batı edebiyatında da etkili olmuştur⁸. Türk edebiyatında da ilgi uyandıran *Makâmât*, birçok incelemeye konu olmuştur. Seda Aydın Kurt, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin genel olarak *Makâmât-ı Harîrî* tercümelerini, özelde ise otuz beşinci makâme olan Şîrâziyye'yi mukayese edip bir makale yazmıştır⁹. Seda Kurt ve Ali Emre Özyıldırım'ın, "Sürelî Yayınlarında *Makâmât-ı Harîrî Tercümeleri*¹⁰" isimli bir çalışması bulunmaktadır. *Makâmât*'ın minyatürlü

³ Harîrî, *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

⁴ Harîrî, *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989.

⁵ Harîrî, *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

⁶ Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrut: Matba'atü'l-Ma'ârif, 1978.

⁷ Karaca, *agt.*, ss. 26-27.

⁸ Karaca, *agt.*, ss. 27-30.

⁹ Seda Aydın Kurt, "On Dokuzuncu Yüzyılda Kaleme Alınan İki *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi*: Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin Makâme-i Şîrâziyye'yi Tercümelerinin Mukayesesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. LX, S.1, İstanbul 2020, ss. 57-70.

¹⁰ Seda, Kurt- Ali Emre Özyıldırım, "Sürelî Yayınlarında *Makâmât-ı Harîrî Tercümeleri*", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.XXVII, 2021, ss. 547-570.

nüşhaları da vardır. Örneğin; Hayrunnisa Turan'ın, "Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2916 Numarada Kayıtlı Makamat Nüshasının Bazı Minyatürleri"¹¹ isimli bir çalışması vardır, Halide Çelik'in de "Paris Bibliothèque Nationale'deki Resimli Makâmât Yazmaları"¹², adlı bir tezi bulunmaktadır. *Makâmât*, yüksek Arapça belagati sebebiyle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Konuya dair Sıtkı Güllü'nün, "Arap Edebiyatında Makâme ve El-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan El- Makâmât'ı"¹³ isminde bir çalışması vardır.

Makâmât, birçok yazar ve şair tarafından bahse konu olmuştur. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: 14. yüzyılda yaşamış olan Ahmedî, şairliğini övmek için kendini Harîrî, şiirlerini de Makâmât ile mukayese ederek üstünlüğünü vurgulamıştır¹⁴. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*'nin hem "makâme" hem de "makâmât" maddelerinde Makâmât-ı Harîrî'den söz etmiştir¹⁵. Mustafa Nihat Özön, "Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat" sözlüğünün "Makâmât-ı Harîrî" maddesini, Arap şairi Harîrî'nin hikâye kitabı olarak açıklamıştır. 18. yüzyılın tanınmış şair ve yazarlarından olan Sâlim Efendi'nin kaleme aldığı tezkiresinde de Harîrî ve Makâmât'ından söz edilmiştir¹⁶.

Yapılan çalışmalardan ulaşılabilenler incelendiğinde *Makâmât*'ın geniş bir coğrafyada ve zaman diliminde etkili olduğu görülmektedir. Buradan hareketle problem cümleleri tespit edilmiştir. Temel problem cümlesi: "Harîrî'nin Makâmâtına göre fert ve cemiyet ilişkilerinde dînî- ahlâkî yaklaşımlar nelerdir?"

Alt problem cümleleri:

1. Din ve ahlâk, nasıl bir ilişki içindedir?
2. Edebiyatta ahlâkî yaklaşımlar nelerdir?
3. Fert ve cemiyet ilişkilerinde güzel ahlâkın rolü nedir?
4. Makâmelerde hangi dînî- ahlâkî yaklaşımlar görülmektedir?

¹¹ Hayrunnisa Turan, "Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2916 Numarada Kayıtlı Makamat Nüshasının Bazı Minyatürleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. 48, 2017, ss. 345- 370.

¹² Halide Çelik, *Paris Bibliothèque Nationale'deki Resimli Makâmât Yazmaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2016, s.28.

¹³ Sıtkı Güllü, "Arap Edebiyatında Makâme ve El-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan El- Makâmât'ı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2012, ss. 179- 201.

¹⁴ Melike Erdem Günyüz, *Ahmedî Dîvânı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.255.

¹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 65-101.

¹⁶ Kurt, *agy.*, s.51.

Çalışmada, ilk olarak *Makâmât*'ın yazarı Harîrî hakkında bilgilendirme yapılmış, eserlerinden söz edilmiş ve makâme türü hakkında bilgi verilmiştir. Ardından ahlâkın dinî ve edebî açıdan önemine değinilmiştir. Son olarak ise, Harîrî'nin *Makâmât*'ında yer alan elli makâme dinî ve ahlâkî açıdan değerlendirilip incelenmiştir. Üçüncü bölümün sonunda makâmeler dinî ve ahlâkî yaklaşımlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu tasnifin daha iyi anlaşılabilmesi için kitapta ayrıntılı olarak anlatılan makâmeler üçüncü bölümde özetlenmiştir.

Çalışmanın Amacı: Yapılan çalışmada, Ebû Zeyd'in makâmelerde insanlara verdiği öğütleri hatırlatmak, İslâm'ın emrettiği güzel ahlâkî ilkelerle bunları bağdaştırmak, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde geçen konularla makâmelerdeki ilgili örneklerin benzerliğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, elli makâmenin tamamında yer alan dini-ahlâkî yaklaşımlar incelenerek esasen teze konu olan Sabri Sevsevil'in *Makâmât-ı Harîrî* çevirisinde de belirtilmiş olan bazı ayet ve hadislerle, tespit edilen yeni ayet ve hadisler de eklenerek konu desteklenmiştir.

Çalışmanın Önemi: Ahlâkî ilkeler evrenseldir ve bu ilkelere uyulmaması hâlinde karşılaşılabilecek durumlar insanlık açısından ortaktır. Harîrî'nin *Makâmât* adlı eseri, İslâm'ın ahlâkî ilkelerinin hatırlatılması, fert ve cemiyet ilişkilerinde bu ilkelerin öneminin fark edilmesi açısından önemlidir. Çalışma, tüm dinlerde ortak olan ve İslâm'ın en önemli konularından biri olan ahlâkî ilkelerin *Makâmât*'ta nasıl ortaya konulduğu, ayrıca bu ahlâkî ilkelerin fert-cemiyet ilişkilerindeki öneminin hatırlanması, benimsenmesi ve uygulanmasına vesile olunması açısından önemlidir.

Çalışmanın Yöntemi: Yapılan çalışmada, konuyla alakalı literatür taraması yapılmış, kitap, makale, tez ve sempozyum bildirilerinden elde edilen bilgiler dâhilinde araştırmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili birçok çalışmadan yararlanılmıştır¹⁷. Sevsevil'in *Makâmât* tercümesinde yer alan ayet ve hadis-i şeriflere ilave olarak konularla ilgili yeni ayet-i kerime ve hadis-i şerifler tespit edilmiştir. Tüm bunlar dinî ve ahlâkî ilkelerle bağdaştırılmıştır. Bu konuların dışında ahlâkın önemi, toplumsal yaşamın beraberinde getirdikleri, fertlerin birbirleri ve toplumla ilişkilerinde dinî-ahlâkî yaklaşımların önemi üzerinde de durulmuştur.

¹⁷ bk. s. 3.

Çalışmanın Sınırlılıkları:

- Çalışmada, Harîrî'nin *Makâmât*'ı üzerinde durulup diğer makâmâtlar inceleme dışında tutulmuştur.

- Harîrî'nin *Makâmât* dışındaki eserlerinden söz edilmekle birlikte ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

- Çalışma, Yüksek lisans programı için ayrılan süre ve araştırmacının maddî imkânlarıyla sınırlıdır.

Harîrî'nin *Makâmât* isimli eserinde dinî ve ahlâkî yaklaşımlardan çokça söz edilmiş olup insanlara bu ilkeler tekrar tekrar hatırlatılmıştır. Bu ilkelere uyulmasının neticesinde karşılaşılabilecek olumlu sonuçlardan da çalışmada bahsedilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARÎRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE MAKÂME TÜRÜ

1.HARÎRÎ İLE İLGİLİ BİLGİLER

1.1. HARÎRÎ'NİN HAYATI

Harîrî, 446 (1054) yılında Basra dolaylarındaki Benî Haram Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Asıl ismi “Ebû Muhammed el Kasım İbni Ali İbni Muhammed İbni Osman”dır. Doğum yerine nispetle “Basrî” ve “Haramî” künyeleriyle de anılmaktadır.¹⁸ Aile işi de olan ipekçilikle meşgul olduğu için, kendisine “ipekle uğraşan kişi” anlamına gelen “Harîrî” denilmiştir¹⁹. Harîrî, tahsilini dönemin önemli hocaları olan Ebû Temmâm Muhammed b. Hasan el Mukrî (öl. 846), Ebû'l Kasım Hüseyin b. Ahmet el Bakıllanî'den (öl. 1029) tamamlamış; sarf, şiir, aruz, kafiye, edebiyat konusunda kendini geliştirmiş ve eserlerinde ilmini ciddi bir şekilde göstermiştir. Rahat bir hayat yaşamış, ahlâkıyla insanlara örnek olmuş, yoksullara yardımda bulunmuş bir âlimdir. Çok zekidir, konuşmasıyla insanları etkileme yeteneği gelişmiş, fasih Arapçasıyla zekâsını ve kavrayış kabiliyetini ortaya koymuştur. Harîrî, hayatının bir bölümünde Basra'da sarayda istihbarat amiri, Bağdat'ta ise inşa kâtibi olarak görev yapmıştır²⁰. Harîrî; nahiv, fıkıh, ferâiz konularında da önemli bilgilere sahiptir. Ancak onu asıl öne çıkaran yönü edebiyat alanındaki çalışmalarıdır²¹. Önemli görevlerde bulunmuş olan Harîrî, yazdığı eserlerle de insanları etkilemiştir.

1.2. HARÎRÎ'NİN ESERLERİ

1.2.1. Dürretü'l-Gavvâs Fi Evhami'l-Havâs

Harîrî'nin şair ve yazarların hem konuşmalarında hem de yazılarında yaptıkları 222 dil yanlışını düzeltmek amacıyla yazdığı bir eserdir. Harîrî, bu yanlışları Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden örneklerle desteklemiştir. Bu eser üzerine birçok şerh yapılmıştır. *Tuhfetü'l-havâs fî tercemeti Dürreti'l-gavvâs* ismiyle La'li Ahmed Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir²².

¹⁸Hulusi Kılıç, “Harîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C.XVI, ss. 191-192.

¹⁹Gülle, *age.*, ss. 179- 201.

²⁰Çelik, *agt.*, s. 316.

²¹Kılıç, *age.*, ss. 191-192.

²²Kılıç, *age.*, ss. 191-192.

1.2.2. Mülhatü'l-l'râb

Harîrî'nin Arapça öğrenimine yeni başlayanlara yönelik yazdığı bu eser, yaklaşık 390 beyitten oluşur. Harîrî, kaside şeklinde yazdığı bu risalesinde sarf ve nahivin bütün konularını özet hâlinde sunmuştur²³.

1.2.3. er-Risâletü's-Sîniyye ve er-Risâletü's-Şîniyye

Harîrî'nin yazdığı iki mektuptur. 136 kelimeden oluşan birinci mektubunda mensûr ve manzûm metinlerdeki her kelimenin başında, ortasında veya sonunda “sin” harfi bulunduğu için bu isimle anılmıştır. İkinci mektubu ise 233 kelimeden oluşur ve her kelimesinin herhangi bir yerinde “şin” harfi yer alır²⁴.

1.2.4. el-Fark Beyne-d Dâd Ve'z-zâ

Bu risale, Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserindeki 46. makâme olan Halebiyye'de yer alan “za” ile “zad” harflerini birbirinden ayırmanın ipuçlarını veren 19 beyitlik bir şiirdir²⁵.

1.2.5. Makâmât

Makâmât, 12. yüzyılda yazılmış olup elli makâmeden oluşan bir eserdir. Her makâme, adını içinde geçtiği şehirden almıştır. Harîrî, eserinde Arapçanın inceliklerine de değinmiştir. *Makâmât*'ın Türkçe'ye ilk tercümesinin 17. yüzyılda yapıldığı söylenece de elde bulunan en eski tercüme 19. asırda Ahmet Hamdi Şirvani tarafından yapılan *Tercüme-i Makâmât* isimli eserdir²⁶. Bu eseri tercüme edenler arasında Münîf Paşa (öl. 1910), Zeynelâbidin Reşîd (öl. 1921), Mustafa Sabrî (öl. 1954) sayılabilir²⁷.

Harîrî, fasih Arapça bilgisiyle *Makâmât*'ta garip kelimeleri oldukça fazla kullanmış; fıkıh bilmecelerinden yararlanmış, yanıltmacalar gerek baştan gerek sonndan okunsun farketmeksinin aynı şekilde teleffuz edilen cümleler, yazılışı aynı olup farklı anlama gelen yani eş sesli kelimeler, sadece noktasız harflerden veya sadece noktalı harflerden oluşmuş cümleler kullanmıştır²⁸.

Makâmât, toplumda var olan ahlâkî eksikliklerin ve zıtlıkların insanlara hatırlatılması ve göz önünde bulundurulması amacıyla hazırlanmış, manzum-mensur

²³Gülle, *age.*, s.205.

²⁴Gülle, *age.*, s.213.

²⁵Gülle, *age.*, s.214.

²⁶Aydın Kurt, *age.*, ss. 57-70.

²⁷Kurt, Özyıldırım, *agy.*, ss. 547-570.

²⁸İsa Akbaş, *Harîrî'nin Makâmât'ındaki Mesellerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2022, s. 22.

karışık bir eserdir. Eserde atasözleri ve deyimlerden de yararlanılmıştır²⁹. Kurgusal bir karakter olarak Ebû Zeyd es-Serûcî adına uydurulan olaylar, Hâris İbni Hemmâm'ın anlatımıyla ortaya konulmuştur. Bu eser başta Türkçe, Farsça, İngilizce olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir³⁰.

Makâmât'taki anlatıma göre, Hâris İbni Hemmâm dünyayı dolaşan, Ebû Zeyd es-Serûcî ise, gittiği yerlerde Hâris İbni Hemmâm ile karşılaşan, genellikle ihtiyar dilenci kılığında bulunan hilekâr biridir. Bu kişiler, birbirine zıt iki karakterdir. Hâris İbni Hemmâm, her seferinde Ebû Zeyd es-Serûcî'nin yanlışlarını yüzüne vurmaktadır. Harîrî, bu şekilde o dönemdeki toplumun durumunu okuyucuya anlatmak istemiştir. Dolayısıyla *Makâmât*, dönemin sosyal yapısı hakkında da birçok bilgi barındırmaktadır³¹.

Makâmât'ın yazılmasındaki amaç, İslâm'ın emrettiği güzel ahlâkı hatırlatmak, bunu insanların alışkanlık hâline getirmesini sağlamak olduğu düşünülmektedir. Her makâmenin bitiminde kötülükten uzak durmak, ölümü hatırdan çıkarmamak, yardımsever olmak, vakti boşa harcamamak, kibirli olmamak, misafire ikram etmek, cimrilik ve israftan uzak durmak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek, ilim öğrenmek ve rızık kazanmak için çaba göstermek gibi ahlâkî ilkelerden bahsedilmektedir.

Harîrî, kırk sekizinci makâme olan *Haramiyye*'yi yazıp halife al-Mustarşid Billâh'ın vezirine sunar. Vezir, bu makâmeyi çok beğenince ondan başka makâmeler de yazmasını ister ve bunun neticesinde *Makâmât* ortaya çıkar³².

Bu eserlerin dışında Harîrî'nin kaynaklarda, *Divan*, *Dîvân'ur-Resâ'il*, *Sudûru Zamân'il-Fütûr* ve *Fütûru Zamânî's-Sudur fi't-Târîh* ve *Tevşîhu'l-Beyân* isimli eserleri geçmektedir³³.

1.3. MAKÂME TÜRÜ

Makâme, köken itibarıyla “kıyâm” kökünden gelen, sözlük manası “ayakta durmak, kalkmak, meclis, bir grup halk, kabile toplantısı” olan bir kelimedir³⁴. Edebî

²⁹İnci Koçak, “el-Harîrî'nin Makâmâtındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 12, 1982, ss. 185-192.

³⁰Orhan Kaplan, “Roma Sefareti İmamı Hâşim Veli'nin Mâkâmât-ı Harîrî Tercümesi”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2015, ss. 211- 235.

³¹Selahattin Bayram, “Harîrî'nin Makâmât Adlı Eserine Sosyo-Ekonomik Yönden Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.14, 2010, ss.137-148.

³²Bedrettin Aytaç, “Abbasi Devrinde Nesir ve al-Harîrî”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*: 365, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. XXXV, Ankara 1991, S. 1. s.7.

³³Kılıç, *age.*, ss. 191-192.

³⁴Çelik, *age.*, s. 316.

terim olarak ise; “kahramanın yaşadığı olayların anlatıldığı hikâyeler serisi” olarak tanımlanır. Makâmenin çoğulu makâmâtır³⁵. Makâmât için “önemli kişilerin huzurunda eleştiri odaklı tavsiyelerde bulunmak” karşılığı da verilmiştir. El-Bedû’z-Zamân el-Hemedânî (öl.398/1008)’nin mucidi olduğu makâme, Arap edebiyatının en önemli edebî türlerindendir. Zirvesini ise Harîrî ile görmüştür³⁶.

Makâmeler, değişik tiplere bürünüp üstün zekâsıyla insanları etkileyerek onları kandıran bir kişinin hikâyelerini anlatması dolayısıyla Batı’daki pikaresk türüne benzemektedir. Makâme türünün özellikleri, “bir olay çerçevesinde gelişme, gerçek olmayan, girdiği ortamlarda âlimliği ve güzel konuşmasıyla orada bulunanları âdeta kendisine hayran bırakan, dilenci kimliğinde gerçek olmayan bir anlatıcısı bulunma, konuşulan dilin güzelliklerini, öğretmeyi amaçlama, dil bilgisi kurallarını ustalıkla kullanma, söz sanatlarından ve Arap atasözlerinden örnekler vererek okuyucuların güzel bir zaman geçirmelerini hedefleme” şeklinde açıklanabilir³⁷.

Makâme, Arap edebiyatının H. 4. yüzyılında Abbâsiler zamanında yaygınlaşan yoksulluk ve dilencilik konularıyla ilgili ağır bir sanat eseri oluşturma çabası içinde bulunulan bir dönemde ortaya çıkmıştır³⁸. Makâmeler, başlarda vaaz ve hutbe özelliği taşımaktayken zamanla insanları bilgilendirici, etkileyici tarafları ağır basan, âdeta dilenci hitabesi kimliğine bürünmüştür. Sıtkı Gülle, bu durumu şöyle ifade eder:

“Makâme’yi mutlak biçimde dilencilik hikâyeleri şeklinde nitelemek isabetli görülemeyeceği gibi; dört başı ma’mur bir kıssa veya hikâye diye tanımlamak da mümkün değildir. Zira ne bu türün mucidi el- Hemezanî, ne de bunu zirvesine çıkarıp taçlandıran el- Harîrî ‘Makâme’leriyle kaydedilen bu mazmunları amaçlamışlardır. Kaldı ki el- Harîrî’nin kahramanı Ebû Zeyd es-Serûcî kimi zaman bilgisiyle, kimi zaman alın teriyle para kazanırken kimi zaman sofrası sahibi bir cömert kimi zaman da hasbi bir öğütçü hüviyetinde karşımıza çıkar”³⁹.

Makâmelerde içi’nde yaşanan toplumun ahlâkî yapısı, sosyal olayları doğrudan ya da dolaylı olarak okuyucunun gözünde canlandırılmaya çalışılmıştır. Toplumun genel olarak çöküntü içinde olduğu zamanlarda insanlara öğüt vererek onları doğru yola döndürmek de amaçlanmıştır.

Harîrî, *Makâmât*’ının ön sözünün teşekkür metninde makâme türünün kurucusunun Bedîü’z-zamân el-Hemedânî olduğundan bahsetmektedir. Ama sekiz yüzyıl boyunca Makâmât kelimesi Araplara sürekli olarak Harîrî’yi hatırlatmıştır. Bu

³⁵ Erol Ayyıldız, “Makâme”, *DIA*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss.417-419.

³⁶ Gülle, *agt*, ss. 224.

³⁷ Aydın Kurt, *age.*, ss. 57-70.

³⁸ Gülle, *agt*, s. 224.

³⁹ Gülle, *agt*, ss.179- 201.

durum da Harîrî'nin bu konuda ne kadar önemli bir eser yazdığını ve adını halka duyurduğunu gözler önüne sermektedir⁴⁰.

Bediü'z-zamân el-Hemedânî ve Harîrî tarafından yazılan makamaler, yazıldıkları dönemden itibaren çok fazla ilgi çekmiş ve farklı bölgelerde, farklı yazarlar tarafından onların yazdıkları makâmelerle benzer örnekler verilmiştir. VI. (XII.) yüzyılda Zemahşerî, VII. (XIII.) asırda Tilimsanî Şabbü'z-zarif, VIII. (XIII.) yüzyılda Ahmed er-Râzi, IX. (XV.) asırda Muhammed el-Kavvas, XV- XVIII. yüzyıllar arası ise farklı yazar ve şairler bu türde eserler vermişlerdir⁴¹.

Arap edebiyatındaki makâme türü, diğer edebî dalları da etkilemiştir. Makâme veya makâmeye benzer birçok eser ortaya konulmuştur. Hatta bu türü taklit edenler dahi ortaya çıkmıştır. İspanya'da Jehuda (Yehuda), Harîrî'nin Makâmât'ını İbrânîceye tercüme etmiş, Kitâbü'l-Hikme ismini verdiği elli makâmeye onu taklit etmeye çalışmıştır⁴². İbnü'l-Verdî de makâme yazmış kişiler arasındadır. Onun en-Nebâ 'Anî'l-Vebâ makâmeleri incelendiğinde genel olarak eğitici ve öğretici yanının ön planda olduğu görülmektedir⁴³.

Türk edebiyatında makâme adıyla bir edebî tür bulunmasa da makâmeye benzer edebî tür olarak hikâyeler, kıssalar, nasihatnameler gösterilebilir. Hikâye ve kıssalarda da amaç insanları bilgilendirmek, heyecanlandırmak, coşturmaktır. Nasihatname ise, başkasının hata ve kusurlarını ortadan kaldırmak, yapılan yanlışları bildirmek, doğru olana yönlendirmek amacıyla yazılan eserlerdir⁴⁴. Nasihatnamelerde makâmelerde olduğu gibi, yapılan yanlışların farkında olunarak terk edilmesini ve doğru olana yönelinmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, makâme ve nasihatnameler, muhteva yönünden birbirlerine benzer edebî türler olarak değerlendirilebilir. Bahsedilen türlerin dışında Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevisi* de yer yer Makâmât benzeri hikâyeler içerir. Mevlâna da *Mesnevisi*'nde toplumun her kesimine hitap etmekte, ayet

⁴⁰ Alfred Felix Landon Beeston, "Mâkâmât Türünün Kökeni", Çev: Ömer Kara, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2014, ss. 211-223.

⁴¹ Ayyıldız, *age.*, ss. 417-419.

⁴² Ayyıldız, *age.*, ss.417-419.

⁴³ Hasan Çetinel-Ramy Mahmoud, "Arap Edebiyatında Eğitici Bir Edebî Tür Olarak Makâme ve İbnü'l Verdî'den Salgın Dönemlerine Ait Bir Örnek", *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, C. III, S. 1, 2020, s. 80.

⁴⁴ Ezgi Öngel, *Klasik Türk Edebiyatındaki Nasihatnamelerde Aile*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2023, s. 7.

ve hadisleri hatırlatmakta, Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssalarından yararlanmaktadır⁴⁵. Harîrî de *Makâmât*'ında tüm bunlardan bahsetmektedir.

Makâmelerin hikâye veya kıssadan ayrılma noktasını Bedîü'z-Zamân el-Hemedânî şöyle açıklar: “Bir makâmenin asıl amacı; insanları herhangi bir konuda eğitmek, bilgilendirmektir⁴⁶.” Bu bağlamda, hikâye türünün amacı; okuyucuyu düşündürmekten ziyade duygulandırmak, heyecanlandırmak ve zevk almasını sağlamakken makâme türünde okuyucunun bilgilerini arttırmak, onlara faydalı olabilecek, hayatını etkileyebileceği ve uygulamaya koyabileceği bilgileri hatırlatmaktır. Bediüzzamân el-Hemedânî'den yaklaşık bir yüzyıl sonra doğan Harîrî, makâmelerinde yazış şekli, hedef ve kurgu bakımından onun yolunu devam ettirmiş, onun açtığı yolu daha da geliştirerek devam ettirmiştir.

Harîrî'nin *Makâmât*'ına benzer bir eser, Güvâhî'nin *Pend-nâmesidir*. Bu eserde Güvâhî, başından geçen olayları, atasözleri, hikâye, kıssadan hisselerle anlatmaktadır⁴⁷. Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde de atasözlerine, ayetlere, kıssalara başvurulması *Pend-nâme ile Makâmât*'ın benzerliğini ortaya koymaktadır.

⁴⁵Kadir Özköse, “Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevisi'nde Konuları Ele Alış Biçimi ve Üslûbu”, *Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Mînasebetler Sempozyumu*, Konya, 2019, s. 1.

⁴⁶Çetinel, *age.*, s. 51.

⁴⁷Dilek Erenoğlu, *Pend- nâme, Güvahi (Dil İncelemesi)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 1997, s.4.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN- EDEBİYAT, FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE AHLÂK

1. DİNDE VE EDEBİYATTA AHLÂK, FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE GÜZEL AHLÂKIN ROLÜ

1.1. DİN VE AHLÂK İLİŞKİSİ

Ahlâk, Arapçada “seciye, tabiat, huy” anlamlarına gelen “hulk”, “huluk” kelimesinden gelmektedir. Ahlâk; içinde iyi ve kötü bütün huyları barındırma özelliğine sahiptir⁴⁸. Din ve ahlâk iç içedir, birbirini etkiler, toplumsal hayatta ya da kişiler arası ilişkilerde yol göstericidir, Din ve ahlâk, toplumların hayatlarının devamı için vazgeçilmezdir. Bütün dinlerde ahlâkın varlığından söz edilir, çünkü insanlar topluluk hâlinde yaşadıklarından bazı genel ahlâkî kurallara uymak zorundadırlar. Bu kurallar tüm toplumu ilgilendiren ve insanların iyiliğine olması gereken genel ahlâkî kurallardır. Ahlâk olmadan bir toplum yücelemez, ilerleyemez ve varlığını sürdüremez. Çünkü ahlâk, insanları bir arada toplar, hayatın devamı için gerekli ilkeleri barındırır, hayatını düzene koyar, gönül dinginliğine ulaşmasını sağlar, feraha kavuşturur. Hem davranışlarını hem düşüncelerini düzenler. Kalp rahatlığını sağlar⁴⁹.

İslâm dışındaki dinlerde de ahlâkî ilkeler bulunmaktadır. Bu durum, ahlâkî ilkelerin evrensel bir gerçeklik olduğunu göstermektedir. Örneğin; ahlâkî konular, Yahudilik’e ait kutsal metinlerin tamamında önemli bir yer tutar. Yahudilik’te Tanrının ilkelerini taklit etmek ön plandadır⁵⁰. Yahudiliğin de temel prensiplerinden olan On Emir’de genel olarak ahlâkî ilkelerden bahsedilmektedir. Bu öğütlerden bazıları şöyledir:

“Annene babana saygı göster. Öyle ki, Tanrın Rabb’in sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun.

Adam öldürmeyeceksin.

Zina etmeyeceksin.

Çalmayacaksın.

Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin.

Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin”⁵¹.

⁴⁸ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *DİA*, TDV Yayınları, C. II, İstanbul 1989, ss. 10-14.

⁴⁹ Veli Ertan, “İslam Ahlâk Güzelliğinden İbarettir”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, C.1, S.3, 1968, ss. 27-29.

⁵⁰ Celil Kiraz, *Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil’le Mukâyeseli Bir Çalışma-*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005 s.53.

⁵¹ Kiraz, *age.*, s.55.

Hristiyanlıkta da ahlâkî erdemler önemli bir yer almaktadır. Bir Hristiyan azizi olan Saint Augustin'e göre bütün eylemlerin gâyesi, erdemdir; erdem de akla uygun hareket ve ebedî mutluluğa götüren yaşama sanatıdır. Ona göre, bu dünyada Hristiyanlık'ın emirlerine inanan ve bu emirlere uygun bir şekilde yaşayan insan, bu mutluluğa kavuşacaktır⁵².

İslâm da güzel ahlâka dayalı bir hayat tarzı oluşturmak ister⁵³. Toplumsal hayatta adabımuaşeret kurallarına uyulmasını ister. Toplum, ahlâkî ilkeler etrafında birleşir, bunlara uyulmaması hâlinde dağılır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki kıssalara bakıldığında ahlâkî yönden zayıflayan toplumların helak olduğu anlatılmaktadır. Örnek olarak; Hz. Nuh⁵⁴, (a.s.) Hz. Hud⁵⁵, (a.s.) Hz. Salih⁵⁶, (a.s.) Hz. Şuayb⁵⁷ (a.s.) peygamberlerin toplumları verilebilir.

Dinin ve aklın beğenmediği kötü huylara ahlâk-ı zemîme, güzel huylara ise ahlâk-ı memdûhe denilir. Ahlâkî değerleri kazanmak çocukluk çağından itibaren başlar. Allah, her yarattığı kulunu güzel ahlâka uygun davranacak biçimde yaratmıştır. Ancak kişinin içinde bulunduğu aile ve çevresi, bunu olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “O hâlde sen Hanif olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler⁵⁸.”. Yine aynı konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar⁵⁹.”. Bu ayet ve hadise bakıldığında çıkarılabilecek sonuçlar şu şekildedir: Kişi, doğduğu çevrede öncelikle ailesinden başlayarak herkesin hâl ve hareketlerine bakarak dünyayı anlamlandırma çabasına girer. Hangi davranışın doğru, hangi davranışın yanlış olduğunu fark etmeye çalışır ve ilerleyen yaşlarında buna göre davranışlarını oluşturur. Örneğin ailesinde ve çevresinde, insanlara karşı nazik davranan bireylerin olduğu bir çocuk, ilerleyen yaşlarında buna göre davranacaktır.

⁵² Kiraz, age., s.66.

⁵³ Vahdettin Akgün, *Din ve Toplum İlişkileri, Dinin Sosyal Hayata Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s.65.

⁵⁴ bk. *Kur'an-ı Kerim*, Nuh Sûresi, Ayet 1.

⁵⁵ bk. *Kur'an-ı Kerim*, Araf Sûresi, Ayet 65- 72.

⁵⁶ bk. *Kur'an-ı Kerim*, Araf Sûresi, Ayet 73-79.

⁵⁷ bk. *Kur'an-ı Kerim*, Araf Sûresi, Ayet 85-93.

⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Rum Sûresi, Ayet 30.

⁵⁹ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, I-VIII, Cenaiz, 92, yy. 1315 H.

Rum Sûresinin 30. ayetinde geçen fitrat kavramı; “kişinin yaratılıştan getirdiği, özünde olan Allah’a inanma eğilimi” olarak tanımlanabilir⁶⁰. Allah, fitraten iyi yaratsa da insanlar, yaratılış amaçlarıyla ilgili olarak, Allah’ın evrene koymuş olduğu kurallara (sünnetullah) uyup uymama konusunda serbest bırakılmıştır. İnsanın yaratılışıyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur: “Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır⁶¹.”. Allah’ın, yarattığı diğer varlıklardan farklı olarak kendisine verdiği cüz’i iradeyle insan, tercihlerini iyi ya da kötünden yana kullanabilir ve bunun neticesinde oluşacak durumların sorumluluğunu üstlenir. İnsan, cüz’i iradesini kullanarak yaptığı en ufak iyiliğin ya da kötülüğün dahi karşılığını görecektir. Bununla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür⁶².”. Bu çerçevede Allah’ın emrettiği şeyleri yapanlar, O’nun öğütlerine uyanlar için “güzel ahlâklı” tabiri kullanılabilir.

Kur’ân-ı Kerim’de bahsedilen ahlâkî kurallar insanlar için hayat verici, hayatı anlamlandıran şeylerdir⁶³. Kişi, Kur’ân-ı Kerim’deki ahlâkî ilkeleri uygulayarak hem bu dünyada hem de ahirette huzuru yakalar. Bu dünyada Allah’ın emrettiği şeyleri yaparak gönül huzuruna ulaşır, kalbi mutmain olur. Ahirette ise Allah’ın emirlerini yerine getirmenin karşılığını alacağını, mükâfatını göreceğini bilir. Ölümün bir yok oluş olmadığını, asıl önemli olanın ahiret hayatı olduğunu bilerek hayatını bu doğrultuda anlamlandırır.

İman ve ahlâk birbirini besleyen, birbirini destekleyen ve bütünleyen iki unsurdur. Ahlâkı dinden veya dini ahlâktan ayırmaya çalışmak kişinin iç dünyasını kendisinden ayıştırmak demektir⁶⁴. İman eden birinin imanının gereği olarak ahlâkının da güzelleşmesinin beraberinde geldiğine dair bir hadis-i şerif şöyledir:

“Bir gün Sufyan b. Abdullah, Hz. Peygamber’e Ya Rasulallah bana İslâm ile ilgili başka kimseye sormama gerek kalmayacak bir şey söyle deyince Hz. Peygamber

⁶⁰ Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, *DİA*, TDV Yayınları, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 47-48.

⁶¹ *Kur’an-ı Kerim*, Mülk Sûresi, Ayet 2.

⁶² *Kur’an-ı Kerim*, Zilzal Sûresi, Ayet 7, 8.

⁶³ Mustafa Türkgülü, “İslam Ahlâkı ve Kur’anın Ahlâk Öğretisi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, 1996, ss.179-206.

⁶⁴ Tuğba Görgün, *Nurettin Topçu’da Ahlâk ve Din İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2012 s.52.

de Allah’a iman ettim de sonra dosdoğru ol diye buyurmuştur.”⁶⁵. O hâlde, Allah’a imandan sonra en çok dikkat edilmesi gereken şey doğruluktur. Doğruluk, imanla ahlâkın beraber olması gerektiğini gösteren bir örnektir.

İslâm, güzel ahlâka uygun bir toplum yapısının oluşmasını öngörür ve bu bağlamda İslâm ahlâkının uygulanmasını ister. İslâm ahlâkının özü, Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. İnsanın Allah’a bağlılığı demek olan inanç, ibadet ve ahlâkla davranışlara yansır⁶⁶. İslâm ahlâkının en güzel örneğini Hz. Muhammed (s.a.v.) temsil etmiş ve yaşayışıyla insanlara bunu en güzel biçimde aktarmıştır. Nitekim Sahabe’den bir kişi, Hz. Aişe’ye Hz. Muhammed’in ahlâkını sorunca Hz. Aişe: “O’nun ahlâkı Kur’an’dı.” buyurmuştur. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur’ân-ı Kerim’de yazanları bizzat uygulamış, bu konuda yaşayışıyla temsil görevini en güzel şekilde yerine getirmiştir. Nitekim güzel ahlâkından dolayı daha peygamber olmadan evvel kendisine el-Emin (güvenilir) lakabı verilmiştir. O, öyle güvenilir bir kişidir ki kendisinin peygamberliğine inanmayan, O’na düşmanlık besleyen kişiler bile şehir dışına çıkacakları zaman emanetlerini O’na bırakmışlardır. Yine Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hem güzel ahlâktaki hem diğer konulardaki örnekliğinden dolayı, kendisine usve-i hasene (en güzel örnek) denildiği de bilinmektedir.

Hiz. Muhammed, kendisinden bahsederken “Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim”⁶⁷. demektedir. Bütün peygamberler güzel ahlâkın temsilcileri olmasına rağmen, Hiz. Muhammed (s.a.v.) ile beraber güzel ahlâk en üst noktaya ulaşmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de Allah, Hiz. Peygamber’den bahsederken “Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin”⁶⁸. buyurmaktadır. Bu ayet, yaratılmış tüm varlıklar arasında en güzel ahlâka sahip olanın, ahlâk konusunda örnek alınacak yegâne insanın Hiz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu göstermektedir.

İnsanın ahlâkını şekillendiren etkenlerden biri, dindir. Ahlâkın dinden bağımsız olarak düşünülmesi beklenemez⁶⁹. Ahlâkla din birbirini tamamlayan iki unsurdur. Din, beraberinde ahlâkı da getirir. Kişi gerçek anlamda dine inanıyor, dinin emirlerini samimiyetle yerine getiriyorsa ahlâkının da güzelleşmesi beklenir. Örneğin namazla

⁶⁵ Müslim b. Haccac, “*Sahih-i Müslim*”, İman, 62. I-XII, yy. 250 H.

⁶⁶ Nurgül Bulut, *Allah İnancı-Ahlâk İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s.42.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-XXI,2, 381.

⁶⁸ *Kur’an-ı Kerim*, Kalem Sûresi, Ayet 4.

⁶⁹ Maksut Çetin, “Dindarlık-Ahlâk İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları”, *Mîzânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, C. 13, 2021, ss. 83-106.

beraber kişinin ahlâkının da güzelleşmesi gerektiği şöyle ifade edilmektedir: “Kitap’tan sana vahyedileni oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten men eder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”⁷⁰. Yine aynı şekilde oruç ibadetinin de kişiyi kötülükten alıkoyması, nefesine uymasına engel olması gerektiği söylenmektedir. İslâm, değişmez kurallarıyla güzel ahlâkî ilkelerin de çerçevesini belirlemiş, bu ilkelerin tüm insanlık tarafından yerine getirilmesini istemiştir⁷¹.

Kişinin davranışlarında ölçülü olması da güzel ahlâkın gereklerindendir. Çünkü İslâm, ifrat ve tefritten uzak olup itidalli davranılmasını istemektedir. Hz. Muhammed’in hayatından itidalli olmak ile ilgili şöyle bir hadis-i şerif nakledilir:

“Enes İbni Mâlik radiyallahu anh şöyle dedi: Hz. Peygamber’in nâfile ibadetlerini öğrenmek üzere, sahâbeden üç kişilik bir grup, Peygamber hanımlarının evlerine geldiler. Kendilerine Hz. Muhammed’in ibadetleri bildirilince, onlar bunu azımsadılar ve Allah’ın Resûlü nerede, biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmıştır, dediler. İçlerinden biri: Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım, dedi. Bir diğeri: Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim, dedi. Üçüncü sahâbî de: Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim, diye söz verdi. Bir müddet sonra Hz. Muhammed, onların yanına geldi ve kendilerine şunları söyledi: “Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkunuz ve O’na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazan oruç tutuyor, bazan tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir”⁷².

Bu hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere Allahu Teâla, hem ibadet hem de güzel ahlâk konusunda aşırıya gidilmesini değil, ölçülü olunmasını istemektedir. İnsanın ahlâkının gelişmesine katkı sağlayan şeylerden biri de kalbi kötü duygulardan arındırmak, yani manevi temizlik yapmaktır. Kişinin nefsinin kötülüklerden arındırması, şeytana uymaması, işlediği günahlardan pişman olup samimi bir şekilde tövbe etmesi, Allah’ı zikretmesi, ibadetlerinde devamlılık göstermesi kalp temizliğine vesile olan şeylerdir⁷³. Kalp temizliğine ulaşan kişi, ahlâk bakımından da temizlenecektir. Kişinin ilmini artırması, öğrendiklerini uygulaması da kalbinin temizlenmesine vesile olur. İlmi artan kişi, bu bilgisini davranışlarına yansıtır ve dolaylı olarak ahlâkı da bu durumdan etkilenmiş olur. İlim öğrenmek, kişinin Allah’a olan bağlılığını da artırır. Bununla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “...Kulları içinde ancak bilenler Allah’ın

⁷⁰ Kur’an-ı Kerim, Ankebut Sûresi, Ayet 45.

⁷¹ Rumeysa Nur Coşkun, *Çağdaş Türk Sosyologlarında Din ve Toplum (Ümit Meriç Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2021, s.68.

⁷² Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l Buhari*, I-VIII, Nikah, 1, yy. 1315 H.

⁷³ Metin Arslan, *İsmet Özel’in Din ve Toplum Görüşü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çok bağışlayıcıdır⁷⁴.”. Bu ayette Allah’ın karşısında heyecan duymak Allah’a bağlılığın, O’na karşı sevginin ve saygının artmasıyla ilgilidir. Çünkü gerçekten sevilen varlığa karşı heyecan duyulur.

Kelam âlimlerine göre dinin üç boyutu vardır. Bunlar iman, amel (ibadet) ve ahlâktır. Önce samimi bir şekilde iman etmek, ardından iman gereği olarak ibadetleri yerine getirmek ve ahlâkla bunu taçlandırmak gereklidir. Hz. Peygamber, Cibril hadisi olarak geçen hadis-i şerifte bu üç boyutu şöyle örneklendirmektedir:

“Abdullah b. Ömer’in, babası Hz. Ömer’den naklettiği bu hadis şöyledir: “Bir gün Rasûlullah (s.a.v.)’in yanında bulunduğumuz sırada aniden yanıma, elbisesi bembeyaz, saçları siyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanımiyordu. Doğru peygamber (s.a.v.)’in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu. Ve: “Ya Muhammed! Bana İslâm’ın ne olduğunu söyle?” dedi. Rasûlullah (s.a.v.): “İslâm; Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın Rasûlü olduğuna şahadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt’i hac etmendir.” buyurdu. O zat: “Doğru söyledin.” dedi. Babam dedi ki: “Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu.” “Bana imandan haber ver?” dedi. Rasûlullah (s.a.v.): “Allah’a, Allah’ın meleklerine kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır.” buyurdu. O zât yine: “Doğru söyledin.” dedi. Bu sefer: “Bana ihсандan haber ver?” dedi. Rasûlullah (s.a.v.): “Allah’a O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni muhakkak görür.” buyurdu... Bundan sonra o zat gitti. Ben bir süre bekledim. Sonunda Allah Rasûlü bana: “Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?” dedi. “Allah ve Rasûlü bilir.” dedim. “O Cibril’dir. Size dininizi öğretmeye gelmişti.” buyurdular”⁷⁵.

Bu hadis-i şerifte bahsedilen ihsan, dinin ahlâk boyutunu oluşturmaktadır. İbadetlerde, davranışlarda Allah’ı görüyormuşçasına samimiyetle, ihlasla davranılması gerektiğini hatırlatılmaktadır. Yapılan her davranışta sanki Allah karşıda gibi düşünüp bu şekilde hareket edilmesi gerektiği söylenmektedir. Zira Allah’ı her an karşısında gören kişi, Allah’ın emirlerinden, güzel ahlâkî ilkelerden ayrılmayacaktır. Güzel ahlâk, öncelikle İslâm’ın emirlerinin yerine getirilmesiyle kazanılır. Çünkü güzel ahlâklı olmak, davranışların ilahî emirlere uygun olması demektir⁷⁶. Ahlâkı düzgün olanların imanının da düzgün olmasıyla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli ahlâk bakımından en güzel olanıdır.”⁷⁷. Kur’an-ı Kerim’de: “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol”⁷⁸. ayeti Allah’ın bu emrini yerini getirerek, ahlâkı güzelleştirme açısından önem arz etmektedir. Çünkü kişi, Allah’ın emirlerini yapı yapı, bunu önce alışkanlık, sonra kalıcı huy hâline

⁷⁴ Kur’an-ı Kerim, Fatır Sûresi, Ayet 28.

⁷⁵ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, “Sahihu’l Buhari”, I-VIII, İman, 1, yy. 1315 H.

⁷⁶ Hayrani Altıntaş, “İslâm Ahlakı ve İnsan Davranışları”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, S. 1-2, 1997, ss. 15-28.

⁷⁷ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, Sünen-i Ebu Davud, Sünnnet, 15, I-VII.

⁷⁸ Kur’an-ı Kerim, Hud Sûresi, Ayet 112.

getirir. Güzel ahlâkın kalıcı huy hâline gelmesi ise İslâm'ın istediği en önemli şeylerdendir.

İslâm ahlâkının zirveye ulaştığı ve Müslümanlar için en çok örnek olacak dönem, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra başlayan Asr-ı Saadet devridir. Çünkü bu dönemde Müslümanlar müşriklerin zulüm ve baskılarından kurtulmuşlar, dinlerini daha rahat bir şekilde yaşama imkânı bulmuşlardır. Sahabiler, vahyin gelişine bizzat şahitlik etmişler, gelen ayetleri Hz. Muhammed'in önderliğinde bizzat uygulamışlardır. Hz. Peygamber'e ve İslâm'a sadakatle bağlılıklarından dolayı gelen ayetleri hemen uygulama konusunda titizlik göstermişlerdir. Öyle ki içkinin yasaklandığı ayeti gelince eskiden içki içen Sahabiler, evlerinde bulunan bütün içkileri Medine sokaklarına dökmüşler ve Medine sokaklarında sel gibi içki akmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in emrettiği güzel ahlâkî ilkelerden biri de emr-i bil-ma'ruf nehy-i anil-münkerdir⁷⁹. Bu kavram iyiliği emredip kötülüğü engellemek demek olup Kur'ân-ı Kerim'de şöyle bahsedilir: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁸⁰. Bu, tüm Müslümanlara farz olan bir ahlâkî erdemdir. İyiliği emredip kötülükten meneden kişi, Allah'ın dediğini yaptığından dolayı sevaba girecek, kalbi huzurlu olacak, insanları doğruluktan yana olmaya yönlendirdiğinden dolayı toplumda da güzel bir yer edinecektir.

İslâm'da en çok üzerinde durulan ahlâkî ilkelerden bir diğeri, adalet ilkesidir⁸¹. Adalet, tüm insanlarda bulunması gereken en önemli ahlâkî ilkelerin başındadır. Çünkü adaletsiz davranmak kul hakkı kapsamına girer. Adalet konusunda da en güzel örnek Hz. Peygamber'dir (s.a.v.). Hz. Muhammed'in adaletiyle ilgili şu örnek olay adaletin önemini anlaşılması bakımından çok önemlidir:

“Bir gün Mahzunoğulları kabilesinden Fatıma adında asil bir kadın hırsızlık yapmıştı. O kadını cezalandırmaması için ashabdan Hz. Üsame b. Zeyd'i Hz. Muhammed'e gönderdiler. Bu duruma çok kızan ve üzülen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Nasıl oluyor da bazı kimseler, Allah'ın kanunu karşısında aracı olmaya kalkışıyor. Sizden öncekilerin mahvolmasının sebebi şudur: İçlerinden asil, ileri gelen birisi hırsızlık yapınca, onu serbest bırakıyor, zayıf ve fakir bir kimse hırsızlık yapınca, onu cezalandırıyorlardı. Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, onun da cezasını verirdim”⁸².

⁷⁹ Erdoğan Köycü, “Ayet ve Hadislere Göre Ahlâk Din İlişkisi”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S.1, 2017, ss. 35-53.

⁸⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Al-i İmran Sûresi, Ayet 104.

⁸¹ Muhammed Tanci, “Ahlâkın Önemi ve İslam Dinine Göre Temelleri”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, İstanbul 1978, ss. 8-9.

⁸² Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, I-VIII, Enbiya, 54, yy. 1315 H.

Kişinin kendi zararına olacak olsa bile adaletten ayrılmaması, İslâm ahlâkında önem verilen konulardandır. Ne olursa olsun adaletten ayrılmamakla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhinde bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun⁸³...”

Salih ameller de Kur'an-ı Kerim'de belirtilen güzel ahlâkî davranışlardır. Allah rızası için yapılan her türlü güzel davranış, salih amel olarak kabul edilir ve ibadet olarak değerlendirilir. Güzel ahlâklı olmak da bir salih amel olduğuna göre aynı zamanda bir ibadettir. İbadetlerin karşılığını Allah'ın vereceğinden şüphe yoktur. Salih amellerle ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “İman edenler ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennet bulunduğu müjdesini ver⁸⁴...”. Bu ayetteki iyi işler, salih amel olarak değerlendirilmekte ve neticesinde cennete gidileceğinin müjdesi verilmektedir.

1.2. EDEBİYATTA AHLÂKÎ YAKLAŞIMLAR

Edebiyat, Arapça “edeb” kökünden gelen bir kelimedir. Nitekim Tanzimat Dönemi'ne kadar edebiyat için “edeb” kavramı kullanılmaktadır.⁸⁵ Edep, ahlâkı oluşturan en temel değerlerin başında gelmektedir. Edebiyatın edep kökünden gelmesi, edebiyatın ahlâkla iç içe olduğunu göstermektedir. Yani edebiyatın kaynaklarından biri de ahlâktır, denilebilir.

Edebiyatın bir diğer kaynağı toplumdur. Edebiyat, toplumda var olan şeyleri yansıtır. Toplumda yaşanan olaylar ise direkt olarak ahlâkla ilgilidir. Edebiyat, geleceği etkileyecek, millî ve manevi değerleri koruyacak ve insanları bu yönde geliştirecek bir güce sahiptir. Zira edebiyat ve sanat çevrelerinin sanat eserleri meydana getirmekle topluma iyi ve güzel olanı göstermek, toplumu eğitmek, ahlâkî değerlerin korunmasını sağlamak gibi vicdanî görevleri de vardır⁸⁶.

Ahlâk ve edebiyat, iyi ve güzel olanın peşindedir. Edebiyat, güzel ahlâkî ilkelerin topluma hatırlatılmasında, kazandırılmasında büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı da edebiyatçılara çok fazla görev düşmektedir. Edebî eser kaleme alan müellifler, toplumda gördükleri ahlâkî eksikleri eserlerinde fark ettirerek yapılan

⁸³ Kur'an-ı Kerim, Nisa Sûresi, Ayet 135.

⁸⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, Ayet 25.

⁸⁵ M. Orhan Okay, “Edebiyat”, *DİA*, TDV Yayınları, C. X, İstanbul 1994, ss. 395-397.

⁸⁶ Melih Taştan, “Ahlâk ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Akif Ersoy Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.1, 2019, s. 423-430.

yanlışıları göz önüne serip doğru olanları hatırlatarak insanları bu şekilde doğruya yönlendirmektedirler. Bu bağlamda, Türk İslam edebiyatının önemli eserlerinden olan, Yusuf Has Hacib (öl. 1077) tarafından yazılan Kutadgu Bilig, ahlâkî ilkelerin üzerinde önemle durulduğu bir eserdir. Bu eserde; *vefa borcu, iyi huylu olmak, takva sahibi olmak, anlayış ve gönüllülük, tokgözlü olmak, cömert olmak, hayâ sahibi olmak* gibi ahlâkî ilkeler ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır⁸⁷.

Yine Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Kaşgarlı Mahmud'un (öl. 1102) *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde güzel sözlü olmakla ilgili bir beyit yer almaktadır:

“Bilge eren sawların algıl ögüt

Edgü sawıg edlese özke siner”

(Bilgelerin sana verdiği öğüdü tut; çünkü kişi, güzel sözü kabul ederse hikmet onun gönlüne yerleşir⁸⁸.)

Edebiyatın ahlâkla ilişkisine başka bir örnek verilecek olursa, Türk edebiyatı'nın öncülerinden olan Hoca Ahmet Yesevi'nin (öl. 1166) *Divan-ı Hikmet* adlı eserinden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Eserde ahlâk hep vurgulanmış, güzel ahlâk merkezli bir yaşam anlayışı benimsenmesi gerektiği söylenmiştir. Yesevî'nin düşüncelerinin özünde ahlâk vardır⁸⁹. Mevlana, *Mesnevisi*'nde de ahlâkî ilkelerden bahsetmektedir⁹⁰. Türk İslam edebiyatının en önemli müelliflerinden Yunus Emre'nin (öl. 1328) *Risâletü'n-Nushiyye*'sinde de birçok ahlâkî ilkedden bahsedilmektedir. *Sabır, tevazu, cömertlik, doğruluk, tevekkül, sevgi, saygı* bunlardan bazılarıdır⁹¹. *Risâletü'n-Nushiyye*'de sabırla ilgili şu mısralar yer almaktadır:

“Şunun kim dünyede sabr ola yâri

Safa vü zevk olur her lahza karı”

(Dünyada yoldaşı, sabır olanın, her zaman işi huzur ve sefa verir (iş rast gider)⁹².)

⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev: Yaşar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, ss. 100-130.

⁸⁸ Mahmud el-Kâşgarî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev: Mustafa S. Kaçalın, Kuzgun Yayınevi, İstanbul 2019, s.396.

⁸⁹ Ümmühan Ark, “Hukuk-Ahlak İlişkisi Bağlamında Divan-ı Hikmet”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, C.2, 2016, ss. 256- 268.

⁹⁰ Bk. Mevlana, *Mesnevi*, Çev: Abdülbâki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

⁹¹ Refika Ertunç, *Yunus Emre'nin Risâletü'nnushiyye'sindeki Ahlakî Değerler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016, ss. 1-104.

⁹² Ertunç, *age.*, s. 26.

Risâletü'n Nushiyye'de kibirden uzak durup alçakgönüllü olmak ile ilgili de şu mısralar yer alır:

“Aşaklık üzre durur yir ile gök
Ögersen cümleden alçaklığı öğ”

(Yer ve gök, alçakgönüllülük üzerinde durur. Öveceksen, her şeyi bırak, alçakgönüllülüğü öv⁹³.)

Nasreddin Hoca'nın (öl. 1284) fıkralarında da güzel ahlâkî ilkeler oldukça fazla yer almaktadır. Onun fıkralarında ahlâktan bahsedilen 100 civarında fıkra olduğu bilinmektedir⁹⁴.

Âşık Paşa, (öl. 1333), *Garîb-nâme*'sinde güzel ahlâkın öneminden bahsedip en çok da adalet kavramı üzerinde durmaktadır. Halkın yönetilmesinde, toplumsal ilişkilerde adaletin önemini eserinde sıkça belirtmektedir⁹⁵. Âşık Paşa'nın, *Garîb-nâme*'sinde dünya hayatının boş oluşunu, ahiret için hazırlık yapılması gerektiğini anlatan şu beyit yer almaktadır.

“Bilesin bu dünyada n'itmen gerek
Neyi terk edüp neyi dutman gerek”

(Bu dünyada ne yapman gerektiğini; neyi terk edip, neler yapman lâzım geldiğini bilirsın⁹⁶.)

Şeyhi, (öl. 1431) *Harnâme*'sinde dînî ve ahlâkî birçok ilkedden bahsetmektedir. Onun şiirlerinden Allah'ın yüceliği ile ilgili bazı mısralar şöyledir.

“Evvel ol bîzevâl ü Hayy u ‘Alîm
Âhîr ol Zü'l-celâl ü Ferd ü Qadîm
Zâhir ol Rabb ü Râzık u Vehhâb
Bâtın ol Berr ü Bâri vü Tevvâb”
(Başta o ölümsüz, diri, bilen Tanrı

Sonda o ululuk sahibi, bir tane, kadim Tanrı

Dışta o Rab, rızık verici, bağışlayıcı Tanrı

⁹³ Ertunç, age., s.33.

⁹⁴ Saim Sakaoğlu- Ali Berat Alptekin, *Nasreddin Hoca*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2014, s.150.

⁹⁵ Ümmühan Ark, “Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme* Adlı Eseri Bağlamında Din-Hukuk-Ahlak İlişkisi Açısından Adalet Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 48, 2022, ss. 134-154.

⁹⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, Çev: Kemal Yavuz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 179.

İçte iyilik eden, yaratıcı, tövbe kabul edici Tanrı)

Şeyhi, *Harnâme*'sinde helal yoldan rızık kazanmak ile ilgili şu mısralar yer alır.

“İsteriken helâlden rûzî

Varım itdüm harâmiler rûzî”

(Helalinden isterken ben bir rızık

Varımı ettim haramilere rızık)⁹⁷

Fuzûlî (öl. 1556), yazdığı şiirlerinde ahlâkî ilkelerden de bahsetmiştir. Örneğin şu beyitinde cimrilik eden kişileri eleştirmiştir.

“Çoh tefâhur kılma cem-i mâl ile ey hâce kim

Sîm ü zer cem'iyeti ehl-i gurûr eyler seni⁹⁸”

(Sakın mal mülk çokluğu ile övünme, zîrâ servet biriktirmek, çok mal mülk sahibi olmak, insanı aldatır, gurura, gaflete düşürür, Allah'ı unutturur.)

Fuzuli'nin dünya hayatının geçiciliğinden bahsettiği mısraı şu şekildedir:

“Kılmağıl muhkem gönül dünyaya akd-i irtibât

Sen bir âvâre müsâfirsen bu bir viran ribât”

(İnsan hayatı kısa bir yolculuk, dünya da köhne bir kervansaraydır⁹⁹.)

Karaca Oğlan'da şiirlerinde ahlâktan bahseden şairlerdendir. Onun şiirlerinde ahlâktan bahseden bir dörtlük şöyledir:

“Dokunur hatıra kendisin bilmez

Asılzâdelerden hiç kemlik gelmez

Sen eyilik et de o zâyi olmaz

Darılıp da başa kakıcı olma”¹⁰⁰

Çocukların çok sevdiği ve edebiyatın temel değerlerinden olan masallarda birçok ahlâkî ilkeye rastlanmaktadır. Masallarda bir yandan hayal dünyası geliştirilerek umut yaşatılırken diğer yandan dinleyiciye ve okuyucuya “sabırlı olma, zorluk zamanlarında dahi doğruluktan ayrılmama, güçlü kalma” gibi ahlâkî mesajlar dinleyiciye ve okuyucuya verilmektedir¹⁰¹. Annelerin çocuklarını büyüttüğü ninnilerde de birçok

⁹⁷ Mehmet Kanar, “Şeyhi'nin Harnâme'si Hakkında Bir Manzum Çeviri Denemesi”, *Doğu Esintileri*, S. 8, 2018, ss. 1-58.

⁹⁸ Murat Vanlı, “Divan Şiirinde Ahlak-ı Zemime Tasavvuru”, *Sufiyye Dergisi*, S. 11, 2021, ss.281-313.

⁹⁹ Emine Yeniterzi, “Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Hikmet”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.3, ss. 137- 162.

¹⁰⁰ Saim Sakaçoğlu, *Karaca Oğlan*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 389.

¹⁰¹ Hülya Altunya, “Ahlâk Bildirgelerine Dönüşen Masallara Bir Örnek: Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29, 2012, s.237

ahlâkî ilke bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, *sorumluluk, çalışkanlık, vatanseverlik, kardeşlik, vefa, cömertlik, kanaatkârlık, sadakat*¹⁰² olarak sıralanabilir.

Atasözlerinde de birçok ahlâkî ilke ve öğüt yer almakta, bu ilkelere uyulması durumunda karşılaşılabilecek sonuçlar bildirilmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir: ağırbaşlı kimseye herkesin saygı göstereceğiyle ilgili “Ağır basar, yeğni kalkar”, misafirperverlikle ilgili “Misafir on kısımetle gelir; birini yer, dokuzunu bırakır, zamanı doğru kullanmakla ilgili “Vakit, nakittir, kusurları gizlemekle ilgili “Vardığın yer körse gözünü kapa, zulümden uzak durmak ile ilgili “Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste, sabırla ilgili “Altın ateşte, insan mihnette belli olur şeklinde atasözleri bulunmaktadır¹⁰³.

Atasözlerinde olduğu gibi, deyimlerde de ahlâkî ilkelere oldukça sık rastlanmaktadır. Kişinin gönlünü hoş tutmakla ilgili “Gönlünü etmek”, dürüst kişiler için “Alnı açık, yüzü ak”, bir işi başarıyla bitirmekle ilgili “Alnının akıyla” deyimleri kullanılır¹⁰⁴.

Ahmet Mithat Efendi (öl. 1912), edebiyat ve ahlâk ilişkisi üzerinde duran yazarlardandır. O, edebiyatın insanların ahlâk-ı hasene ve melekiyesine dair olursa faydalı, ahlâk-ı seyyiesine dair olursa zararlı olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁵. Yani edebiyatın ahlâkın güzel yönde etkilenmesine vesile olursa faydalı, ahlâkın kötü etkilenmesine vesile olursa zararlı olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak, edebiyat ve ahlâk, birbirini besleyen iki unsurdur. Toplumda huzur, yardımseverlik, adalet, paylaşma gibi duygular edebiyat ve ahlâkın ortak olarak yararlandığı hususlardır.

1.3. FERT VE CEMİYET İLİŞKİLERİNDE GÜZEL AHLÂKIN ROLÜ

İnsanlık tarihi incelendiğinde, yapılan arkeolojik kazıların da ortaya koyduğu üzere, dinin olmadığı hiçbir topluluk yoktur. Her dinin insanların birbirlerine karşı davranışlarını düzenlemek amacı güden kendine özgü kuralları ve ahlâkî ilkeleri bulunmaktadır. İnsanların birbirine saygı duymadığı, güzel ahlâkî ilkelere uyulmayan toplumların birbirlerinden uzaklaşması, fertler arasında karşılıklı kötü duyguların ortaya

¹⁰² Mehmet Kanak vd., “Türk Ninnilerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas 2018 C. XVII, S. 66 ss. 594-602.

¹⁰³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988, ss. 121- 458.

¹⁰⁴ Ömer Asım Aksoy, *Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988, ss. 566- 801.

¹⁰⁵ Mehmet Kaplan, vd., “Ahmet Mithat Efendi, Romancı ve Hayat”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* C. III, 1993, s.63.

çıkması kaçınılmazdır. İnsan, yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır, çevresindeki insanlarla iletişim kurmak ve toplum içinde yaşamak zorundadır. Bireyler toplumdaki diğer kişi veya kurumlarla iletişim kurarken nezaket, iyi niyet, saygı, hoşgörü gibi aslında İslâm'ın da istediği güzel ahlâka uygun davranırsa hayatı kolaylaştıracaktır. Kişinin kendi içinde bulunan ve yaratılıştan gelen iyiye, güzele meyletme özelliği aile ve çevre etkisiyle şekillenir¹⁰⁶. Bu, kişinin aklını ve iradesini tam olarak kullanmaya başladığı zaman itibariyle geçerlidir. Ahlâk, toplumda küçükten büyüğe herkesi etkiler¹⁰⁷. Çocuk kişiliğini, ahlâkını ilk olarak ailesinde ve çevresinde görerek şekillendirir. Bu sebeple toplumun fertleri arasındaki ilişkilerde ahlâkî kurallara uyulmaması herkesi olumsuz yönde etkiler. Kişinin yaşadığı toplumda değer görmesi ahlâkının güzelliğine bağlıdır. Kişi, ahlâkının güzelliği sayesinde toplumda yer edinir ya da dışlanır.

Toplumun güzel ahlâkî değerlerinin sürdürülmesinde geleneklere bağlılık önem arz etmektedir¹⁰⁸. Çünkü gelenekler, nesilden nesile aktarılan toplumsal ahlâkî değerleri de kapsar, genellikle¹⁰⁹ insanların yararına olan uygulamaları içerir¹¹⁰. Nitekim ahlâk Türk milleti için de son derece önemli bir kavramdır. Türkler'de ahlâkın ne kadar önemli olduğunu gösteren örneklerden biri, Ahi Teşkilatı'dır. Ahi Teşkilatı'nda, her esnaf grubunun üyelerine, akşamları tekke ve zaviyelerde ahlâk eğitimi verilmiştir¹¹¹. Ahilikte, esnaflar sürekli insanlarla iletişim hâlinde olduklarından dolayı, insanlara karşı ilişkilerinde güzel ahlâka uygun davranacak şekilde yetiştirilmişlerdir. Ahîlik, İslam ahlâkıyla Türk geleneklerini kaynaştıran bir düşünce sisteminin mahsulüdür¹¹². Bir meslek örgütü olarak Ahîlik, hem kendi iç dinamikleri açısından ticarî alanda bir kontrol mekanizması sağlarken hem de ahlâkî açıdan müntesiplerinin ahlâkî değerleri öğrenip hayata geçirmesine yardımcı olan bir sivil toplum kuruluşu hüviyetindedir. Bu teşkilata üye olanların cömert, alçakgönüllü olması gerektiği, hırsızlık, yalan, hile, gibi kötü ahlâkî özelliklerden de uzak durması istenmiştir.

¹⁰⁶ Aygün Akyol, "İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. IX, S. 36, 2013, ss. 41-66.

¹⁰⁷ Akyol, *age.*, s.55.

¹⁰⁸ Uğur Değirmenci, *Konfüçyüs'ün Ahlâk Öğretisinde Toplum ve Devlet İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2021, s.54.

¹⁰⁹ Kan davası, çocuk yaşta, rıza alınmadan yapılan evlilikler, kız çocuklarının okutulmaması gibi insanlara zarar veren ve uzak durulması gereken gelenekler de bulunmaktadır.

¹¹⁰ Havva Türkmen Zengin, "Şerif Mardin'e Göre Din ve Toplum", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Tokat, 2022, s.32.

¹¹¹ Aleyna Yetim, *Ahi Teşkilatı İş Ahlakı İlkelerinin Günümüz İşDünyası Açısından Değerlendirmesi: Sakarya İlinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 70.

¹¹² Umut Kaya, "Değerler Eğitiminde Bir Meslek Teşkilatı: Ahîlik", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. XII, S. 26, 2013, ss. 41-69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂTININ İNCELENMESİ

1. DİNÎ VE AHLÂKÎ YÖNÜYLE HARÎRÎ'NİN MAKÂMÂTİ

1.1. ANA HATLARIYLA MAKÂMELERDE GEÇEN OLAYLAR, DİNÎ- AHLÂKÎ YAKLAŞIMLAR

Bu kısımda, Harîrî'nin Makâmât adlı eserinde yer alan elli makâme, dinî ve ahlâkî bakımdan içerdikleri hususiyetler bakımından değerlendirilmiştir.

1.1.1. Birinci Makâme (San'aniyye)

Makâme, Hâris İbni Hemmâm'ın San'a şehrine gidip orada başına gelenleri anlatmasıyla başlar. San'a, Yemen'in başkentidir. Arap yarımadasının en eski yerleşim yerlerindendir. Arap şiirinin önemli sembollerinden olan Gumdân müstahkem sarayı buradadır¹¹³.

Hâris İbni Hemmâm, San'a şehrine aç ve susuz bir hâlde gider. Şehrin sokaklarında merhametli bir kimse bularak derdini döküp sıkıntısını anlatmak ister. "...Ah diyordum merhametli bir kimse olsa da ona yüzümü gözümü sürsem, derdimi döksem¹¹⁴...". Allah'ın lütfu olarak bir meclise ulaşır, oradaki insanların hıçkırıklarla ağladığını görür. Burada Hâris İbni Hemmâm'ın merhametli bir insan araması, insanların ona yardım edeceğini düşünmesi o dönemdeki insanların birbirlerine karşı yardımsever davrandıklarını, yolda kalmışları koruyup gözetlediklerini göstermektedir.

Hâris İbni Hemmâm, bir insan topluluğuna rastlar. Meclisteki cemaatin ortasında üzerinde seyahat kıyafetleri olan bir adamın bulunduğunu ve orada bulunan halka vaaz verir şekilde konuştuğunu, etrafını her tabakadan insanın kuşattığını görür. Kendisi de o adamdan faydalanmak için yanına sokulur. "...Bu gözyaşları dökmenin sebebini öğrenmek için, hemen topluluğun arasına girdim¹¹⁵...".

Aralarında Hâris İbni Hemmâm'ın da bulunduğu, toplumun farklı kesimlerinden insanların vaaz veren kişinin etrafında ondan yararlanmak için toplanması ve Hâris İbni Hemmâm'ın da onun yanına sokulması, ilim öğrenmek ya da faydalı bilgiler edinmek için insanların istekli olduğunu göstermektedir.

¹¹³ Mustafa L. Bilge, "San'a", *DİA*, C. XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 88-90.

¹¹⁴ Harîrî, *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 25.

¹¹⁵ Sevsevil, *age.*, s. 25.

Adam, âdetâ hiç nefes almadan bağırcasına konuşur, insanların kendilerini büyük görmelerinden, böbürlenmelerinden, vakitlerini boş şeylerle geçirmelerinden bahseder. Yaptıkları yanlışların ne zamana kadar süreceğinden, bu gururun sonunun gelmesi gerektiğinden, insan olmanın bir şerefi olduğundan ve bu yaptıklarının o şerefle bağdaşmadığından söz eder. Allah'ın insanı apaçık bir şekilde gördüğünden, fakat insanın yaptıklarının gizli kalacağını düşündüğünden bahisle niçin doğru yola girmediğini sorar. Vaiz, insanlarda yaygın olan kötü ahlâkî özelliklerden bahsetmektedir. Allah'ın insanları en güzel şekilde yarattığı, ancak insanların yaşayışlarıyla bunu bozdukları söylenmektedir. Nefsin insanın en büyük düşmanı olduğu, ona uymamak gerektiğini hatırlatır:

“...Sana şahdamarından yakın olan Allah'ından saklanıyorsun; oysaki o seni apaçık görüyor. Kölenden gizlenebiliyorsun, fakat seni Yaratan'a hiçbir şey gizli değildir. Ne için en büyük düşmanın olan nefsin elinden kurtulup taşkınlığına son vermiyorsun? ...”¹¹⁶

Vaiz, konuşmaya devam eder. Bir gün herkesin öleceğinden, ahiret için hazırlık yapmak gerektiğinden söz eder. Ölümün kendisini sürekli hatırlattığı, fakat insanın onu daima unuttuğunu, hiç ölmeyecekmiş gibi davrandığını, boş işlerin daha cazip geldiğini, başkalarına yapma dediği şeyleri kendisinin yaptığını, Allah'tan değil, insanlardan korktuğunu, hâlbuki asıl korkulması gerekenin Allah olduğunu söyler. Burada, toplumdaki insanların genel olarak doğru yoldan saptıkları, asıl gerçek olanlara yönelmedikleri, yanlışta ısrarcı oldukları, ahiret hayatı için hazırlık yapıp ölümün akıldan çıkarılmaması, dünya hayatına rağbet edilmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Vaizin insanların Allah'ın onları gördüğünü unutmalarından bahsetmesi şu ayeti akla getirmektedir: “İşte böyle. Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. Allah her şeyi iştir ve görür”¹¹⁷.

Vaiz, vaazını tamaladıktan sonra bir de dünya hayatının geçici ve önemsiz olmasıyla alâkalı şu ayeti hatırlatan bir şiir okur: “Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir”¹¹⁸...”. Vaiz gitmeden önce insanlar ona bahşiş olarak gönüllerinden ne koptuysa verirler. Vaiz ise, paraları alır ve dualar ederek oradan ayrılır.

Vaiz ayrıldıktan sonra Hâris İbni Hemmâm, bu adamın kim olduğunu merak eder ve ardına düşer. Onun bir mağaraya girdiğini, orada genç bir çocukla ekmekler,

¹¹⁶ Sevsevil, *age.*, s. 25.

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Hac Sûresi, Ayet 61.

¹¹⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Hadid Sûresi, Ayet 20.

kebab ve şaraplar arasında oturduğunu görüp kızar ve yanındaki çocuğa dönüp bu adamın kim olduğunu soruyor. O da bu kişinin Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu söyler. Hâris İbni Hemmâm, şaşkınlıkla oradan ayrılır. "... Bu, ediplerin baş tacı ve gariplerin feyiz ve teslimiyet kaynağı olan Ebu Zeydinissûrucî'dir! Gördüklerimden hayrette kalarak oradan ayrıldım ve geldiğim yolu tuttum¹¹⁹..."

Bu makâmde Hâris İbni Hemmâm'ın şehirde bulunan insanlardan yardım umması yardımseverliğe, vaazin yanına girip ondan faydalanmak istemesi ilim öğrenmenin önemine, insanın ahiret hayatı için hazırlık yapmasından bahsedilmesi ahiret hayatına önem vermek gerektiğine, nefse uymamaktan bahsedilmesi kişinin nefesine hâkim olabilmesi gerektiğine vb. işaret etmektedir.

1.1.2. İkinci Makâme (Hulvâniyye)

Hâris İbni Hemmâm, çocukluktan çıkıp yetişkinlik çağına geldiğinde edebiyata ilgisinin arttığını ve bundan dolayı da Hûlvân şehrine gittiğini söyler. Hûlvân, Irâk-ı Arap ile Irâk-ı Acem sınırında kurulmuş tarihî bir şehirdir. Hulvân'da Hadisçi Hasan b. Ali el-Hallâl el-Hulvânî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Hulvânî, Ebû Sa'd Yahyâ b. Ali el-Hulvânî, fakih Ebû Muhammed Bedel b. Hüseyin b. Ali el-Hulvânî vb. birçok âlim yetişmiştir¹²⁰.

Hâris İbni Hemmâm'da, "boynundan muskayı çıkarıp sarık sarmaya başladığı sıralarda", yani ergenlik çağına girdikten sonra edebiyata dair bir ilgi ortaya çıkmaya başlar. Bu sebeple bu konuyla ilgili olan herkesle konuşur, onlardan az da olsa bir şeyler almaya çalışır, edebiyatı öğrenince bunun kendisi için bir ziynet, bir övünç kaynağı olacağını söyler. "...Bu uğurda bütün gücümü harcıyacak, arzu bineğini bu yolda, kösültünceye kadar koşturacaktım. O edebî bilgi bana, insanlar arasında bir süs, bir iftihar vesilesi, en susuz zamanımda da bir yağmur bulutu olacaktı¹²¹...". Hâris İbni Hemmâm'ın edebiyat öğrenmek istemesi, bu uğurda bilgili, bilgisiz herkesle istişare yapması ilim öğrenmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Bir gün, edebiyat öğrenmek maksadıyla Hûlvân şehrine gittiğinde Ebûzeyd'in kazanç için birçok kılığa girdiğini görür. İnsanlar da onun birçok kılığa girdiğini bilirler, üstün terbiyesi ve ilmî konularda birçok derecesi olduğundan dolayı kusurlarına pek laf etmezler. Ayrıca onun güzel üslubundan da etkilenerek her istediğini hemen yerine

¹¹⁹ Sevsevil, *age.*, s. 28.

¹²⁰ Tahsin Yazıcı, "Hulvân", *DIA*, C. XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 345-346.

¹²¹ Sevsevil, *age.*, s. 29.

getirirler. Bu durum, ahlâk düzgünlüğünün ve üstün bir bilgi seviyesinin insandaki bazı olumsuz özelliklerin görmezden gelinmesine vesile olabileceğini göstermektedir. “...Üstün bir terbiyesi vardı. İlmî her kolunda en yüksek dereceye yükselmişti. İşte bu meziyetleri, kendisinin bazı meziyetlerine katlandırırdı¹²²...”.

İlerleyen zamanlarda Ebûzeyd, geçim sıkıntısı nedeniyle Hulvân’dan uzaklaşır ve Hâris İbni Hemmâm, ondan uzun süre haber alamaz. Hâris İbni Hemmâm, memleketine döndüğünde edebiyata ilgisi olanların bulunduğu bir meclise gider, bu esnada içeriye sakallı, pejmürde biri gelir ve oradakilere selam verip oturur. Ardından oradakileri etkileyecek şekilde düzgünce konuşur. O meclisteki bir adamın okuduğu şiirin kendisine ait olduğunu söyleyince meclistekiler inanmazlar ve Ebûzeyd, onlara Hucurat Sûresinin 12. ayetini okur: “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının, çünkü bazı zanlar gûnahtır¹²³.”

Okunan ayetten sonra orada oturanlardan biri: “Ben bir beyit biliyorum onun benzerini duymadım, bizi inandırmak istiyorsan o beyitin benzerini söyle.” der. Beyit okunduktan sonra Ebûzeyd, hemen benzer bir beyit okur. Bunun üzerine oradakiler zanlarında yanıldıklarını fark ederler. Bunun üzerine Ebûzeyd, iki beyit daha okur. “... Sevgilim beni görmeye geldiği zaman ondan koyu kırmızı peçesini kaldırmasını ve tatlı tatlı konuşmasını niyaz ettim. O, ay yüzünün parıltısına mâni olan peçesini kaldırdı ve misk hokkasından inciler saçtı¹²⁴...”. Artık oradakiler Ebûzeyd’in ne kadar değerli biri olduğunu anlarlar ve onun rahat etmesi için ellerinden gelen her şeyi yapmaya başlarlar. Bu olay göstermektedir ki âlimler, diğerleri tarafından daha çok ilgiyle karşılanırlar ve diğer insanlar onun birçok ihtiyacını gidermek için uğraşırlar.

Makâmde, Hâris İbni Hemmâm’ın edebiyat aşkı için farklı bir şehre gitmesi, ilim öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır. Ebû Zeyd’in zandan sakınmakla ilgili ayeti okuması, insanların hakkında kötü düşüncelerden uzak durulmasını, ön yargılı olunmaması gerektiğini hatırlatmaktadır Bahsedilen hususlar, İslâm dininde önemsenen yaklaşımlardandır.

¹²² Sevsevil, *age.*, s. 30

¹²³ *Kur’an-ı Kerim*, Hucurat Sûresi, Ayet 12.

¹²⁴ Sevsevil, *age.*, s. 33.

1.1.3. Üçüncü Makâme (Dinariyye)

Makâmede, Hâris İbni Hemmâm'ın arkadaşlarıyla yoksullara yardım ettiği ve bununla ilgili yaşadığı olayları anlatmaktadır. Makâmeye ismini veren dinar, altın cinsinden bir para birimidir. Altının iyi ve kötü özelliklerinden bahsedildiği için makâmenin başlığında bu isim kullanılmıştır.

Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, her gün belli bir yerde toplanıp insanların ihtiyaçlarını gidermeye, herkesin isteğini yerine getirmeye çalışırlar, aralarında anlaşmazlık olmasından çekinirler. Bu durum, İslâm'ın üzerinde önemle durduğu yardımlaşma hususuna dikkat ettiklerini, birbirlerinin ve ihtiyaç sahiplerinin sıkıntılarını gidermek, onları üzmemek için ellerinden gelen şeyleri yapmaya gayret ettiklerini göstermektedir. Bununla ilgili bir hadis-i şerif şöyledir: "...Kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir¹²⁵...".

Yine bir gün, otururlarken yanlarına pejmürde kıyafetli, aksak yürüyüşlü bir adam gelir ve dert yanmaya başlar: Önceleri çok zengin olduğunu, ama başına birçok musibetin geldiğini, elinde bir şey kalmadığını, önceden durumuna haset edenlerin şimdi kendisine zavallı dediklerini söyler. Hâris İbni Hemmâm, cebinden bir altın çıkarıp "bu altını översen onu sana vereceğim" der ve adam: "...Koyu sarılığı ile yürekler oynatan o sarı dilber, ne kadar da kerem sahibidir! O kâinatı gezer dolaşır, fakat dönüşü bu sefer uzadı. Onun hakkında neler söylenmemiştir, neler işitilmemiştir. Zenginliğin sırrı onun turasına yazılmıştır¹²⁶...". diyerek güzel bir nazımla altını över. Orada bulunanlar şaşkınlığını gizleyemezler. Övgüsünü yaptıktan sonra "Er olan sözünü yerine getirir, yağmur yüklü bulut, gürleyince yağdırır" diyerek Hâris İbni Hemmâm'dan verdiği sözde durup altını vermesini ister. O da altını verir. Bu örnek, doğruluk (sıdk) sıfatının yansıması olan sözünde durmanın öneminden söz etmektedir.

Şiirden çok etkilenen Hâris İbni Hemmâm, "altını yeren bir şiir daha okursan sana bir tane daha altın vereceğim" der ve adam, hemen altını yeren bir şiir okumaya başlar: "...Kahrolsun o, sahibine bile oyun eden vefasız, ikiyüzlü sarı münafık! Kendisine bakana iki şekilde görünür: bazan bir dilber gibi süslü ve cazip, bazan da bir âşık gibi solgun ve süzgün. İrfan sahipleri nazarında, ona fazla bağlılık, Allah'ın

¹²⁵ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, I-VIII, Mezalim,3, yy. 1315 H.

¹²⁶ Sevsevil, *age.*, s. 36.

gazabına yol açar¹²⁷...”. Onun bu hazırcevaplığını ve bilgisini gören Hâris İbni Hemmâm, şaşırpıp onu takdir eder ve bir altın daha verir. Bunun üzerine o da Hâris İbni Hemmâm’ı över ve oradan ayrılır. Burada kendisine iyilik yapan kişiyi övmek, hayırla anmak bir vefa örneği olarak düşünülebilir.

Bu olaydan sonra adam, o meclisten ayrılır. Hâris İbni Hemmâm, onu takip eder ve onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu görür. “... Bana içimden bir ses bu Ebû Zeyd’dir, topallığı da bir düzendir! Dedi. Hemen onun yolunu kestim ve ona: sözlerinden kim olduğu anlaşıldı, dedim. Artık doğru yürü¹²⁸...”.

Bu makâmde Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşlarının yoksullara yardım etmek istemesi yardımseverliğin önemini, verilen sözde durmanın öneminden bahsedilmesi güvenilirliğin önemli bir erdem olduğunu hatırlatmaktadır.

1.1.4. Dördüncü Makâme (Dimyâtiyye)

Hâris İbni Hemmâm, zenginlik çağlarında kendisi gibi arkadaşlarıyla birlikte Dimyât’a gider. Dimyât, Aşağı Mısır’da bulunan bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu ildir. Evliya Çelebi de *Seyahatname* adlı eserinde buradan geniş bir şekilde bahseder¹²⁹.

Hâris İbni Hemmâm, kıtlığın hüküm sürdüğü, ama maddi durumunun iyi olduğu bir zamanda kendisi gibi zengin arkadaşlarıyla Dimyât’a gider. Yol arkadaşlarıyla birbirlerine çok bağlı, âdeta bir vücut gibi olduklarını söyler. “...Birbirimize o kadar sargındık, arzularımızda o kadar birleşmiştik ki, hepimiz bir vücut gibi olmuştuk¹³⁰...”. Bu durum, Hz. Muhammed’in “Mü’minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.” hadis-i şerifini hatırlatmaktadır¹³¹.

Bir ara dinlenmek için yer bulurlar ve Hâris İbni Hemmâm, bir ses duyar, iki arkadaş konuşmaktadır, biri diğerine insanlara ve arkadaşlarına nasıl muamele ettiğini sorar. Diğer de şöyle cevap verir: “... Komşum bana eza ederse ben ona saygı gösterir, bana saldırana ben sevgi elimi uzatırım. Şayet bir arkadaşım bir arabozuculuk, bir münasebetsizlik yapsa katlanır, beni kaynar suya da atsa, ondan yine de sevgimi

¹²⁷ Sevsevil, *age.*, s. 38.

¹²⁸ Sevsevil, *age.*, s. 39.

¹²⁹ Atilla Çetin, “Dimyât”, *DIA*, C. IX, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 309-310.

¹³⁰ Sevsevil, *age.*, s. 40.

¹³¹ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l Buhari*, I-VIII, Edeb,27, yy. 1315 H.

kesmem¹³²...”. Burada insan ilişkilerinde hoşgörölü olunması, kötölüğe iyilikle karşılık vermenin önemli bir erdem olduğu, kin ve nefretten uzak durulması, elinden geldiği kadar yardımsever olunması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Soruyu soran kişi ise arkadaşının dediklerinin tam tersini söyler. “...Benden iyilik bekleyen ancak ektiğinin meyvasını toplayabilir¹³³...”. der.

Sabah olunca Hâris İbni Hemmâm, bunların kim olduğunu öğrenmek için yanlarına gider, Ebû Zeyd es-Serûcî ve oğlu olduğunu görür. Onlara çeşitli ikramlarda bulunur. Daha sonra Ebû Zeyd es-Serûcî çok kirlendiğini, yakındaki köylerden birine gidip yıkanmasına müsaade etmesini ister, hemen geleceğini söyleyerek ayrılır. Uzun süre beklerlerse de Ebû Zeyd es-Serûcî gelmez ve tam gidecekleri sırada Ebû Zeyd es-Serûcî’nin bir tahta parçasına şu şiiri yazıp bıraktığını görürler: “...Ey, bana insanlar arasında yardım elini uzatan ve bana sadık bir dost olan Hâris, zannetme ki, senden usandığımdan ötürü yahut da sana teşekkürde bulunmamak için yanından uzaklaştım. Hayır, hayır!. Ben eskiden beri yemek yedikten sonra hemen kalkıp giden takımdanımdır¹³⁴...”. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları onun ne demek istediğini anlamayıp yollarına devam ederler.

Makâmde, Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşlarının birbirlerine çok bağlı olması müminlerin kardeşliğini, Ebû Zeyd ve oğlunun konuşmaları ise kötölüğe karşı iyilikle cevap vermenin önemli bir ahlâkî fazilet olduğunu hatırlatmaktadır.

1.1.5. Beşinci Makâme (Kûfiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Kûfe’de arkadaşlarıyla başından geçen olayları anlatır. Kûfe, Güney Irak’ta Hz. Ömer’in emriyle Sa’d b. Ebû Vakkas tarafından kurulan bir şehirdir¹³⁵.

Hâris İbni Hemmâm ve edebiyat âşığı arkadaşları Kûfe’de bir gece sabaha kadar sohbet ederler. Kapının çaldığını duyarlar. Kapıdaki adam bir şiirle karşılık verir: “... Ey hane sahipleri! Allah sizi fenalıklardan korusun ve sizi hayatınızda hiçbir sıkıntı ile karşılaştırmasın! Bu karanlık gecede kapınıza gelen, üstü başı toz toprak içinde bir gariptir¹³⁶...”. Gelen adam, onlardan biraz yiyecek ve yatacak yer ister, yardımcı olurlarsa onlardan gördüğü iyiliği her yerde söyleyeceğini belirtir. Adamın yapılan

¹³² Sevsevil, *age.*, s. 41.

¹³³ Sevsevil, *age.*, s. 43.

¹³⁴ Sevsevil, *age.*, s. 45.

¹³⁵ Casim Avcı, “Kufe”, *DIA*, C. XXVI, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 339-342.

¹³⁶ Sevsevil, *age.*, s. 46.

iyilikleri unutmayacağını söylemesi, Hz. Muhammed'in vefayla ilgili şu hadis-i şerifini hatırlatmaktadır: “Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur; ahde vefa göstermeyenin ise dini yoktur¹³⁷.”

Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, adamın sözlerinden etkilenip ona yardım etmek isterler. Adam, kendisi için bir külfete kalkışmayacaklarına dair onlardan söz ister. Bu durum adamın yük olmak istemediğini, onları da düşündüğünü göstermektedir. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, ellerinde olanlardan adama verirler. Hâris İbni Hemmâm, köle, kandili yakınca adamın Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu görür ve ardından arkadaşlarına şöyle söyler: “...Müjde! dedim, gelen misafir, zahmetsizce ele geçen bir ganimettir¹³⁸...” Burada Hâris İbni Hemmâm'ın gelen misafiri bir ganimet olarak görüp arkadaşlarıyla beraber ona çok iyi davranması, ellerinde olanlardan ikram etmeleri Hz. Muhammed'in “Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin¹³⁹.” hadis-i şerifini hatırlatmaktadır.

Ebû Zeyd es-Serûcî, karnını doyurduktan sonra diğerleri onun sözlerinden etkilenip bir şeyler anlatmasını isterler. Ebû Zeyd es-Serûcî, hiçbir kimsenin şahit olmadığı pek çok şeye şahit olduğunu, hatta bunlardan birinin buraya gelmeden hemen önce olduğunu söyleyip anlatmaya başlar. Bu şehre geldiğinde aç ve yoksul olduğunu, bir evin kapısının önüne gelip ev halkına hâlini bildirdiğini, ama o evden karşısına çıkan şık giyinmiş güzel bir kölenin misafir için yapabilecekleri bir şey yok olmadığını söyler. Ama kölenin zekâsına hayran olduğunu söyler ve ona kim olduğunu sorar. Köle, adının Zeyd, annesinin isminin Berre olduğunu, Sürûç şehrinin önde gelenlerinden birinin annesini nikâhladığını, fakat annesinin gebe kaldığını anlayınca ortadan kaybolduğunu, hâlâ haber alamadıklarını söyler. Ebû Zeyd es-Serûcî, çocuğun kuvvetli delillerle kendi oğlu olduğunu anladığını, gözyaşlarıyla yanından ayrıldığını söyler ve ekler: “Ey irfan sahipleri bundan daha garip bir şey duydunuz mu?”

Anlattığı olay üzerine orada bulunanlar çocuğuna kavuşmak üzerine ne düşündüğünü Ebû Zeyd es-Serûcî'ye sorarlar. Ebû Zeyd es-Serûcî, şöyle cevap verir: “...Ellerim para ile dolarsa, oğlumu kucaklamak bana hiçbir şey değildir¹⁴⁰...”. Ebû Zeyd es-Serûcî'nin bu sözü üzerine orada bulunanlar altın toplarlar ve Ebû Zeyd es-Serûcî'ye verirler. Çok sevinen Ebû Zeyd es-Serûcî, nasıl teşekkür edeceğini bilemez ve

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-XXI, 3, 114.

¹³⁸ Sevsevil, *age.*, s. 48.

¹³⁹ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen-i Ebu Davud*, Edeb, 123, I-VII.

¹⁴⁰ Sevsevil, *age.*, s. 51.

diğerleri onun teşekkürleri karşısında yaptıkları iyiliği az görürler. “...Hâris İbni Hemmâm diyor ki: Her birimiz üzerimize bir hisse aldık ve onun için birer senet imzaladık. Artık Ebû Zeyd, bu iyiliğe nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. O kadar ki biz bu teşekkürler karşısında yaptığımız iyiliği az bile görüyorduk¹⁴¹...”. Ebû Zeyd es-Serûcî’nin çocuğuna kavuşması için diğerlerinin ellerinden gelen desteği vermesi İslâm’da yardımlaşmaya verilen öneme ne kadar dikkat ettiklerini, Ebû Zeyd es-Serûcî’nin ise onlara çok fazla teşekkür etmesi yapılan iyiliklere karşı nankörce değil, vefalı davranılması gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Makâmede, Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşlarının Ebû Zeyd’e yardım etmesi yardımseverliğin önemini, Ebû Zeyd’in ise onlara karşı çok teşekkür etmesi, yapılan iyiliği unutmamayı vefalı olunması gerektiğini hatırlatmaktadır.

1.1.6. Altıncı Makâme (Meragiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Meraga’da edebî bir mecliste arkadaşlarıyla başından geçen olayı anlatır. Meraga, İran’ın Doğu Azerbaycan Eyaleti’nde bulunan bir şehirdir¹⁴².

Hâris İbni Hemmâm Meraga’da edeb bir mecliste bulunduğunu, belâgate dair konuştuklarını, burada sanat alanında kendini geliştirmiş kimselerin bulunduğunu, iyi bir sanat adamı yetişmediğine dair konuştuklarını söyler. Meclisin kenarında oturan bir kişi, sessizce onları dinler ve bir ara lafa dâhil olup şöyle der: “...Çok büyük bir iftirada bulundunuz! Maksattan büsbütün ayrılarak, çürümüş kemiklere kıymet verdiniz ve elden giden bir şeyin fazla hasretini çektiniz¹⁴³...”.

Akabinde, onların söylediklerinin aksine böyle bir adam olarak kendisinin var olduğunu söyler. Diğerleri, aralarında konuşup adamı denemeye karar verirler. İçlerinden biri, onu soru yağmuruna tutmak ister. Adam, şehrin valisine bağlılık gösterdiğini, aile halkının sayısının arttığını ve geçinmekte zorlandığını, validen yardım istemek için geldiğini, valinin ona bol ihsanda bulunduğunu ifade eder. Yurduna dönmek için izin istediğinde ona bir kelimesi hep noktalı, diğeri yalnız noktasız harflerle yazılmış, kendi duruma dair bir istida vermedikçe buradan gitmesine izin vermediğini söyler. “Kendine güveniyorsan bu şekilde bir istida yaz” der. Bunun üzerine o adam: “...Yarışa koşu atı çıkardın, suyu, yağmuru bol buluttan istedin, yayı

¹⁴¹ Sevsevil, *age.*, s. 51.

¹⁴² Osman Gazi Özgüdenli, “Merâğa”, *DIA*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 162-163.

¹⁴³ Sevsevil, *age.*, s. 53.

tam ustasına verdin ve eve yapanı oturtun¹⁴⁴...” der. Ardından kalemi eline alıp yazar. İhsan etmenin insanı dedikodudan kurtaracağını, vermeyip baştan savmanın dile düşüreceğini, alınan duaların kişiyi koruyacağını yazar: “...İnsan olan her yerde iyilik görür. Yardımdan kaçınmak, gözden düşmeğe sebep olur. Sığınan bir kimseyi kovmak erlik değildir. Muhtaçları mahrum etmek, bir nevi zulümdür¹⁴⁵...”. Burada İslam’da çok önemli yeri olan yardımlaşma ibadetinin öneminden bahseder. Hatta Hz. Peygamber’in “Az sadaka çok belayı def eder ve sadaka ömrü uzatır¹⁴⁶.” hadis-i şerifini hatırlatmaktadır.

Sığınan kimseyi kovmanın erlik olmadığını, muhtaçları mahrum etmenin zulüm olduğunu, selametini isteyen kimsenin eli açık olduğunu yazıp valiye iltifatlar ederek yazısını bitirir. Burada kendisinden bir şey isteyen eli boş göndermemek, muhtaçlara yardım eli uzatmak gerektiği, cömert olmanın insana faydası olacağını gösteren birçok örnek vardır. Bu durum Hz. Peygamber’in: “Her kim bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse Allah’ da onun bu iyiliği sayesinde kıyamet sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir¹⁴⁷.” hadis-i şerifini akla getirmektedir.

Adamın yazdığı istidayı valiye verirler. Vali, o kadar beğenir ki onu kendine nedim yapmak ister, ama o kabul etmez. Hâris İbni Hemmâm, onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar. Ona niye bu teklifi kabul etmediğini sorunca şu şiirle karşılık verir ve ayrılır. “...Yoksulluk içinde memleket memleket dolaşmak, memur olmaktan daha iyidir. Çünkü amirlerin azameti ve hışmı vardır. Hem öyle bir hışım ki. Onların içinde ıslah etmek fikrini taşıyan, başladığı bir işi bitiren ve maiyetini gözetken yoktur. Seni serap aldatmasın! Şüpheli işlere karışma¹⁴⁸...”

Makâmede, zor durumda olanlara yardım edilmesi gerektiğinin, israftan ve cimrilikten uzak olunmasının söylenmesi hatırlatılan ahlâkî ilkelerdendi

1.1.7. Yedinci Makâme (Berkaîdîyye)

Hâris İbni Hemmâm, bir Ramazan Bayramını Berkaîd’de geçirdiğini ve burada başından geçen olayları anlatır. Berkaîd, Musul’un üstünde, Nusaybin’in altında bulunan bir kasabadır¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Sevsevil, *age.*, s. 53.

¹⁴⁵ Sevsevil, *age.*, s. 57.

¹⁴⁶ Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman el- Heysemi, *Mecma’uz Zevaid*, I-XVIII, 3, 63.

¹⁴⁷ Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Birr, 58. I-XII, yy. 250 H.

¹⁴⁸ Sevsevil, *age.*, s. 59.

¹⁴⁹ Sevsevil, *age.*, s. 430.

Hâris İbni Hemmâm, Ramazan Bayramını Berkaîd'de geçirmeye karar verir, sadaka-i fitır verme ve bayram namazı kılma zamanının yaklaştığını söyler. Bayram namazına giderken sünneti yerine getirmek için yeni elbiseler giydiğini ifade eder. "... Sünneti yerine getirmek için yeni elbiseler giydim, bayram namazına çıkanlarla beraber ben de çıktım¹⁵⁰...". Burada Hâris İbni Hemmâm'ın fitır sadakasından ve bayram namazından bahsetmesi, İslam'da paylaşma ibadetlerinden olan fitrenin bayram namazından önce verilmesi, böylece yoksulların da bayram için ihtiyaçlarını gidermesinin hatırlatılması açısından önemlidir. Ayrıca bayram namazına giderken yeni kıyafetler giymenin Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir uygulaması olduğu hatırlatılmaktadır. Aynı zamanda Cuma namazına giderken de yeni veya temiz elbiseler giymek Hz. Muhammed'in bir sünnetidir. Konuyla ilgili bir hadis-i şerif şöyledir: "Sizden biri bolluğa erince iş elbisesinden başka bir de cum'a elbisesi edinirse üzerine (bir vebal) yoktur¹⁵¹."

Namaz kılacakları yere toplandıklarında üzerinde siyah aba olan ihtiyar bir adam gelir, koltuğunda torbaya benzer bir şey, yanında da yaşlı bir kadın vardır. Adam, elini dağarcığına sokup renkli kâğıtlar çıkararak kadına verir, ondan cömert zenginleri aramasını ister. Kadın da böyle birini gözüne kestirdi mi hemen yanına bırakır. Hâris İbni Hemmâm'a da bir kâğıt denk gelir. Bu kâğıdın bir kısmında şu yazılıdır: "...Din kardeşlerim hâlâ beni hatıra getirmeyecekler mi¹⁵²?...". Kâğıttaki bu cümle, Müslümanlar'ın yoksul kardeşlerini arayıp bulmaları, birbirlerini her zaman koruyup gözetmeleri, zor zamanlarında destek olmaları gerektiğiyle ilgili hususu tekrar hatırlatmaktadır.

Kadın, daha sonra insanlara verdiği kâğıtları toplarsa da beklediği yardımı bulamaz. Hâris İbni Hemmâm, hem ona yardım etmek hem de kim olduğunu öğrenmek için evine davet eder, ama kadın, onu atlatır. Hâris İbni Hemmâm, onun kim olduğunu öğrenemez: "... Arkasından çok koştumsa da bulamadım, sanki bir su gibi yerin dibine batmış yahut gökteki bulutlara karışmıştı¹⁵³...".

Makâmede, bayram ve Cuma günlerine diğer günlere nazaran daha çok özen göstermek gerektiği hatırlatılmakta, yine yoksullara yardım etmenin önemine değinilmektedir.

¹⁵⁰ Sevsevil, *age.*, s. 60.

¹⁵¹ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen-i Ebu Davud*, Salat, 219, I-VII.

¹⁵² Sevsevil, *age.*, s. 61.

¹⁵³ Sevsevil, *age.*, s. 65.

1.1.8. Sekizinci Makâme (Maarriyye)

Hâris İbni Hemmâm, Mearre’de başından geçen bir olayı anlatır. Mearre, Haleb’in güneyinde bir kasabadır. Burada pek çok âlim yetişmiştir. Bunlardan en önemlisi, Ebûlulâil Mearrî’dir¹⁵⁴.

Hâris İbni Hemmâm, Mearre kadısının önüne biri genç, diğeri ise ihtiyar olmak üzere iki davalının çıktığını görür. İhtiyar olan, söze başlayıp önce şöyle dua eder: “... Allah davacıya olduğu gibi kadıya da yardımcı olsun¹⁵⁵!...”. İhtiyar, duasında kadının doğru bir karar vermesi için Allah’tan yardım istemektedir. Ardından kendisinin son derece güçlü ve elinden her iş gelen bir kölesi olduğunu, bu gencin köleyi kullanmak için istediğini, ihtiyarın da yapamayacağı işleri ona teklif etmemesi şartıyla bir ücret almadan onu kendisine verdiğini söyler. Fakat gencin onu kendi malı gibi kullandığını, faydalanma süresini çok uzattığını, sonra da çok kötü bir hâlde geri getirdiğini ve tutar olarak bir şey vermek istediye de kendisinin bunu istemediğini söyler. Bu sözlerden sonra genç de ona rehin olarak çok iyi bir köle bıraktığını söyler. Bu durumla ilgili Kur’an-ı Kerim’deki bir ayet şöyledir:

“Eğer yolculukta iseniz ve kâtip bulamazsanız, bu durumda alınan rehin (yeter). Şu durumda eğer birbirinize güveniyorsanız, kendisine güven duyulan, Rabbi olan Allah’tan sakınsın da emanetini ödesin. Şahidliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, artık şüphesiz, onun kalbi günahkardır. Allah, yaptıklarınızı bilendir”¹⁵⁶.

Kadı, denilenlerden bir şey anlamaz ve olayı düzgünce anlatmalarını ister. Bunun üzerine genç, aldığı şeyin kullanmaktan kararmış ve paslanmış bir iğne olduğunu, ipliği geçirirken elinde kırıldığını, ihtiyarın da bunun üzerine rehin olarak gencin sürme milini aldığını söyler. İkisi de bu sözlerden sonra kendilerinin ne kadar yoksul olduklarını söylerler. Kadı, bir altın çıkarıp ikisine uzatır, ama ihtiyar, altını kapıp: “... İhsanın yarısı benim hisseme düşenidir, senin hissene düşeni de iğnenin bedelidir ki o da benimdir! Ben haktan ayrılmadım; kalk, sürme milini al der¹⁵⁷...”. Kadı, gence de birkaç kuruş vererek gönlünü alır ve “Bir daha bu gibi işlerde mahkemelere gelmeyin, benim yanımda borçları ödeyecek hazine yok” der. Böylece basit işlerde devletin kurumlarının rahatsız edilmemesi gerektiğini söylemektedir.

Kadı, onlar gittikten sonra ikisinin de dolandırıcı olduğunu düşünür ve tekrar çağırıp gerçeği anlatmalarını, onlara ceza vermeyeceğini söyler. İhtiyar, Ebû Zeyd es-

¹⁵⁴ Sevsevil, *age.*, s. 434.

¹⁵⁵ Sevsevil, *age.*, s. 66.

¹⁵⁶ Kur’an-ı Kerim, Bakara Sûresi, Ayet 283.

¹⁵⁷ Sevsevil, *age.*, s. 69.

Serûcî yanındaki de çocuğudur, zor durumda olduklarını söylerler. Hâris İbni Hemmâm, hayatında böyle garip bir hikâye görmediğini söyleyerek makâmeyi bitirir: “... Ben, bundan daha garip bir vakayı ne gezdiğim yerlerde gördüm, ne de kitaplarda okudum¹⁵⁸...”

Makâmede, emanete riayet edilmesi ve korunması gerektiği hususu üzerinde durulmaktadır.

1.1.9. Dokuzuncu Makâme (İskenderiyye)

Hâris İbni Hemmâm, İskenderiye kadısının yanındayken şahit olduğu bir olayı anlatır. İskenderiye, Mısır’ın ikinci büyük şehri ve en önemli limanıdır¹⁵⁹.

Hâris İbni Hemmâm, gençliğin verdiği enerji ve mal kazanmak isteğiyle seyahat hevesine düşer. Gittiği yerlerde önce şehrin kadısıyla tanışıp onunla kaynaşmayı kendine düstur edinir. Soğuk bir gün İskenderiye kadısının yanında yanındayken muhtaçlara dağıtılacak para ortaya konur, o sırada devasa bir ihtiyar, küçük çocuğu olan bir kadının çekip getirmesiyle içeri girer ve kadın, gelir gelmez konuşmaya başlar. Sözüne başlarken kadiya Allah’tan yardım diler ve adaletten ayrılmaması konusunda dua eder. Kadın, etrafında iffetiyle, ahlâkıyla etrafında tanındığını, bu yüzden babasının kendisini sanat erbabı birinden başkasına vermeyeceğine dair Allah’a söz verdiğini söyler: “... Ben, asıl bir soya ve temiz bir aileye mensup bir kadını. İffetimle, iyi ahlâkımla tanındım¹⁶⁰...”. İstemek için gelen birçok genci reddeder, ama gelen ihtiyarın kendisini çok överek babasının gözünü boyadığını, bundan dolayı babasının kızını bu adama nikâhladığını, adamın kendisini övdüğü gibi çıkmadığını söyler. Getirdiği çeyizleri, ev eşyalarını, kıymetli elbiselerini çok ucuza sattığını, ellerinde bulunan her şeyi har vurup harman savurduğunu söyler. Tüm bunlardan dolayı kocasını buraya getirdiğini, Allah’ın gösterdiği yolda bir hüküm vermesini istediğini söyler. Kadı, ihtiyar adama dönüp kendisini savunmasını, yoksa onu hapsedeceğini söyler. Adam, kısa bir sessizlikten sonra küçüklükten beri elinin kalem defter dışında bir şey tutmadığını, nesirler, şiirler yazdığını, kendisini çok geliştirdiğini, ama artık sanata olan ilginin azaldığını, gençlerin başka işlerle uğraştığını, bu yüzden kendisinin bu işten para kazanamadığını, eşinin eşyalarını satmak zorunda kaldığını söyler: “... Bundan evvel, edebiyat yüzünden para kazanır ve geçinirdim, onun sayesinde yükselir, en yüksek

¹⁵⁸ Sevsevil, *age.*, s. 70.

¹⁵⁹ Eymen Fuâd Seyyid, “İskenderiye”, *DIA*, C. XXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 576-580.

¹⁶⁰ Sevsevil, *age.*, s. 72.

mevkilere çıkardım. Bugün, ilim ve edebiyata karşı halkta bir istek kalmadı; bunlar kıymetten büsbütün düşmüş birer metaa döndüler¹⁶¹...”.

Kadı, kadına dönerek kocasının yoksulluk iddiasında haklı olduğunu sözlerinden anladığını, mağdur olanı eziyete sokmanın alçaklık ve zulüm olduğunu söyleyerek kadına sabretmesini, fakirliğe sabretmenin sevap ve ferah günleri beklemenin bir ibadet olduğunu hatırlatır. Evine, kocasının yanına dönmesini, Allah’ın takdirine teslim olması konusunda teselli edip sadaka olarak dağıtılacak paradan vererek onları gönderir. Burada, kadı efendinin fakirliğe karşı sabretmeyi öğütlemesi şu ayeti hatırlatmaktadır: “Andolsun, Biz sizi biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele¹⁶².”. Zaten sabır, müminde bulunması gereken güzel hasletlerdendir. Sabrın sonunda Allah’a tevekkül ederek beklemenin insana birçok kapıyı beraberinde açacağı muhakkaktır.

Makâmede, hükmeden insanların adaletten ayrılmaması gerektiği konusu hatırlatılmıştır. Ayrıca insanların başına gelen musibetlere karşı sabretmesi, bunun karşılığını alacağı hususunda örnek verilmiştir.

1.1.10. Onuncu Makâme (Rahbiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Rahbe’de karşılaştığı bir olayı anlatır. Rahbe, Bağdat ile Rekka arasında bir yerdir. Rahbe’den birçok ulema çıkmıştır¹⁶³.

Hâris İbni Hemmâm, bir gün Rahbe’ye gider, tıraş olup bir hamama girer, hamamdan çıkınca güzel giyinmiş bir delikanlının elbisesinin yeninden bir ihtiyarın tuttuğunu, bağıra bağıra oğlunu öldürdüğünü söylediğini duyar. Genç, kendisine iftira attığını söylese de uzun münakaşa sonrası şehrin valisine giderler. Vali, ihtiyara iki Müslüman şahidinin olup olmadığını sorar, ihtiyar ise gencin, oğlunu kimsesiz bir yerde öldürdüğünü, bundan dolayı şahidinin olmadığını söyler. Gencin yemin etmesini ister. Genç söze başlar: “...Alınları kâküllerle, gözleri çekici bir siyahlıkla, kaşlar arasına açıklık vermekle, ağızları düzgün dişlerle, gözleri mahmurlukla, burunları tenasüple, yanakları kırmızılıkla, dişleri parlaklıkla, parmakları yumuşaklıkla, belleri incelikle süsleyen Allah’a yemin ederim ki ben senin oğlunu ne bilerek ne de bilmeyerek öldürmedim¹⁶⁴...” der. Burada insanoğlunun güzel yaratılışından bahseder ve şu ayetleri

¹⁶¹ Sevsevil, *age.*, s. 74.

¹⁶² *Kur’an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 155.

¹⁶³ Turan Gökçe, “Cihannüma”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S. 2, İzmir, 2021, ss. 1.

¹⁶⁴ Sevsevil, *age.*, s. 79.

hatırlatır: “Biz gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık¹⁶⁵.” “Allah size şekil verdi ve şeklinizi en güzel yaptı¹⁶⁶.”

Gencin bu yemini üzerine vali, ihtiyara bu işi şeriata uygun olarak halledeceğini söyler ve “Yüz altına razı olmanı münasip görüyorum, bir kısmını şimdi vereyim, kalanını da mal olarak alırsın” der. İhtiyar, bu teklifi kabul eder. “... Ben, dedikodudan kurtulman için yüz altına razı olmanı münasip görüyorum. Sana onun bir kısmını şimdi vereyim, geri kalanını da mal olarak alırsın, dedi¹⁶⁷...”.

Makâmde, Allah’ın insanı en güzel biçimde yarattığı, insanın bu güzelliğini kötülüklerden, haramlardan uzak durarak koruması gerektiği hususu belirtilmektedir.

1.1.11. On Birinci Makâme (Saviyye)

Hâris İbni Hemmâm, Save’de yaptığı kabristan ziyaretinde karşılaştığı olayı anlatır. Save, Hemedan ile Rey arasında meşhur bir kasabadır. Dünyada eşi bulunmayan bir kütüphaneye sahipken bu kütüphane Moğollar tarafından yakılmıştır. İslâm ilimlerine merkez olan bir şehirdir¹⁶⁸.

Hâris İbni Hemmâm, Save’ye geldiğinde kalbinde bir kasvet hissettiğini, bunun da kabristan ziyaretiyle geçeceğini hadislerden öğrendiğini söyler. Konuyla ilgili Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bazı hadis-i şerifleri şöyledir: “Kabir ziyareti insana ölümü ve ahireti hatırlatır ve ahireti için ibret almayı sağlar¹⁶⁹.” “Kabir ziyareti insanı zühd ve takvaya yöneltir. Aşırı dünya hırsını ve haram işlemeyi engeller. Kişiyi iyilik yapmaya yöneltir¹⁷⁰.”

Kabristana gider ve orada bir cenazenin defnedilme işleminin bittiğini ve etrafında insanların bulunduğunu görür. O sırada, ihtiyar bir adamın geldiğini ve orada bulunanlara şunları söylediğini ifade eder:

“... Ey gafiller, ibret alın! Ey gücü yettiği hâlde ibadet etmeyenler, artık hazırlanın! Ey akıl sahipleri! Dikkatle bakın, akranlarınızın gömülmesi, sizi ne için mahzun etmiyor? ... Ölüm için neden hazırlanmıyorsunuz? ... Cenazeyi götürürken bile kalbiniz evinizle meşguldür. Hısımlarınız gömülürken bile düşünceleriniz kazanç peşindedir. ... O kadar gaflettesiniz ki ölümden bir kurtuluş senedi almış yahut da zamandan emniyete kalmışa benziyorsunuz”¹⁷¹.

¹⁶⁵ Kur’an-ı Kerim, Tin Sûresi, Ayet 4.

¹⁶⁶ Kur’an-ı Kerim, Tegabun Sûresi, Ayet 3.

¹⁶⁷ Sevsevil, age., s. 81.

¹⁶⁸ Sevsevil, age., s. 448.

¹⁶⁹ Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Cenaiz, 108, I-XII, yy. 250 H.

¹⁷⁰ Muhammed b. Yezid, *Sünen-i İbni Mace*, I-X, Cenaiz, 47.

¹⁷¹ Sevsevil, age., ss. 84-85.

Burada, yakınlarından birisi vefat edince dahi diğer insanların ibret almadığından, vefat eden kişinin defin işlemlerinde bile kendi kazançlarını, mal ve eşyalarını düşündüklerinden, ahiret hayatı için hazırlık yapmadıklarından, insanların gafil olduklarından bahsedilmektedir. Ölenlerin arkasından iyi düşünceler yerine onu umursamayıp zevke dalındığından ve bunun yanlışlığından söz edilmektedir. Dünyalık işlere çok aldanıldığı, ölümün unutulup sanki ölümsüzmüş gibi davranıldığı, ama asıl gerçeğin yakında anlaşılacağı haber verilmektedir.

Adam sonra uzunca bir şiir okur ve bu şiirde İhtiyarlayınca dahi ölümü hatırlamamaktan, kendine çekidüzen vermemekten, paraya ve dünyalık şeylere sevinip ölümü hatırlatan şeyleri görünce sadece üzüliyormuş gibi yapmaktan, mahşerde kimsenin kimseye bir faydası olmayacağından vs. söz eder. “... İhtiyarlık seni korkutmadı mı? Ölüm seni çağırmadı mı? Kendini çekip çevirip biraz düşünsene. Ölüm, her başa gelmeyecekmiş gibi daha ne kadar hata yolunda şaşkın şaşkın dolaşacak, böbürlenerek salınacak, eğlence ve oyuna dalacaksın¹⁷²...”. Burada “O gün, kimsenin kimseye hiçbir fayda sağlamayacağı bir gündür. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır¹⁷³.” ayetinden bahsedilmektedir.

Makâmede nasihatlerine şöyle devam eder: “...Ömür tükenip gidiyor, sen hala dedikodudan vazgeçmiyorsun!... Senden aşağı olanlara tevazu göster. ... Darda kalan bir arkadaşı feraha çıkar. ... Düşkünlere elinden geldiği kadar yardımda bulun. ... Ahlâksızlıkla mücadele et¹⁷⁴...”. Burada insanlara karşı alçak gönüllü olmaktan, darda kalanlara yardım etmekten, güzel ahlâkı yaymak için uğraşmaktan, sadakayı alışkanlık hâline getirmek gerektiğinden, insanları cimrilikten kurtarmaktan bahsetmektedir.

Nasihatlerini verdikten sonra kuvvetli bileğinden yenini sıyrır, bileğinin üzerine bir sargı sarar. Yeni doluncaya kadar insanlardan para toplar ve tepeden inerek gözden kaybolur. Hâris İbni Hemmâm, takip edince onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu görür: “... Arkasından gittim ve binişinin bir tarafından çektim. Bana uysallık ile döndü ve yüz yüze gelince bir âşına gibi selam verdi. Bir de ne göreyim: Kılığı ve yalanı, düzeniyle bizim üstat Ebû Zeyd değil mi imiş¹⁷⁵!...”.

¹⁷² Sevsevil, *age.*, s. 86.

¹⁷³ *Kur'an-ı Kerim*, İnfitar Sûresi, Ayet 19.

¹⁷⁴ Sevsevil, *age.*, s. 87.

¹⁷⁵ Sevsevil, *age.*, s. 88.

Makâmede, ahiret hayatı için hazırlık yapılmasından, ölümün her zaman çok yakında olduğundan, insanların öğüt almadıklarından, kötü olanlara meylettiklerinden, hakikatleri görmediklerinden bahsedilmektedir. Yoksul olanlara yardım edilmesi, cimrilikten uzak durulması hatırlatılmaktadır.

1.1.12. On İkinci Makâme (Dimeşkiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Gote'den Irak'a giderken yaşadığı olayları anlatır. Gote, Şam'ın bağlık bahçelik bir yeridir. Birçok peygamberlerin, velilerin türbelerini barındırmaktadır¹⁷⁶.”

Hâris İbni Hemmâm, Irak'tan Gote'ye gittiğini, o sırada çok fazla mala sahip olduğunu, güzel bir atının bulunduğunu, parasının çokluğundan dolayı gurura kapıldığını söyler. Gote'de nefsin arzu edeceği her şeyin bulunduğunu, gönlünün istediği her şeyi yapmaya başladığını söyler. Bir süre sonra bir kafilenin Irak'a gitmeye hazırlandığını fark ederek daldığı derin gafletten uyanır. Vatanı gözünde tüter, ata eğeri vurur, arkadaşlarıyla yola koyulmaya karar verir, onları yol tehlikesine karşı koruyacak birini aramaya başlarlar. Yanlarında rahipler gibi giyinmiş bir gencin olduğunu fark ederler. Bu genç: “Ben sizin koruyucunuz olacağım, bana rüyada bazı dualar öğretildi.” der. Çok korkunç sahralardan geçtiğini, çok tehlikeler atlattığını, bu dualar sayesinde korunduğunu anlatır: “Eğer sizi Semave (Şam ile Irak arasındaki bir şehrin adı)'ye kadar götürürsem benim ücretimi artırır, çalışmamı takdir edersiniz, aksi takdirde yalancıysam derimi parçalarsınız, kanımı akıtırsınız¹⁷⁷”. der. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları bu adama inanırlar ve yola çıkış zamanı yaklaşınca ondan onları koruyacak duayı söylemesini isterler. O da her birinin sabah akşam Fatiha'yı okumalarını ve okuduktan sonra da boyunlarını bükerek bütün hiçlikleriyle şu duaya devam etmelerini söyler:

“... Ey çürümüş kemiklere hayat veren! Ey âfatı def eden! ... Beni şeytanların saptırmasından, sultanların hışmından, asilerin zorlamasından, azgınlığın işkencesinden, soysuzların düşmanlığından, düşmanların zulmünden, güçlülerin baskın gelmesinden, vurguncuların soymasından, hilekârların düzeninden ve cana kastedenlerin helak etmesinden kurtul. Allah'ım! Beni cinlerin şerrinden, zalimlerin kahrından kurtar ve beni küçük düşürmek isteyenlerin elini benim üzerimden çek...”¹⁷⁸

Bu duada bir yolculuğa çıkılacağı zaman her türlü beladan, musibetten, insanların ve cinlerin şerrinden Allah'a sığınılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

¹⁷⁶ Sevsevil, *age.*, s. 450.

¹⁷⁷ Sevsevil, *age.*, s. 91.

¹⁷⁸ Sevsevil, *age.*, s. 92.

Duayı iyice belledikten sonra yola çıkarlar ve Ane'ye geldiklerinde adam “İane İane” diye bağırır, ona bağlı denkları ve paraları gösterir. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları ne isterse vereceklerini söyler. Adam mücevherat, altın ve gümüş paradan aldıklarını bir keseye koyup ve gider. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları her yerde onu aramaya başlarlar. Onun Ane'de bir meyhanede öğrenirler. Hâris İbni Hemmâm, kılık değiştirerek meyhaneye girer ve adamı bulup onunla konuşur. Adam, yaptığı yanlışları kabul eder ve şöyle der: “...Fakat ölmenden önce tövbeye sığın, kim, Kerim olanın kapısını çalar da mahrum kalır¹⁷⁹...”. Burada, ölmenden önce Allah'a tövbe etmeyi ihmal etmemek gerektiği, tövbe kapısının açık ve Allah'ın rahmetinin çok fazla olduğu, rahmetinden kullarını mahrum bırakmayacağı hatırlatılmaktadır. Ayrıca bu durum: “De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerinde olarak günahla haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah dilerse bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir¹⁸⁰.” ayetini hatırlatmaktadır.

Makâmde, insanın dünya hayatına fazla meyletmemesi, gaflet uykusundan bir an önce uyanılması öğütlenmektedir. Ayrıca insanın yaptığı hatalardan pişman olup tövbe etmesinin önemli bir erdem olduğu konusu üzerinde de durulmaktadır. Allah'ın tövbeleri kabul ettiği hatırlatılmaktadır.

1.1.13. On Üçüncü Makâme (Bağdadiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Bağdat'ta önemli şairlerle toplantıdayken başlarından geçen bir olayı anlatır. Bağdat, İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden biri ve bugünkü Irak'ın başkentidir¹⁸¹.

Hâris İbni Hemmâm, Bağdat'ta önemli şairlerle bir toplantıda bulunduğunu, meclistekilerin dağılacağı zaman koşa koşa gelen bir kocakarıyı ve arkasındaki zayıf çocukları fark ettiklerini söyler. Kocakarı, onları selamlayıp eskiden tanınmış bir kabilenin kadınlarından olduğunu, ama başlarına felaket geldiğini, işlerinin altüst olduğunu söyleyip orada bulunanlardan yardım ister. Oradakiler, kadının sözünden çok etkilendiklerini, acaba şiirinin nasıl olduğunu sorarlar. Kadın ise: “... Gururlanmak olmasın ama, şiirle taşı yarar su çıkarırım!...”¹⁸² der. Kadının kendisinde bulunan güzel

¹⁷⁹ Sevsevil, *age.*, s. 95.

¹⁸⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Zümer Sûresi, Ayet 53.

¹⁸¹ Abdülazîz ed-Dûrî, “Bağdat”, *DIA*, C. IV, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 441-442.

¹⁸² Sevsevil, *age.*, s. 98.

bir hasletten dolayı gururlanmak istememesi, tevazu sahibi biri olduğunu göstermektedir.

Kadın, şiiri okuduktan sonra orada bulunan herkes, o kadar çok etkilenir ki başkalarından yardım dileyenler dahi kadına yardım ederler. Kadın, verilen yardımlarla cebini altınlarla doldurur, çocukları arkasında, dilinde dualarla, şükürler ederek oradan ayrılır: “...Verdiğimiz ihsanlarla cebini altınla doldurunca arkasında çocuklar ve dilinde dua olarak döndü, şükürler ederek gitti¹⁸³...” Burada yardıma ihtiyaç duyanların bile kadına yardım etmeleri, şu ayeti hatırlatmaktadır: “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler”.¹⁸⁴

Hâris İbni Hemmâm, onların nereye gittiğini görmek için arkalarından yola koyulur. Kadının az ileride bir mescide daldığını görür. Peçesini çıkarınca onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu görür:

“... Az sonra kaygısızca boş bir mescide daldı ve üzerindeki yeldirmeyi attı, peçesini kaldırdı. Ben ona kapının budak deliğinden bakıyor, hayret verici hareketlerini gözetliyordum. Peçe kalkınca Ebû Zeyd’in yüzünü bütün açıklığıyla gördüm...”¹⁸⁵

Makâmelerde, tevazu sahibi olup alçak gönüllü davranmak gerektiği, kişinin kendi ihtiyacı varken başkalarına da yardımda bulunmasının çok büyük bir ahlâkî fazilet, yapılan iyiliklere karşı teşekkür etmenin kibarlık göstergesi olduğu gibi hususlar hatırlatılmaktadır.

1.1.14. On Dördüncü Makâme (Mekkiye)

Hâris İbni Hemmâm, hac yaptığı sırada başına gelen olayları anlatır. Mekke, Müslümanlar’ın kiblesi olan Kâbe’nin içinde bulunduğu ve hac ile umre ibadetinin yerine getirildiği kutsal şehirdir¹⁸⁶.

Hâris İbni Hemmâm, hacca gider, hac görevlerini yerine getirir. Mina’da toplandıkları sırada yorgun ve bitkin düşmüş bir ihtiyar, arkasındaki bir gençle çıkagelir. İhtiyar, kibar bir şekilde selam vererek konuşmaya başlar. Kendisinin ve oğlunun bir dileği olduğunu söyler. Yardım isteyen, memleketi buraya çok uzak muhtaç bir adam olduğunu, yürüyerek gidemeyeceğini, yanında hiç altın olmadığını söyler. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, adama onu memleketine ulaştıracak bineği

¹⁸³ Sevsevil, *age.*, s. 100.

¹⁸⁴ *Kur’an-ı Kerim*, İnsan Sûresi, Ayet 8.

¹⁸⁵ Sevsevil, *age.*, s. 100.

¹⁸⁶ Nebi Bozkurt- Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Mekke”, *DİA*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 572-575.

vereceklerini söylerler. Çocuğun dileğinin ne olduğunu sorarlar. Çocuk, şu şiiri okumaya başlar:

“... Ey felakete uğrayanları kurtarmak için hazır bulunanlar! Ve hayır uğruna hazineler boşaltmaktan çekinmeyenler! Sizden kızarmış et ve çörek, bir de asûde isterim. Eğer bunlar pahalı ise üzerinde keşkek bulunan yufka olsun. Eğer ne bu, ne o, ikisi olmazsa bari bir tiritile karın doyurmaya razıyım. Bunların hiçbirisi de olmazsa nefis bir hurma ile kaymak olsun! Bir pastırma parçası da olsa, kolayınıza ne gelirse onu hazırlayın, yalnız çabuk olunuz! Zira gönlüm neyi çekerse onu ister”¹⁸⁷.

Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, oğlana da yolluk verirler. Baba ve oğul teşekkür ederek gidecekleri sırada Hâris İbni Hemmâm başka bir arzuları olup olmadığını sorar. Adam, yapılan yardımın beklediğinden çok fazla olduğunu söyler: “... Asla dedi, başka bir dileğim yok. Belki ihsanınız umduğumuzdan fazla ve parlak oldu”¹⁸⁸...”.

Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, ona nereli olduğunu sorarlar. Adam, Süreçli olduğunu, ama oraya nasıl gidileceğini bilmediğini, düşmanların şehrine yerleşip orayı berbat ettiklerini, günahlarının affı için Kâbe’ye geldiğini söyler. Gözleri yaşla dolar ve lafını kısa keserek oradan ayrılır. Kâbe’ye günahlarının affı için gelmesi: “Makbul haccın karşılığı cennetten başka bir şey değildir. Umre de diğer bir umre ile arasındaki günahları siler”¹⁸⁹.” hadis-i şerifini hatırlatmaktadır.

Makâmelerde, yardıma muhtaç olup istekte bulunanları boş çevirmemek gerektiği hususu hatırlatılmaktadır.

1.1.15. On Beşinci Makâme (Farziyye)

Hâris İbni Hemmâm, kendisini bir gece uyku tutmadığını ve evine gelen misafiri Ebû Zeyd es-Serûcî ile yaşadıklarını anlatır.

Hâris İbni Hemmâm, çok karanlık ve bulutların akıcı olduğu bir gecede uyuyamaz. Faziletli ve bilgili biriyle sohbet etmek istediğine karar verir. Tam bu sırada kapı çalar. Hâris İbni Hemmâm, kapıyı açar ve gelen adam, bu gece evinde kalmak istediğini, sabah olunca gideceğini söyler. Hâris İbni Hemmâm, adamı içeri alır. Kandili, yaklaştınca onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. Dün geceyi aç geçirdiğini, nereye gitse yiyip içecek bir şey bulamadığını söyler. Bu sırada bir ihtiyarın feryat figan ağladığını görür ve o ihtiyara derdini sorar. İhtiyar, elindeki kâğıtta yazılı

¹⁸⁷ Sevsevil, *age.*, s. 104.

¹⁸⁸ Sevsevil, *age.*, s. 105.

¹⁸⁹ Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Hac, 437, I-XII, yy. 250 H.

olan şeyin manasını en derin bilginlerin bile anlamadığını söyler. Hâris İbni Hemmâm kâğıda bakar. Kâğıtta şu şiir yazılıdır:

“Ey, zekâca arkadaşlarından üstün olan ve belki bir eşi daha bulunmayan fıkıh üstadı! Anlaşılması her din âlimini hayrette bırakan ve zorluğundan ötürü her kadıyı aciz düşüren bir mesele hakkında bana fetva ver. Ey bilgin! Anası ve babası bir, hür, mütteki ve Müslüman bir kişinin kardeşi ölüyor. Ölenin karısı bir de karısının şeksiz şüphesiz öz kardeşi vardır. Kadın mirastan hissesine düşeni alıyor ve geri kalan miras şeriatça karısının kardeşine geçiyor, ölenin kardeşi mirastan mahrum oluyor. İşte bu, hakkında ayet olan ve hiçbir şüpheye yer bırakmayan meseleye dair tatmin edici bir cevap ver...”¹⁹⁰

Şiiri okuyan Ebû Zeyd es-Serûcî buna fetva vereceğini, ama karnının aç olduğunu, önce yemek yemesi gerektiğini söyler. Adam onu evine götürüp karnını doyurur ve artık kâğıtta yazan meseleye cevap yazmasını ister. Ebû Zeyd es-Serûcî cevabı yazar. İhtiyar, kabaca Ebû Zeyd es-Serûcî’yi evinden gönderir. Ebû Zeyd es-Serûcî ihtiyara şöyle der: “... Burada gurbetteyim, beni barındırmak çok büyük sevaptır; hususiyle karanlığın iyice bastığı, bulutlar arasından gök gürültüleri işitildiği bir gecede¹⁹¹...”. Burada kendi memleketinden uzakta olanlarla ilgilenip onları doyurmanın, kalacak yer bulmanın sevap olduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca İslâm’da yolda kalmışlara zekât verme farızası hatırlatılmaktadır.

İhtiyarın onu evinden göndermesi üzerine Ebû Zeyd es-Serûcî, evden çıkar, yolda yağmurda ıslanır, karanlık etrafını sardıkça sarar, köpekler ona havlar, kapılar yüzüne kapanır. Nihayet talihinin onu Hâris İbni Hemmâm’a getirdiğini söyler. Tan yeri ağarıncaya, sabah ezanı okununcaya kadar sohbet ederler. Sonra Ebû Zeyd es-Serûcî hazırlanarak veda eder. Hâris İbni Hemmâm, onu göndermek istemezse de o, kalamayacağına dair yemin eder ve kapıdan çıkarken şu şiiri okur: “... Sevdığını ayda bir günden fazla ziyaret etme ve bunu arttırma. Hilalin görülüşü ayda bir gündür, sonra gözler ona bakmaz olur¹⁹²...”. Bu şiirde her şeyin tadında kalması gerektiğinden, her şeyin fazlasının ya da fazla muhabbetin tez ayrılık getireceğinden bahsedilmektedir.

Makâmede, eve gelen misafire ikram etmek gerektiği söylenmiş, ayrıca yolda kalmış, zor durumda olanlara da yardım edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.

¹⁹⁰ Sevsevil, *age.*, s. 111.

¹⁹¹ Sevsevil, *age.*, s. 114.

¹⁹² Sevsevil, *age.*, s. 115.

1.1.16. On Altıncı Makâme (Mağribiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Mağrib’de bir mescitte arkadaşlarıyla konuştuğu konu hakkında bilgi verir. İslâm coğrafyacıları Mağrib ismini, Afrika’nın Mısır’dan başka kuzey sahilleriyle Endülüs, yani İspanya ve Portekiz için kullanırlar¹⁹³.

Hâris İbni Hemmâm, Mağrib mescitlerinden birinde akşam namazını eda ettikten sonra köşede birtakım insanların toplanıp konuştuklarını görerek onlara katılır. O sırada kapıdan biri girer, selam verip tahiyetü’l-mescit namazı kıldıktan sonra söze başlar. Yardıma ihtiyacı olduğunu, çocukları için yiyecek içecek götürmek istediğini söyler. Oradakiler, akşamdan sonraya kaldığını, yemeklerin bittiğini, sadece artıkların kaldığını, kabul ederse onları verebileceklerini söylerler. Adam, “eyvallah” deyip kabul eder. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, kendilerince edebiyat üzerine konuşurlar, her biri birbirinden güzel kelime incileri söylerler. Fakat sıra Hâris İbni Hemmâm’a gelince oyun tıkanır. Az önce gelen ziyaretçi, küçümseyen gözlerle onlara bakar ve onların beceriksizliğini anlar. “Ben seni bu işten kurtarırım” diyerek söze başlar:

“... Yardım isteyen fakirlere ihsanda bulun, sana fenalık yapana sen iyilik yap. Üzerinde hakkı bulunan bir kişi sana fenalıkta yapsa onun evvelki hukukuna riayet et. Şerefli, onurlu insanın elinden tut, kötülerden uzaklaş. Zalimlerin, fesatçıların bulundukları yerlere uğrama. Kavganın tuttuğu yerden çekil, eğer böyle bir şey olursa yatıştırmaya çalış. Sabırlı ol, kuvvetli bulun, olur ki zaman değişir de fırsat verir...”¹⁹⁴

Burada, İslam dininin emrettiği güzel ahlâkî ilkelere uygun öğütler verilmektedir. Hâris İbni Hemmâm ile arkadaşları çok etkilenirler ve onu överler. Adam elbisesini toplar ve bir şiir okuyarak kalkar. Giderken geceyi ve yolu aydınlatacak bir kandil ister. Kandil verilince Hâris İbni Hemmâm, onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder ve arkadaşlarına: “...İşte sual karşısında bir yağmur gibi boşanan ve sözlerini bir ok gibi hedefe isabet ettiren zat budur...”¹⁹⁵ der. Arkadaşları, onunla bir gece sohbeti yapmak isterlerse de Ebû Zeyd es-Serûcî, buraya çocuklarına yiyecek bir şey bulmak için geldiğini, çocuklarının onu beklediğini söyler. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları onu yanında biriyle gönderip geri gelmesini isterler. Ebû Zeyd es-Serûcî ile yanında giden adam, harap bir evin önüne vardıklarında Ebû Zeyd; “Burası benim evim, bana çok yardım ettin” diyerek bir şiir okur. “...Toplanacak gibi bir hurma buldun mu, gelecek yıla bırakma. Harman yerine yolun düşerse, meydandaki buğdaylarla karnını doyur¹⁹⁶...”. Şiirde fırsatların değerlendirilmesinden, bir yere sık sık gidip usanç

¹⁹³ Sevsevil, *age.*, s. 464.

¹⁹⁴ Sevsevil, *age.*, s. 119.

¹⁹⁵ Sevsevil, *age.*, s. 120.

¹⁹⁶ Sevsevil, *age.*, s. 122.

verilmemesinden bahseder. Yanında gelen adama arkadaşlarına gitmesini ve onlara selam söylemesini, öğütlerini okumasını, saçma ve anlamı olmayan sözlerle vakti geçirmenin yararlı olmadığını söylemesini ister.

Makâmede, kişinin güzel ahlâklı olması ve yardıma ihtiyacı olanlara yardım edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

1.1.17. On Yedinci Makâme (Kahkariyye)

Hâris İbni Hemmâm, gurbette bir piknik yerinde bir tartışma esnasındayken gençlerin yanına gider ve onlara konuştukları olayı anlatır.

Hâris İbni Hemmâm, gurbette mesirelik bir alanda birtakım gençlerin münakaşaya tutuştuğunu görür ve bilgilerinden yararlanmak amacıyla yanlarına gider. Bu gençlerin ortasında bir ihtiyarın olduğunu ve cevaplarıyla herkesi çok etkilediğini söyler. Konuşanların artık bilgilerinin tükendiği ve herkesin sustuğu sırada ihtiyar, bir söyleşi yapılmasını teklif eder. Diğerleri de “Ne güzel olur” diyerek kabul ederler. Bunun üzerine ihtiyar, şöyle der: “...Biliyor musunuz bir risale vardır; yeri gök, sabahı akşamdır. İki taraflı olarak dokunmuştur, iki renkte görünür, iki cihete ulaşır. Böyle ikiyüzlü olduğundan doğudan doğunca ışığı sana gelir, batıdan görününce bakanı hayrette bırakır¹⁹⁷...”. Bu cümle karşısında herkes susar, neyi kastettiğini anlamazlar. İhtiyardan bunun ne olduğunu öğrenmek için can atarlar. Bunun üzerine ihtiyar, o cümleyi açıklar ve genel olarak şu konulardan bahseder: “...Güler yüzlü olmak sadakadır. Doğru sözlü olmak dilin süsüdür¹⁹⁸...”. Burada, heva ve heveslere uyulmaması, hırsın İslâm’da olmadığı, sürekli tedbirli olunması, niyetimizin halis olması gerektiği, yardımsever olunması, edep dairesinden ayrılınmaması, dosta kaba davranmanın uygun olmadığı vb. üzerinde durulmuştur.

Risaleyi okuduktan sonra bunun ahlâk ve terbiyeye dair Kahkariyye Risalesi olduğunu, bunlara uymak gerektiğini söyler. Ardından Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları, toplanıp gönüllerinden kopan ihsanı ona verirler. Ardından Hâris İbni Hemmâm, onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder: “...Yüzünün derisi değişmiş, elmacık kemiklerin çıkmış olmakla beraber gel, sen Ebû Zeyd ol! dedim. O: Zayıflığım,

¹⁹⁷ Sevsevil, *age.*, s. 124.

¹⁹⁸ Sevsevil, *age.*, s. 125.

kuruluşum ve kalıbımın bozulması ile beraber ben oyum dedi...”¹⁹⁹ ve Ebû Zeyd es-Serûcî, oradan ayrılır.

Makâmelerde, kişinin istek ve arzularına pek fazla riayet etmemesi, çok hırslanmanın doğru bir şey olmadığı, tedbirli olup tevekkülün elden bırakılmaması, salih niyetli olunması, nezaketten ayrılınmaması gerektiği gibi ahlâkî ilkeler hatırlatılmıştır.

1.1.18. On Sekizinci Makâme (Sincariyye)

Hâris İbni Hemmâm, arkadaşlarıyla birlikte kervanda giderken Sincar’da bir düğünde başından geçen olayları anlatır. Sincar, Fırat-Dicle arasında büyük ve münbit sahranın kuzey kısmından ibaret olan bir yerdir. Hz. Nuh’un (a.s.) oğulları, Bâbil kulesi yapıncaya kadar bu sahrada oturmuşlardır²⁰⁰.

Hâris İbni Hemmâm, bir kere Şam’dan dönüşünde bir kervanla Bağdat’a giderken yollarında Ebû Zeyd es-Serûcî’nin de olduğunu söyler. Sincar şehrine vardıklarında tüccarlardan birinin düğünü olduğunu görürler. Tüccar, hem köy halkını hem yoldan geçen kabileleri yemekli olan bu düğüne çağırır. Burada, tüccarın herkesi düğüne davet etmesi, toplumda yaygın olan düğünlerde ya da mevlitlerde hayır maksatlı olarak ulaşılabilen herkese yemek verilmesi geleneğini göstermektedir. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları da bu düğün yemeğine katılırlar. Önlerine birçok yemek, sonra bir cam tabak içinde tatlı gelir. Tabağı gören Ebû Zeyd es-Serûcî, deli gibi yerinden fırlar ve tabak sofradan kaldırılmadan sofraya oturmayacağını söyler. Nihayet oradakiler tabağı kaldırıncaya sofraya gelir. Niçin sofradan kalktığını ve tabağı götürmeden neden sofraya gelmediğini sorunca şöyle der: “...Cam kap, bir koğucudur ve benim cam kap ile bir araya gelmemeye senelerce evvel verilmiş bir ahdım vardır...”²⁰¹. Niye böyle bir yemin ettiği sorulunca ona çok iyi görünen, ama aslında çok kötü olan bir komşusunun olduğunu, ona yanında çok güzel bir cariyesi olduğunu anlattığını, bunu kimseye anlatmaması için söz verdirdiğini söyler. Adamın, Ebû Zeyd es-Serûcî’nin söylediklerini kovuculuk (nemmamlık) yaparak valiye anlattığını, valinin de zorla altınlar vererek cariyei kendisinden aldığını, o zamandan beri de nemmamla bir arada bulunmamaya dair söz verdiğini söyler. Camda da bu kötü huy olduğu için nemmamlıkta bir darbimesel olduğunu söyler. Oradakiler Ebû Zeyd es-Serûcî’nin

¹⁹⁹ Sevsevil, *age.*, s. 127.

²⁰⁰ Sevsevil, *age.*, s. 470.

²⁰¹ Sevsevil, *age.*, s. 129.

ömrünü kabul ederler. Hz. Muhammed'e de Ümmü Cemil'in nemmamlık yaptığını hatırlatırlar. Komşusuyla bağlarını kopardıktan sonra ne yaptığını sorarlar. Ebû Zeyd es-Serûcî, o adamla muhatap olmak istemediğini, ama onun sürekli yalvardığını, ara bulmak için uğraştığını söyler ve bir ara söylediği beyitten etkilenip o adamın da uzaklaştığını söyler. Herkes o beyitleri duymak ister. Ebû Zeyd es-Serûcî, adamın yaptıklarını anlatan beyti güzel bir üslupla okur: "...Çok samimi bir kadeh arkadaşım vardı, onu bana düşkün bir dost zannederdim. Fakat sonra onun bir irin, bir kaynar su olduğunu anlayınca, kendisini nefretle terk ettim..."²⁰². Ev sahibi tüccar, bundan etkilenir ve Ebû Zeyd es-Serûcî'ye gümüşten imal edilmiş on kap hazırlatır. İçlerinde helvalar ve beyaz ballar vardır. Ev sahibi, bu kapların cam kaplar gibi sayılmadığını söyler. Bunun üzerine Ebû Zeyd es-Serûcî, oradakilere dönüp Fetih Sûresini okumalarını ve sıkıntılarının bitmesinden dolayı sevinmelerini söyler. Burada başa gelen kötü olayların uzaklaşması durumunda Allah'a teşekkür etmek için Fetih Sûresi okumanın sevap olduğunu hatırlatmaktadır.

Ev sahibi, o kapları ve bir köleyi Ebû Zeyd es-Serûcî'ye vererek selamete yerine gitmesini söyler. Sonra hepsi Ebû Zeyd es-Serûcî'nin daveti üzerine onun evine giderler. Ebû Zeyd es-Serûcî, oradakilerin sayısına göre tatlıları ayırmaya başlar, yani kendisine verilen hediyeleri diğer kişilerle de paylaşarak Hz. Muhammed' in (s.a.v.) bir sünnetini yerine getirir. Ardından nemmam komşusuna teşekkür mü edeceğini, ondan şikâyetçi mi olacağını bilemediğini söyler. Bu rahmetlerin onun nemmamlığı yüzünden başına geldiğini söyler. Ardından kendi kabilesinin halkına gitmek için kalkıp: "Sizi hayırlı bir koruyucuya emanet ediyorum" diyerek devesine binip uzaklaşır. Burada Allah-u Teâla'nın el-Hafız ismine dikkat çekilmektedir.

Makâmelerde, genel olarak bahsedilen husus, yardımlaşma üzerinedir. Ayrıca insanlar arasında laf taşımanın, ikiyüzlülük yapmanın İslâm'da hoş karşılanmayan bir davranış olduğu belirtilmektedir.

1.1.19. On Dokuzuncu Makâme (Nusaybiyye)

Hâris İbni Hemmâm, kuraklık zamanında Nusaybin'e gider ve kuraklık geçene kadar burada durur. Nusaybin'de iken başından geçen bir olayı anlatır. Nusaybin, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Mardin iline ait bir ilçedir²⁰³.

²⁰² Sevsevil, *age.*, s. 133.

²⁰³ Metin Tuncel, "Nusaybin", *DİA*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss.269-270.

Hâris İbni Hemmâm, Irak'ın kuraklığa uğradığını bir zamanda kervanların Nusaybin'de bolluk olduğundan bahsettiklerini duyar ve devesiyle Nusaybin'e gider. Kuraklık geçene kadar burada kalmak ister. Nusaybin'e geldiğinde burada Ebû Zeyd es-Serûcî'yi bulur. Ebû Zeyd es-Serûcî, buralarda insanlar arasında dolaşır, ağzından inciler saçır. Hâris İbni Hemmâm da onu takip eder ve onun saçtığı söz incilerinden toplar. Ancak Ebû Zeyd es-Serûcî hastalanır ve hastalığı geçmek bilmez. Hatta Hâris İbni Hemmâm, onun öleceğini düşünür. Derken ortalığa Ebû Zeyd es-Serûcî'nin ölüm döşeginde olduğu haberi yayılır ve halk hemen onun evine koşar: "...Sonra, onun son dakikalarını yaşadığı, ölümün pençesine düştüğü haberi ortalığa yayıldı. Bu uydurma sözlerden çok üzülen halk, hemen onun evine koştu..."²⁰⁴. Eve varınca oğlu, kapının önüne çıkıp, Allah'ın şifa vermesiyle babasının hastalıktan kurtulduğunu söyler. Orada bulunanlar, bu söze inanmazlar ve içeri girip görmek isterler. İçeri girdiklerinde Ebû Zeyd es-Serûcî: "...Allah'a şükürler olsun ki beni muhakkak bir ölümden kurtardı ve ölüme sürükleyen, vücudumu eriten bir hastalığa karşı bana şifa ihsan etti. Ecel bizleri unutmaz, yalnız rızıklarımız tükeninceye kadar göz yumar. Bir defa da gelirse ne dost ne de İbni Rebia, ondan insanı koruyamaz..."²⁰⁵ der. Burada Ebû Zeyd es-Serûcî'nin ölümün herkes için hak olduğunu, mutlaka herkesi bulacağını söylemesi, "Her nefis ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz"²⁰⁶. ayetini hatırlatmaktadır. Ayrıca "Ecel bizi unutmaz, rızıklarımız tükeninceye kadar göz yumar ve gelince kimse kurtaramaz" demesi herkes için belirlenmiş bir ecel vakti olduğunu ve o zaman geldiğinde ne bir an geri ne de bir an ileri gitmeyeceğini, elden gelen bir şeyin olmadığını hatırlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de bu konuyla ilgili bir ayet şöyledir: "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler"²⁰⁷.

Hâris İbni Hemmâm ve diğer kişiler Ebû Zeyd es-Serûcî'yi gördükten sonra kalkmak isterler. O, yanında kalmalarını, içinin açılmasını ister. Onlar da öğleye kadar yanında kalıp onunla sohbet ederler. Öğle vakti geldiğinde uyku bastırır ve Ebû Zeyd es-Serûcî, "Öğlenleyin kaylule yapınız. Muhakkak şeytanlar öğle vaktinde kaylule yapmazlar"²⁰⁸. Hadis-i şerifine riayet edip öğle uykusuna yatmayı teklif eder.

²⁰⁴ Sevsevil, *age.*, s. 138.

²⁰⁵ Sevsevil, *age.*, 139.

²⁰⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Ankebut Sûresi, Ayet 57.

²⁰⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Araf Sûresi, Ayet 34.

²⁰⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el- Hakim en- Nisaburi, *Hakim el Müstedrek*, I-V, I, 588, yy. 393, H.

Hâris İbni Hemmâm ve diğer kişiler Ebû Zeyd es-Serûcî'yi dinleyip kaylule uykusuna yatarlar, ancak öyle çok uyurlar ki öğle namazı vakti geçer: "...O kadar ki, kendimizden geçmiş, uyku yüzünden namazı kaçırmıştık..."²⁰⁹. Uyanınca öğle ve ikinci namazlarını beraber kırlarlar. Hâris İbni Hemmâm, burada uyuyakalmaları konusunu Ashab-ı Kehf'in durumuna benzeterek "Biz de bunun üzerine mağarada, onların kulaklarını nice yıllar sağırllaştırdık, yıllarca hiçbir şey duymadılar"²¹⁰. ayetini örnek verir.

Namazlarını kıldıktan sonra Ebû Zeyd es-Serûcî'nin işaretiyle oğlu, akşama kadar gelen misafirlere ikramlarda bulunur. Sonra misafirler kalkarken sabahı karanlık ve kasvetli olan bu günün çok güzel bir şekilde geçtiğini söylerler. Bunun üzerine Ebû Zeyd es-Serûcî secdeye kapanır, sonra başını kaldırarak; "...Belalar gelince, sıkıntıları giderecek bir ferahlıktan ümidini kesme." Ve "...Böyle bir bela gelince sabret"²¹¹. der. Ardından Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini, Allah'ın sayısız lütuf sahibi olduğunu ekler. Bu durum şu ayeti hatırlatmaktadır: "...De ki: "Ey günah işleyerek kendilerine yazık eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir"²¹²...". Ayrıca, Allah-u Teâla'nın "El- Latif" (fiillerini rıfk ile gerçekleştiren, kullarına iyilik ve merhamet eden, yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, zâtı duyularla algılanamayan, en gizli ve ince hususları dahi bilen)²¹³ ismini de akla getirmektedir.

Makâmelerde, ölümün herkes için hak olduğu, ölüme hazırlık yapılması, evine gelen misafire güzel bir şekilde ikramda bulunulması, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gibi hususlardan bahsedilmektedir.

1.1.20. Yirminci Makâme (Farıkiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Meyafarikin'de arkadaşlarıyla başından geçen bir olayı anlatır. Meyafarikin, Diyarbakır ilinde bulunan bir kasabadır²¹⁴.

Hâris İbni Hemmâm, arkadaşlarıyla Meyafarikin'e gittiğini, sabah akşam görüşmek için bir yer belirlediklerini ve her gün orada buluştuklarını söyler. Bir gün,

²⁰⁹ Sevsevil, *age.*, s. 140.

²¹⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Kehf Sûresi, Ayet 11.

²¹¹ Sevsevil, *age.*, s. 141.

²¹² *Kur'an-ı Kerim*, Zümer Sûresi, Ayet 53.

²¹³ Bekir Topaloğlu, "Latif", *DİA*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss.108-109.

²¹⁴ Sevsevil, *age.*, s. 482.

yine bir araya geldiklerinde yanlarına bir adamın geldiğini, onlara gençliğinde çok cesur birini gördüğünü, savaşta öleceğini bilen biri gibi sebat ettiğini, çok kuvvetli olduğunu söyler. Artık onun yaşlanarak elden ayaktan düşüp öldüğünü, bu sebeple onlardan kefen alacak para istyerek şöyle der: “...Fakat zaman ondaki o kuvveti, o dik başlılığı ve sertliği bırakmadı...”²¹⁵. Bunun üzerine oradakiler, adamın doğru konuşup konuşmadığından emin olamazlar. O da istediğinin küçük bir şey olduğunu sert bir şekilde söyler. Bunun üzerine oradakiler çaresiz olarak adama yardım ederler. Herkes, adama yardım edince Hâris İbni Hemmâm'da parmağındaki yüzüğü çıkarıp verir. Adamın yüzüne bakınca onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder ve onu takip eder ve yalan söylediğini fark eder: “...Bir de ne göreyim: bizim Süruçlu ihtiyarın ta kendisi değil mi!...”²¹⁶. Gelip olayı arkadaşlarına anlatır, onlar da gülerek ölüye lanet ederler.

Makâmelerde, isteyen kişiyi eli boş göndermeme konusunda hatırlatma yapılmaktadır.

1.1.21. Yirmi Birinci Makâme (Raziyye)

Hâris İbni Hemmâm, kötülüklerden uzaklaşmaya başladığı bir dönemde Rey şehrinde bir vaizin mescidine gider ve orada yaşanan bir olayı anlatır. Rey, İran'da bulunan bir Orta Çağ şehridir. Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan tarihi İpek Yolu üstünde bulunması şehrin önemini arttırmıştır²¹⁷.

Hâris İbni Hemmâm, aklı başına gelip güzel ahlâklı olmaya yöneldiği, kötü huylardan uzaklaştığı bir dönemde Rey şehrine gider. Orada halkın sokaklara döküldüğünü ve beğendikleri bir vaizi övdüklerini görür. Bu vaizi merak eder ve herkesle beraber mescide gidip onu dinlemeye başlar. Vaiz, orada şöyle seslenir:

“... Günah işlemekte haddi aşar, aza kanaat etmez de seni helaka sürükleyen hırsın elinde oyuncak olursun. Niçin haramdan çekinmez, nasihat dinlemez, şiddetli emirlerden korkmazsın... ...Elindeki varlıklarla kıvranırsın da ölümü düşünmezsin... ...Ne mal ne mülk ne de oğullar ölümü def edemez. Kabirdekilere de makbul amellerden başka bir şey fayda vermez... ... İnsan için ancak ve ancak çalışmak vardır ki o, çalışmasının karşılığını yakında görür...”²¹⁸

Burada insanların günahlarda aşırıya kaçtıklarından, ellerinde bulunanlarla yetinmediklerinden, haram ve helâl konusunda dikkatli olmadıklarından, ölümü akıllarından çıkardıklarından, ahirette salih ameller dışında bir şeyin kabul

²¹⁵ Sevsevil, *age.*, s. 143.

²¹⁶ Sevsevil, *age.*, s. 144.

²¹⁷ Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *DIA*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 40-41.

²¹⁸ Sevsevil, *age.*, s. 147.

edilmeyeceğinden bahsedilmektedir. Bu durum, “ve insana, kendi gayret ve çabalarının sonuçlarından başka bir şey yoktur²¹⁹.” ayetini hatırlatmaktadır.

Hâris İbni Hemmâm, vaizin sözlerinden sonra halkın ağladığını ve günahlarına tövbe ettiğini söyler: “...Güneş göğün ortasından çekilinceye, öğle vakti namazı geçinceye kadar halk gözyaşı döktü, günahlarından tövbe etti.”²²⁰. Seslerin kesildiği vakit bir adam gelip zalim valisinden şikâyet eder. Bunun üzerine vaiz, valinin kendi hevasına uymamasını anlatan bir şiir okur: “... O, kendi havasına uyup zulüm yaparken dinine hizmet mi ediyor yoksa onu yıkıyor mu?...”²²¹. Bu durum, bir yeri yönetirken adaletli olunması gerektiği hususunu hatırlatmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine’ye hicretten sonra oradaki herkese son derece adaletle muamele etmiştir. Ayrıca konuyla ilgili bir ayet de şöyledir: “Şüphe yok ki Allah, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Gerçekten de Allah, size ne de güzel öğüt vermede. Şüphe yok ki Allah, her şeyi duyar, görür”²²².

Vaiz, halkı kötü yöneten valilerle ilgili şöyle der: “... Yemin ederim ki Allah gafil değildir ve insan da başıboş bırakılmamıştır. İyilik ve kötülük unutulmaz. Belki yakında senin için bir terazi kurulur ve sen işlediğine göre ceza görürsün...”²²³. Burada, Allah’ın insana akıl ve irade verdiği, kendi hâline bırakmadığı, yapılan her şeyden haberi olduğu, bunların karşılığının alınacağı hatırlatılmaktadır. Bu durum, şu ayetleri hatırlatmaktadır: “...Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.”²²⁴. “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür”²²⁵.

Bunun üzerine vali, şikâyet edenin gönlünü alır. Hâris İbni Hemmâm, vaizin arkasından gidince onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm’a şöyle der: “...Seni korku ateşi yaksa da sakın doğruluktan ayrılma! Her işte Allah’ın rızasını ara. Halkın en aptalı, kulu hoşnut edip Allah’ı gazaplandırandır...”²²⁶. Burada, kendi aleyhinde olsa dahi doğruluktan ayrılınmaması, yapılan her şeyde öncelikli olarak Allah’ın rızasının aranılması, insanları mutlu etmek için Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyler yapmaktan sakınılması gerektiği üzerinde

²¹⁹ *Kur’an-ı Kerim*, Necm Sûresi, Ayet 39.

²²⁰ Sevsevil, *age.*, s. 148.

²²¹ Sevsevil, *age.*, s. 149.

²²² *Kur’an-ı Kerim*, Nisa Sûresi Ayet 58.

²²³ Sevsevil, *age.*, s. 150.

²²⁴ *Kur’an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 149.

²²⁵ *Kur’an-ı Kerim*, Zilzal Sûresi, Ayet 7-8.

²²⁶ Sevsevil, *age.*, s. 151.

durulmaktadır. Bu durum şu ayeti hatırlatmaktadır: “Ey İnananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhlerine de olsa, Allah için şahit olarak adaleti gözetin; ister zengin, ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer eğriltirseniz veya yüz çevirirseniz bilin ki, Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır²²⁷.”

Makâmede, insanların günah işlerken yaptıklarının yanlış olduğunu fark etmemelerinden, günah işlemekte ısrarcı olduklarından, haram helâl dairesine, Allah’ın emir ve yasaklarına riayet etmemelerinden, ölüm için hazırlık yapılmadığından bahsedilmektedir. Ayrıca yöneticilik yaparken adaletli olunması, doğruluktan ayrılınmaması, her şeyden önce Allah’ın rızasını gözetilmesi hatırlatılmaktadır.

1.1.22. Yirmi İkinci Makâme (Fıratıyye)

Hâris İbni Hemmâm, Fırat köylerinde edebiyat âşıklarıyla dolaşırken yaşadığı bir olayı anlatır. Fırat, Türkiye topraklarından doğup Irak’ta Dicle ile birleştikten sonra denize ulaşan akarsudur²²⁸.

Hâris İbni Hemmâm, Fırat köylerinde dolaşırken bazı ediplerle karşılaştığını, aralarına katıldığını, kendisine çok iyi davrandıklarını söyler. Bu kişiler, bir gün köylerin mahsullerini tespit etmek için Hâris İbni Hemmâm’ı da yanlarına çağırırlar. Buraya yelkenli bir gemiyle giderler. Yolculuğa başladıklarında yanlarında üstü başı kir içinde olan bir ihtiyar olduğunu fark ederler. Ondan öğrendiklerini belli ederler, ancak acıdıkları için onu gemiden atmazlar. İhtiyar da bunu fark eder. Bir şeyler söylemeye çalışırsa da onu sustururlar: “...İhtiyar, kendisinin istenmediğini görünce söz söylemeye kalkıştı ise de hemen susturuldu”²²⁹. İhtiyar, aksırır; ardından “Elhamdülillah” der, ancak gemidekiler “Yerhamükellah” demezler. Bu durum, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Sizden biriniz aksırdığı zaman, el-hamdülillah ‘alâ külli hâl (her hâl için elhamdülillah) desin. Kardeşi veya arkadaşı da ona, yerhamükellah (Allah, sana rahmet/merhamet etsin) desin...”²³⁰ hadis-i şerifini uygulamadıklarını göstermektedir.

Gemidekiler konuşmaya dalarlar. Söz, kalem sahipleriyle hesap memurlarının hayattaki değerlerine gelir. Konu üzerinde tartışırken iş kavgaya dönüşür. İhtiyar, bu durumu görünce söze dâhil olarak şöyle der: “...Mesleklerin en şerefliyi yazmak sanatı

²²⁷ Kur'an-ı Kerim, Nisa Sûresi, Ayet 135.

²²⁸ Sevsevil, *age.*, s.486.

²²⁹ Sevsevil, *age.*, s.153.

²³⁰ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, I-VIII, Edeb,126, yy. 1315 H.

olduğu gibi en faydalısı da muhasipliktir. Edebiyat kalemi ara bulur, muhasebe kalemi ise dağınıkları toplar... .. Nesir üstadı, tarihi vakaların ve rivayetlerin en iyi, en doğru bilicisi, sırların en güvenilir hıfzedicisidir. Büyüklerin sohbet arkadaşı, zevk âlemlerinin en itibarlı şahsıdır. Onun kalemi, devletin dili dolaşan bir süvarisi, hikmetin lokması, padişah iradesinin tercümanıdır... ”²³¹.

Bu cümlelerden sonra ihtiyar, halka bakıp bakınca bazılarını sevindirdiğini, bazılarını kızdırdığını görünce bu sefer hesap memurlarının hoşuna gidecek şeyler söylemeye başlar ve şöyle der: “...Yalnız şu var ki, dedi, hesap ilmi hakikat üzerine kurulmuştur, yazı sanatı ise his ve hayal üzerine. Muhasibin kalemi yanılmaz, kâtibin kalemi ise bazen isabet eder, bazen etmez...”²³². Daha sonra iki grup insanın da rüşvet verilmezse halka zahmet ve güçlük gösterdiklerini söyler. Ancak bundan iman edip işlerini iyi yapanların müstesna olduğunu söyler. Bu durum, “Yaptığınız işi güzel yapın; Allah işini güzel yapanları sever”²³³ ve “Gerçek şu ki iman edip iyi işler yapanlara gelince, elbette biz işi iyi yapanların ecrini zayi etmeyiz”²³⁴.” ayet-i kerimelerini hatırlatmaktadır. Bir iş yaparken o işin hakkını vererek adaletli bir şekilde yapılması, işe hile karıştırılmaması, kimsenin hakkının yenilmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

İhtiyarın sözlerini duyanlar hayret içinde kalırlar ve onun kim olduğunu merak ederler. İhtiyar ise, kim olduğunu söylemekten çekinir. Hâris İbni Hemmâm, kuşkulandır ve onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. İhtiyar da “Evet ben Ebû Zeyd es-Serûcî’yim” der. “...Dönen feleği ve dolaşan gemiyi, hükmü altında tutan Allah’a yemin ederim ki, her ne kadar onu kılığı, kıyafeti düzgün biliyorsam da ben Ebû Zeyd’in kokusunu alıyorum! dedim. O, bu sözünden hoşlanarak gülümsedi ve evet, dedi, halimin ve kudretim değişmesiyle beraber ben, oyum!...”²³⁵. Hâris İbni Hemmâm, arkadaşlarına bu adamın sanatta ve güçte bir dâhi olduğunu söyler. Oradakiler Ebû Zeyd es-Serûcî’nin gönlünü almak isterler. Ancak Ebû Zeyd es-Serûcî, daha önce kendisini küçük gördüklerini, hakkında olumsuz düşünceleri olduğunu hatırlatıp onlarla sadece gemi arkadaşlığı yapacağını söyler. Sözleri, insanlara suizan beslenilmemesi, dış görünüşüne bakarak insanların yargılanmaması, küçük görülmemesi hatırlatmaktadır. Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ey

²³¹ Sevsevil, *age.*, ss. 153-154.

²³² Sevsevil, *age.*, s. 154.

²³³ *Kur’an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 195.

²³⁴ *Kur’an-ı Kerim*, Kehf Sûresi, Ayet 30.

²³⁵ Sevsevil, *age.*, s.156.

iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Zira zannın bir kısmı günahdır”²³⁶. Ayrıca yine konuyla ilgili bir hadis-i şerif de şöyledir: “Zandan sakının, çünkü zan, sözün en yalanıdır.”²³⁷. Oradakilerin Ebû Zeyd es-Serûcî’yi küçük görmeleri yani kendilerini ondan üstün görmeleri olan kibir de İslâm’da hoş karşılanmamaktadır. Bu konuyla ilgili bir hadis-i şerif şöyledir: “Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter.”²³⁸.

Tüm bunlardan sonra Ebû Zeyd es-Serûcî, onlara biriyle tanışmadan hakkında hüküm verilmemesi, onda bir kusur görülürse bunun örtülmesi gerektiğini söyler. Dış görünüşüyle insanları yargılamanın doğru olmadığını, elbisesi kötü olanların saygıdeğer, gösterişli olanların ahlâken çok kötü olabildiklerini söyleyerek onlara ders verir. Kusurların örtülmesinden bahsedilmesi, bunun önemli bir ahlâkî erdem olduğunu, örtülen kusurlar sebebiyle ahirette kusurların Allahu Teâla tarafından örtüleceğini söyleyen şu hadisi hatırlatmaktadır: “Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.”²³⁹.

Makâmeye, işin hakkıyla yapılması, adaletten ayrılınmaması, ön yargılı olunulmaması, kimsenin hor görülmemesi, kibirten uzak durulması, kusurları örtmenin güzel bir ahlâkî erdem olduğu hatırlatılmaktadır.

1.1.23. Yirmi Üçüncü Makâme (Harimiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Bağdat’ta Harim denilen meydana yaşadığı olayı anlatır. Hâris İbni Hemmâm, gençliğinde başına gelen önemli olaylardan dolayı vatanından uzaklaşmak zorunda kalarak Bağdat’a gittiğini söyler. Bir gün, Harim denilen meydana çıkar ve burada bir ihtiyarın bir genci yakasından tutup çekiştirdiğini görür. Sonunda ihtiyar, genci valinin huzuruna çıkarır. Valiye bu çocuğu memeden kesildiğinde üzerine aldığını, onu yetim olarak büyüttüğünü, büyüyünce kensine zorbalık yaptığını söyler. Genç, suçlamaları kabul etmez. İhtiyar, kendi yazdığı şiirleri çocuğun çaldığını, manası kaybolmayacak şekilde şiirin üçte birini aynen aldığını söyler. Vali, ihtiyardan şiirini okumasını isteyince o da okur: “...Ey, alçak dünyayı isteyen! Bil ki o, ölüm tuzağıdır, gam ve gussa deryasıdır. Dünya öyle bir yerdir ki, seni bir gün güldürecek olsa, ertesi gün hemen ağlatır...”²⁴⁰. Şiir, dünya hayatının insan için bir tuzak olduğunu, insanı bir

²³⁶ Kur’an-ı Kerim, Hucurat Sûresi, Ayet 2.

²³⁷ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l Buhari*, I-VIII, Vesaya, 8, yy. 1315 H.

²³⁸ Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Birr, 32, I-XII, yy. 250 H.

²³⁹ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen-i Ebu Davud*, Edeb, 39, I-VII.

²⁴⁰ Sevsevil, *age.*, s. 160.

gün güldürse diğer gün ağlatacağı yönündedir. Ardından vali, çocuğun yazdığı şiiri söylemesini isteyip o şiir de okununca çocuğa kızar: “... Kahrolsun senin gibi asi kerata! Senin gibi talebe! ...”²⁴¹ der.

Çocuk, valinin bu şekilde karşılık vermesinin üzerine şiiri onun şiirinden almadığını, ortak hatıralarının bir tezahürü olduğunu söyler. Vali, bu sefer çocuğun söylediklerini doğru bulur. İşin doğrusunu ortaya çıkarmak için düşünmeye başlar. Sonra ikisinin karşılıklı şiir söyleyerek atışmalarını ister: “...Eğer cahilin kepaze olmasını, hak ile batılın açığa çıkmasını isterseniz şiir ile imtihan olmanız, çarpışmanız ve bunun için ortaya birer mısra söyleyerek çıkmanız lâzımdır...”²⁴². İkisi de bu teklifi kabul eder. Vali, bir konu belirleyerek cinaslı beyitler yazmalarını ister. İkisi de beyitlerini okuduktan sonra vali, çocuğun ihtiyara muhtaç olmadan kendi aklından beyitleri yazdığını fark eder ve ihtiyara çocuğu suçladığından dolayı tövbe etmesini söyler. İhtiyar, bunu kabul etmez. Çocuk, ihtiyara dönüp çocukken onun için söylediği bir şiiri hatırlatır. “...Eğer kardeşin iyi ve dürüst işleri arasına bir hata karıştırırsa aldırmayıver, eğer bir gün senden yan çizer yahut sana haksız bir iş yaparsa onun hakkında kötü söz söyleme...”²⁴³. Şiirde, kardeşinin çocuğa kötü bir şeyler yaparsa affetmesi gerektiğini, kusursuz bir insanın bulunmayacağını, herkesin kötü bir yanının bulunacağını söylemektedir.

İhtiyar, söze atlayıp asıl amacının içinde bulundukları maddî açıdan kötü durumdan kurtulmak olduğunu söyleyerek şöyle der: “...Fakat şimdi zaman kötüleşti, geçim hususu güçleşti. O kadar ki, şu giydiğim elbise eğretidir, evimi bir fare bile dolaşmıyor...”²⁴⁴.

İhtiyarın söylediklerinden sonra valinin yüreği sızlar, etrafındakileri dağıtır, ancak Hâris İbni Hemmâm, dikkatli bakınca onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar: “... Ben, dikkatlice bakınca belki onun kim olduğunu anlayabilirim diye ihtiyarın yüzünü görmek istiyordum. Fakat kalabalık onu kapıyor, yanına gitmeye bir yol bulamıyordum. Saflar dağılıp ayaktakiler gidince ona şöyle bir baktım; o Ebû Zeyd, genç de oğlu değil mi imiş!...”²⁴⁵. Yanına doğru gidecekken Ebû Zeyd es-Serûcî, onun kalmasını işaret eder. Vali, Hâris İbni Hemmâm’a “Sen niye bekliyorsun?” diye sorunca

²⁴¹ Sevsevil, *age.*, s. 161.

²⁴² Sevsevil, *age.*, s. 162.

²⁴³ Sevsevil, *age.*, s. 164.

²⁴⁴ Sevsevil, *age.*, s. 165.

²⁴⁵ Sevsevil, *age.*, s. 165.

Ebû Zeyd es-Serûcî, söze atlayarak onun öz kardeşi olduğunu söyler. Bunun üzerine vali, Hâris İbni Hemmâm'ın orada kalmasında bir sakınca görmez. Diğer insanlar gittikten sonra vali, Ebû Zeyd es-Serûcî ve oğluna kaftanlar giydirir, yirmişer altın verir ve onlardan ölünceye kadar güzel geçineceklerine dair söz alır. İkisi de şükranlarını sunarak oradan ayrılırlar.

Makâmede, insanların kusurlarının yüzlerine vurulmaması, yardıma ihtiyacı olan kişilere yardım etmenin gerekliliği hususları üzerinde durulmaktadır.

1.1.24. Yirmi Dördüncü Makâme (Katimiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Bağdat'ta bir mahallede edebiyat âşığı gençlerle yaşadığı bir olayı anlatır. Katiatü'r-Rebi, Bağdat'ta Abbasî halifelerinden Mansur'un hâcibi (Rebi) tarafından yaptırılmış büyük bir mahalledir²⁴⁶.

Hâris İbni Hemmâm, Katiatü'r-Rebi'de ahlâkî olarak son derece olgun, edebiyatla ilgili bir grup gençle arkadaş olduğunu, onlarla dostluklarının devamını getirmek için birbirlerine yemin ettiklerini söyler. Bir gün, arkadaşlarıyla birlikte kırlara çıkmaya karar verirler. Yolda heybetli bir adam karşısına çıkar, üzerinde eski bir kıyafet vardır. O adamı görünce yüzlerini buruşturular da o, güzelce selam verir, şiirler okuyup güzel sözler söyleyerek oturur: “Yalnız o anlayışlı, görgülü bir adam gibi selâm verdi, etrafa nesir ve nazım miskleri saçarak oturdu”.²⁴⁷

Diğerleri, adamı pek umursamadan konuşmaya başlarlar. Bir konu hakkında tartışırlar. Derken tartışma alevlenir. Bu sırada adam, konuşmaya başlar ve cümleleri edebiyatla ilgili orada bulunan insanları cezbedecek şekildedir: “...Nerede erkekler, kadınların peçelerini örtünürler ve kadınlar erkeklerin sarıklarıyla görünürler? Nerede vuran ile vurulan darip ile madrup üzerine sıra gözetmek icap eder?...”²⁴⁸. Bunun üzerine onlar da adamın etkileyici sözlerine kendilerini bırakırlar. Adamdan söylediği güzel sözlerin devamını getirmesini isterler. O da onlardan ihsan ister: “... Sözü saf ve nahırkaidelerini, yemekteki tuz mesabesine koyan ve ilmi ayak takımından gizleyen Allah'a yemin ederim ki, sizden her biriniz bana bir ihsanda bulunmadıkça sizi meramınıza erdirmem ve yüreklerinizdeki hırsa şifa vermem...”²⁴⁹. Oradakiler adam

²⁴⁶ Sevsevil, *age.*, s. 492.

²⁴⁷ Sevsevil, *age.*, s. 169.

²⁴⁸ Sevsevil, *age.*, s. 171.

²⁴⁹ Sevsevil, *age.*, s. 171.

için ceplerini boşaltırlar, o da konuşmaya başlar ve az önce söylediği sözleri güzel bir şekilde izah eder.

Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları adamın sözlerinden çok etkilenirler, ona yaptıkları saygısızlıklardan pişman olup özür dilerler. Onlarla birlikte kalmasını isterler, şaraplarından içmesini söylerler. Adam, teklifi kabul etmez ve oradan uzaklaşır.

Makâmede, yanlarına gelen adamı küçümseyip ona karşı hüsnüzan beslememeleri şu ayet-i kerimeyi hatırlatmaktadır: “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Zira zannın bir kısmı günahdır.”²⁵⁰.

1.1.25. Yirmi Beşinci Makâme (Kereciyye)

Hâris İbni Hemmâm, İran’ın Kereç şehrinde soğuk bir günde başından geçen bir olayı anlatır. Kereç, İran’da Elburz Eyaleti’nin yönetim merkezi olan şehirdir²⁵¹.

Hâris İbni Hemmâm, bir borcunu almak ve bir işini halletmek için bir kış vakti, Kereç şehrine gittiğini, orada kaldığını söyler. Şehrin çok soğuk olduğunu, evden sadece bir işini halletmek ya da namaza gitmek için çıktığını söyler. Yine böyle bir zaman, dışarı çıktığında yolda çıplak bir ihtiyarla karşılaşır. Bu ihtiyar, eskiden çok zengin olduğunu, ama artık tüm mal varlığının elinden gittiğini, fakir kaldığını söyleye söyleye dolaşır. Birinin Allah rızası için onu giydirmesini ister: “...Ey ahali! Benim fakirliğimi size, şu kışta, kıyamette çıplak oluşumdan daha doğru hiçbir şey anlatamaz. Şu perişanlığımıza bakınız da iç durumumu, ne halde olduğumu anlayınız ve bir gün saadetin, felâkete dönmesinden korkunuz...”²⁵².

Adam, servet sahiplerine seslenir. Ellerindeki malları ihtiyaç sahipleri için dağıtmasını, ellerinden gelen yardımı yapmalarını söyler. Zamanın vefasız olduğunu da sözlerine ekler. Söyledikleri İslâm’da zengin olanların, muhtaç durumda olanlara yardım etmelerini isteyen emirleriyle ilgilidir. Zira yoksula yardım etmekle alakalı birçok ayet ve hadis-i şerif bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir ayet şöyledir: “Mü’minlere kol kanat ger...”²⁵³. Yine aynı konuyla ilgili bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Fakirleri kollayıp gözetiniz. Aranızdaki zayıflar sâyesinde Allah’dan yardım görüp ve rızıklandığınızdan şüpheniz olmasın.”²⁵⁴.

²⁵⁰ *Kur’an-ı Kerim*, Hucurat Sûresi, Ayet 2.

²⁵¹ Wikipedia, “Kereç”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kerec>. (Erişim Tarihi: 10.07.2023).

²⁵² Sevsevil, *age.*, s. 174.

²⁵³ *Kur’an-ı Kerim*, Hicr Sûresi, Ayet 88.

²⁵⁴ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen-i Ebu Davud*, Cihad, 70, I-VII.

Yine bu adamın başlarda zengin olması sonra servetinin elinden gitmesi Hz. Eyüp'ü hatırlatmaktadır. Böyle bir durumda Müslümanın yapması gereken sabretmek, elinden geleni yapıp Allahu Teâla'dan yardım dilemektir.

Adamın söylediklerinden edebî olarak da çok etkilenenler, onun kim olduğunu sorarlar. Ancak adam; “İftihar ancak takvayla olur” der. Adamın söyledikleri Allah katında kimsenin birbirinden üstün olmadığını, üstünlüğün anca takvayla yani Allah'a olan yakınlıkla olduğunu hatırlatmaktadır. Çünkü Allah, bu konuyla ilgili bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sâhib çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi bilir, her şeyden hakkıyla haberdârdır...”²⁵⁵. Konuyla ilgili Hz. Peygamber de (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Allah indinde en şerefliiniz takvâca en ileri olanınızdır. Arap'ın Arap olmayan (Acem) üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyah derili olanın beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur, beyazın da siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvâ ileldir.”²⁵⁶.

Makâmelerde, yoksullara yardım etmek, onlara kol kanat germek üzerinde durulmaktadır. Ayrıca başa gelen musibetlere karşı isyankâr olmayıp sabır göstermek de bahsedilen diğer bir konudur.

1.1.26. Yirmi Altıncı Makâme (Rakıaiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Ehvaz şehrindeki kötü anılarından dolayı buradan uzaklaşır ve giderken yaşadığı anıları anlatır. Ehvaz, İran'ın güneybatısında bir yerdir²⁵⁷.

Hâris İbni Hemmâm, Ehvaz şehrine fakir biri olarak gittiğini, burada kötü günlerinin geçtiğini ve taşı tarağı toplayıp daha bereketli yerlere kaçtığını söyler. Biraz yol gider, bir çadır ve yanan bir ateş görür. Oraya varınca birçok genç, harikulade bir ihtişam ve bir ihtiyar görür. İhtiyara selam verir, ihtiyar da nazikçe selamını alır. Yanına oturmasını ister. Hâris İbni Hemmâm da ihtiyarın yanına oturur. Hâris İbni Hemmâm, ihtiyar edebî olarak konuşmaya başlayınca nüktelerinden ve sarı dişlerinden onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar ve içini bir sevinç kaplar: “... Edebî konuşmasına dalıp da dişleri arasından gülmeye başlayınca zarif nüktelerinden ve sarı dişlerinden anladım

²⁵⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Hucurat Sûresi, Ayet 13.

²⁵⁶ Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-Rudani, *Cem'ul-Fevaid Min Cami'il-Usul ve Mecma'iz Zevaid*, I-IX, 1/510, hadis no: 3632.

²⁵⁷ Sevsevil, *age.*, s. 498.

ki o, Ebû Zeyd'dir!..."²⁵⁸. Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin bu refaha nasıl ulaştığını öğrenmek ister. Ebû Zeyd es-Serûcî, bu refaha yazdığı bir risale sebebiyle eriştiğini söyler. Hâris İbni Hemmâm, bu risaleyi merak eder. Ebû Zeyd es-Serûcî, bunun için İran'ın Hozistan eyaletinde bulunan Sûs şehrine gitmelerini ve orada bir ay kalmaları gerektiğini söyler. Hâris İbni Hemmâm, istemeye istemeye de olsa oraya gider. Dönmelerine bir gün kala Ebû Zeyd es-Serûcî, hâlâ bu risaleyi söylemeyince Hâris İbni Hemmâm: "...Haydi, artık söyle! Sözü ne kadar uzatıyorsun!.. Sen ne düzenbaz adammışsın..."²⁵⁹ der. Bunun üzerine Ebû Zeyd es-Serûcî, anlatmaya başlar. Tos şehrindeyken bir kuruşu dahi kalmadığı bir dönemde ahlâksız bir adamdan ödünç para aldığını, borcu ödeme zamanı geldiğinde, borç aldığı adamın onu sıkıştırdığını, kadıya götürüleceğini söylediğini anlatır. Adam, Ebû Zeyd es-Serûcî'yi sürekli sıkıştırınca Ebû Zeyd es-Serûcî'de adamla tartışmaya başlar. Çünkü hukuk işlerine bakan kadının değil de ceza işlerine bakan valinin yanına gidip orada sorgulanmak ister. Sebep olarak da daha önce kadının cimri ve kaba, valinin ise faziletli ve kerem sahibi biri olduğunu duymasını gösterir.

Valinin huzuruna çıkarlar ve orada bu risaleyi yazdığını söyler. Risale'de valiyi öven birçok cümle yer alır. Bu cümlelerden bazıları şöyledir: "...Cömertliği bir süt gibi sağılır, heybesindeki altınlar başkalarına nasip olur. Onun maiyetine giren muradına erer, kapısına varan bahşişine nail olur ve onu kendine bendeder. Kahrı ancak zalimleredir. Hiçbir şeyde hakikatten ayrılmaz. İyilik yapmayı şeref sayar. Cimrilik yoluna sapmamıştır. Bir kabahat gördüğü zaman hemen cezalandırmaz, büyüklük gösterir affeder..."²⁶⁰. Burada, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin vali için kullandığı cümlelerden kapısına geleni boş döndürmemesi, cömert olması, İslâm'da önem verilen kapıya geleni boş döndürmeme, cömert olma, yardımlaşma ve dayanışma, sadece kötülere cezalandırma, hakikatten ayrılmama anlatılmaktadır. Bu konularla ilgili ayetler şöyledir: "O hâlde sakın yetimi ezme. El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme"²⁶¹. "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir".²⁶².

²⁵⁸ Sevsevil, *age.*, s. 180.

²⁵⁹ Sevsevil, *age.*, s. 181.

²⁶⁰ Sevsevil, *age.*, ss. 182, 183.

²⁶¹ *Kur'an-ı Kerim*, Duha Sûresi, Ayet 9-10.

²⁶² *Kur'an-ı Kerim*, Nisa Sûresi, Ayet 58.

Vali, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin risalesinden çok etkilenir, hemen borcunun ödenmesini emreder ve davaya son verir. Ardından Ebû Zeyd es-Serûcî'nin burada kalmasını ister, orada birkaç sene nimetler içinde son derece ferah bir hayat geçirir. Vali, onu ihsanlara boğar ve çok zengin eder. Bu şekilde oradan ayrılır. Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye bu durumdan dolayı şükretmesini söyler: "...Sana böyle cömert ve insan bir adamı lütfettiğinden ve seni alacaklının elinden kurtardığından ötürü Cenabı Hakka şükretmelisin..."²⁶³. Ebû Zeyd es-Serûcî de aynı fikirdedir. Hâris İbni Hemmâm'a "İhsanda mı bulunayım, yoksa bu risaleyi mi istersin?" diye sorar. O da risaleyi istediğini söyler. Ancak Ebû Zeyd es-Serûcî, risaleyle birlikte birçok hediyeyle birlikte Hâris İbni Hemmâm'ı oradan uğurlar. Hâris İbni Hemmâm da sevinçle yurduna döner.

Makâmede, cömert olmak, cimrilikten sakınmak, yardımlaşmaya dikkat edip adaletten ayrılmamak konularına değinilmektedir.

1.1.27. Yirmi Yedinci Makâme (Veberiyye)

Hâris İbni Hemmâm, temiz ve sâf yaşayışlarından ve düzgün konuşmalarından etkilendiği bir çöl kabilesine misafir olur ve orada yaşadığı olayları anlatır. Hâris İbni Hemmâm, gençliğinde çölde yaşayan çadır halkıyla görüşmek istediğini söyler. Bunun için hazırlık yapar ve vezir soyundan gelen, çok fasih konuşan bir çöl kabilesine misafir olur. Onu kabilenin en güvenilir yerine yerleştirirler ve korumak için bütün önlemleri alırlar. Bu kabilenin kendilerine gelen misafire hürmet göstermeleri, Hz. Muhammed'in şu hadisini hatırlatmaktadır: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse akrabasına iyilik etsin. Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun"²⁶⁴.

Hâris İbni Hemmâm, bir gece vakti çok süt veren bir devesini kaybettiğini söyler. Atına binip devesini her yerde ararsa da bulamaz. Bir öğle vakti, sıcağın zarar görmemek amacıyla bir ağacın altına uyumak için oturur. Bu sırada karşıdan seyyah görünümlü birinin kendisine doğru geldiğini görür. Yaklaşınca onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. Ebû Zeyd es-Serûcî, gelir gelmez konuşmaya dalarlar ve Hâris İbni Hemmâm kaybolan devesini unuttur. Ebû Zeyd es-Serûcî'ye nereden geldiğini, ne durumda olduğunu sorar. O da anlatmaya başlar. Kendisinin çöllerde

²⁶³ Sevsevil, *age.*, s. 185.

²⁶⁴ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, I-VIII, Nikah, 80, yy. 1315 H.

gezen, neşeli biri olduğunu söyler. Alçaklık yapanlardan nefret ettiğini, istenilen bir şeyin hayâsızlıkla ele geçirilmesine karşı olduğunu söyler. Bundan sonra Hâris İbni Hemmâm, kaybolan devesini anlatmaya başlar. Ebû Zeyd es-Serûcî ise, kaybolan bir şey için üzülmemesi gerektiğini söyler: “...Bırak, dedi, elden giden bir şeyi artık düşünme, yok olan bir şeyin hasretini çekme; vâdi dolusu altın da olsa gittikten sonra arkasından üzülme!...”²⁶⁵ Konuşmayı bitirip bu öğle sıcağında uyumaları gerektiğini ekler. İkisi de uyurlar. Hâris İbni Hemmâm, uyandığında gece olmuştur, yanında ne Ebû Zeyd es-Serûcî ne de atı vardır. Güneş doğunca ileriden devesiyle giden bir adamı fark eder, el işaretleriyle çağırırsa da adam gelmez. Hâris İbni Hemmâm, arkasından koşup yetişir. O devenin kendi devesi olduğunu anlayınca adamı deveden indirir, devenin kendisine ait olduğunu, vermezse başına bunun cezası olarak bir şey geleceğini söyler: “...Devenin sahibi benim, onu ben kaybetmişim! Onun sütü ve yavrusu bendedir. Eş’ab gibi olma, zira başkalarını yorarsan, sonunda sen de yorgun düşersin...”²⁶⁶. Hâris İbni Hemmâm’ın bu söylediği, yapılan her kötülüğün bir karşılığı olduğunu hatırlatmaktadır. Bununla ilgili Kur’ân-ı Kerim’den bir ayet şöyledir: “Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.”²⁶⁷. Adamlarla tartışmaya başlarlar. Bu sırada karşıdan Ebû Zeyd es-Serûcî gelir. Ona yardım için geldiğini söyleyerek adama kargıyla hücum edip oradan gitmesini söyler. Adam da devenin yularını elinden atıp oradan kaçarak uzaklaşır. Bu olay üzerine Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî’ye kızacağını mı, teşekkür mü edeceğini bilemez. Ebû Zeyd es-Serûcî ise ona şöyle der: “...Ey, kabilenin ve arkadaşlarımdan bile dayanamayacakları çirkin bir hareketime katlanan kardeşim! Eğer dünüm seni gücendirdi ise bugünüm sevindirdi. Onu, bana bağışla da ne darıl ne teşekkür et!...”²⁶⁸. Tüm bunlardan sonra Ebû Zeyd es-Serûcî kendisinin fena, Hâris İbni Hemmâm’ın ise korkak biri olduğunu, birbirleriyle bağdaşmayacaklarını söyleyip atıyla oradan uzaklaşır. Hâris İbni Hemmâm da devesine binip yaşadığı üzüntülerle evine döner.

Makâmede, misafire en güzel şekilde ikram etmekten, yapılan kötülüğün kişiyi başka bir şekilde etkileyeceğinden, bir kötülüğün arkasından iyilik yapılması gerektiği konularından bahsedilmektedir.

²⁶⁵ Sevsevil, *age.*, s. 188.

²⁶⁶ Sevsevil, *age.*, s. 190.

²⁶⁷ *Kur’ân-ı Kerim*, Zilzal Sûresi, Ayet 8.

²⁶⁸ Sevsevil, *age.*, s. 191.

1.1.28. Yirmi Sekizinci Makâme (Semerkandiyye)

Hâris İbni Hemmâm, ticaret için gittiği Semerkand'da yaşadığı bir olayı anlatır. Semerkand, Özbekistan'da bulunan tarihî bir şehirdir²⁶⁹.

Hâris İbni Hemmâm, ticaret için develerine şeker yükler ve Semerkand'a gider. Bir Cuma günü Semerkand'a varır, bulduğu yere şeker çuvallarını nakledip oradan hamama gider. Hz. Muhammed'in sözüne uyarak gusül abdesti alır ve camiye gider. Bu hâl, şu hadis-i şerifi hatırlatmaktadır: "Cuma günü abdest alan mü'min ne güzel bir iş yapmış olur, fakat o gün gusletmek daha faziletli ve sevaplıdır."²⁷⁰.

Abdestini alıp camiye gider ve hutbeyi dinlemek için oturur. İmam, hutbede şunları söyler:

"...O'nun ilmi her gizliyi kavramış, ilmi de, günaha dadanmış olan her kula kurtuluş için genişlik vermiştir. Lütfu bütün âleme yayılmış, kudreti her başkaldıranı yok etmiştir. Ben, O'nun birliğine inanan bir müminin hamdi gibi ona hamd eder, kendisine teslim olup O'nun lütfunu dileyen bir kulun yalvarışı gibi O'na yalvarırım. O, öyle bir Allah'tır ki kendisinden başka tapılacak yoktur. O, birdir, biriciktir. O, adalet sahibidir, hacetlerin görülmesi için kendisine koşulandır. O'nun ne babası vardır ne de çocuğu!"²⁷¹

İmamın hutbesinde bahsettiği konular, Allahu Teâla'nın özellikleri ve sıfatlarıyla ilgilidir. "Lütfu bütün âleme yayılmış" derken Allah'ın "El-Latif" esmasından bahseder. "Kudreti her başkaldıranı yok etmiştir" cümlesiyle Allah'ın kudret sıfatından, yani gücünün sınırsız olmasından söz eder. "O, öyle bir Allah'tır ki kendisinden başka tapılacak yoktur" söyleyişi, İslâm'ın özünü oluşturan tevhit inancına dairdir. Bununla ilgili bir ayette şöyle buyrulur: "Allah, O'ndan başka tanrı yoktur."²⁷². O, adalet sahibidir" cümlesinde Allah'ın El-Adl esmasından bahseder. İmamın hutbede, "O'nun ne babası vardır ne de çocuğu" demesi, ise şu ayeti hatırlatmaktadır: "O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (Kimsenin çocuğu değildir) ..." ²⁷³.

Bunlardan sonra imam, hutbede halka bazı öğütler verir: "...Allah var! Allah var! Ondan korkunuz ki sizi korusun! Daha ne zamana kadar arzu ve eğlence peşinde koşulacak, hatalar işlenecek, günah yapmakta devam olunacak ve büyük veballer yüklenilecek?..."²⁷⁴. Dinleyenlere dünyalık işleri terk etmeleri, ölüme ve ahiret hayatına

²⁶⁹ Osman Aydın, "Semerkant", *DIA*, C. XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 484-486.

²⁷⁰ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen-i Ebu Davud*, Taharet, 130, I-VII.

²⁷¹ Sevsevil, *age.*, s. 193.

²⁷² *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 255.

²⁷³ *Kur'an-ı Kerim*, İhlas Sûresi, Ayet 3.

²⁷⁴ Sevsevil, *age.*, s. 195.

hazır olmaları gerektiğini hatırlatır. Allah’a karşı gelenlerin cehenneme gideceklerini söyler. Allah’ın sadece nefesine hâkim olup emirlerine uyanlara acıyacağını hatırlatır ve cemaat için Allah’ın onları cömertliğiyle bağışlaması şeklinde dua eder. Bu duada, Allah’ın cömertliğinden bahsedilmesi “El-Kerim” esmasıyla ilgilidir. Hâris İbni Hemmâm, bu hutbeden o kadar çok etkilenir ki bu imamın kim olduğunu merak eder. Dikkatlice bakınca Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder:

“... Onun hutbesini kusursuz bir güzel ve süse ihtiyaç göstermeyen bir gelin gibi görünce, pek tatlı olan üslûbu, beni hayrete, hatibin yüzünü görmek merakına düşürdü. Onu iyice tetkik etmeye karar verdim ve gözlerimi bütün dikkatiyle ona çevirdim. Bir de ne göreyim şaşmaz alâmetleriyle Makamat sahibi üstadımız Ebûzeydinissürücü değil mi imiş!...”²⁷⁵.

Ama minberde olduğu için ses etmez. Namaz bittikten sonra onun yanına gider. Ebû Zeyd es-Serûcî, ona samimi davranır ve evine götürür. Evinde şarap ikram eder. Hâris İbni Hemmâm, şaşırıp “Sen halkın imamı olduğun hâlde şarap mı içersin?” der. Ebû Zeyd es-Serûcî ise “Ben gündüz imamlık yapar, gece zevkime bakarım.” deyince Hâris İbni Hemmâm çok şaşırır. Ebû Zeyd es-Serûcî, ona bu gördüklerini kimseye söylememesi için yemin ettirir. O da bu gece yaşananların üstünü örter ve kimseye söylemez. Bu durum da Mevlana’nın şu öğüdünü hatırlatmaktadır: “Kusurları örtmekte gece gibi ol.”²⁷⁶.

Makâmede, son derece cömert oluşundan bahsedilmektedir. Allah’ın cömert olduğu belirtilmektedir. Ardından ahiret için hazırlık yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanların kusurlarını örtmenin de önemli bir ahlâkî vazife olduğu hatırlatılmaktadır.

1.1.29. Yirmi Dokuzuncu Makâme (Vasıtiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Vasıt’ta bir handa yaşadığı bir olayı anlatır. Vasıt, Irak’ta bugün mevcut olmayan tarihî bir şehir olup kuruluşundan Emevîler’in yıkılışına kadar Irak’ın idarî merkezi olarak kalmıştır²⁷⁷.

Hâris İbni Hemmâm, Vasıt şehrine gider, burada bir handa oda ayırtır. Odaya girince yan odadan gelen sesleri duyar. Burada biri, yanındakine çarşıya gidip elindeki şeyi verip başka bir şey almasını ister. Hâris İbni Hemmâm, bunun ne olduğunu merak eder ve odadan çıkan kişiyi takip eder. Bu kişi, çakmak taşı satan birinin yanına gider ve ona yufka verip karşılığında güzel bir çakmak taşı alır. Hâris İbni Hemmâm, bu kişinin

²⁷⁵ Sevsevil, *age.*, s. 196.

²⁷⁶ Cafer Sadık Yaran, “Mevlana’nın Yedi Öğüdü: Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.16, 2007, ss. 21- 48.

²⁷⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Vasıt”, *DIA*, C. XLII, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 541-544.

Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu düşünür. Koşarak hana döner ve orada Ebû Zeyd es-Serûcî'nin oturduğunu görür. Selamlaşırlar. Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm'a neden buraya geldiğini sorar. O da kaderin onu buraya sürüklediğini, aç ve çıplak olarak geldiğini söyler. Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm'a "Seni zengin edecek birine damat yapmak isterim" der. Hâris İbni Hemmâm, şaşırır ve kendisi gibi züğürt biriyle kimin evleneceğini sorar: "... Nasıl olur, dedim. Züğürt bir adam bir kız ile evlenebilir mi? Hem, ne olduğu bilinmeyen bir yabancıyı kim ister..."²⁷⁸. Ebû Zeyd es-Serûcî, bu işi halledeceğini, ama karşı tarafın beş yüz dirhem karşılığında nikâh kıyma geleneklerinin olduğunu söyler. Fakat kendisinden mehir istenmeyeceğini, boşanmaya mecbur kalmayacağını ve nikâhın kıyıldığı zaman kendisinin bir hitabe okuyacağını söyler. Hâris İbni Hemmâm, bu teklifi kabul eder. Ebû Zeyd es-Serûcî, derhal gider, diğer tarafla konuşur ve hava kararınca davetliler onun odasında toplanırlar. İlerleyen bir vakitte Ebû Zeyd es-Serûcî hitabesine başlar: "... Hamdü sena Allah'a mahsustur, o padişahlar padişahıdır, yerde gökte övülmüştür. Her şeyin sahibi O'dur ve kullarına sevgisi çoktur..."²⁷⁹.

Ebû Zeyd es-Serûcî, hitabesinde önce Allah'ın yüceliğinden bahseder. Ardından Hz. Peygamber'i över. Hâris İbni Hemmâm'ın da temiz, efendi, güzel ahlâklı biri olduğunu söyleyip nikâhlarını kıyar. Önceden pişirmiş olduğu helvayı getirir, ortaya koyar ve herkes yemeye başlarlar. Bunun üzerine Hâris İbni Hemmâm ile Ebû Zeyd es-Serûcî arasında şu konuşma geçer: "... Ey nefsinin düşmanı ve ey parasının kölesi! Sen halka helva mı hazırladın, yoksa bela mı? O: Hayır! Dedi, tahta kaplar içindeki helvadan başka bir şey hazırlamadım..."²⁸⁰.

Hâris İbni Hemmâm, bu işin sonucunun nereye gideceğini kestiremez ve bundan dolayı başına bir musibet gelmesinden korkar. Ebû Zeyd es-Serûcî, keselerde ve sandıklarda ne varsa hepsini çıkarmaya başlar. Elbiselerin para edeceklerini de alır ve orada bulunanları öylece bırakır. Topladıklarını çıkın yapar, gitmek üzere hazırlanır. Hâris İbni Hemmâm'a sarılmak için yaklaşırsa da o, geri çekilir. Bunun üzerine Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm'a onu ayıplamamasını, bu insanların kabilesine geldiğinde onları misafirperver olarak bulmadığını, sözlerinde durmadıklarını, zalim ve merhametsiz olduklarını söyler. Bundan dolayı onlara böyle yaptığını ilave eder: "...

²⁷⁸ Sevsevil, *age.*, s. 201.

²⁷⁹ Sevsevil, *age.*, s. 203.

²⁸⁰ Sevsevil, *age.*, s. 205.

Bunun için kuzu avlamayı âdet edinmiş bir kurt atılışı ile onlara atıldım ve kendilerini ecel şerbeti içirilmiş gibi sersem bir halde bıraktım...”²⁸¹. Onların yaptıklarını düşünüp burunları sürtecek kimseler olduğunu da ekler. Bunları söylerken de ağlar, Allah’tan onu affetmesi için dua eder ve oradan ayrılır. Hâris İbni Hemmâm da onun bu durumuna kıyamaz ve onun için dua edip oradan ayrılır.

Makâmeye, Allah’ın yüceliğinden bahsedilmektedir. Ayrıca misafire ikram etmenin önemi üzerinde durulmuştur.

1.1.30. Otuzuncu Makâme (Suriyye)

Hâris İbni Hemmâm, Sur şehrinde yaşadığı bir dönemde oradan ayrılıp Mısır’a gider ve Mısır’da yaşadığı bir olayı anlatır. Sur şehri, Lübnan’ın Akdeniz kıyısındadır²⁸².

Hâris İbni Hemmâm, Bağdat’tan Sur şehrine gittiğini, orada çok büyük servetler kazandığını, artık itibar sahibi olduğunu ve Mısır’a gitmeye karar verdiğini söyler. Atına atlayıp Mısır’a doğru yola koyulur. Bir gün, şehirde atıyla dolaşırken bir topluluk görür. Ne yaptıklarını sorar ve beraberce nikâha gittiklerini öğrenir. Onlara katılır ve avlusu geniş, konağa benzeyen bir evin önünde dururlar. Hâris İbni Hemmâm, avluda oturan bir adamın yanına gider ve bu evin kimin olduğunu sorar. Adam, evin sahibinin bilinmediğini, ancak buranın dilencilerin toplandığı, yardım isteyenlerin girdiği bir yer olduğunu söyler. Hâris İbni Hemmâm, bunu duyunca oradan gitmek ister. Fakat yeni geldiği için gitmenin doğru olmayacağını düşünür ve eve girer. Evin içinin sanatla süslü olduğunu ve ortada bir gelinin bulunduğunu görür: “...Bir de baktım ki, evin içi, sanatla işlenmiş kürsüler, döşenmiş halılar, dizilmiş yastıklar, asılmış perdelerle donatılmış. Bir gelin de, elbisesi içinde ortada salınıyor. Halayıklar arasında nazlı nazlı geziniyor...”²⁸³.

Nikâhı kıymak için bir ihtiyar gelir, Allah’a hamdüsenaalar ederek sözüne başlar. Konuşmasını, zenginlerin yoksullara yardım etmeleri gerektiğini söyleyerek devam ettirir ve yoksulların da zenginlerin mallarında hakkı olduğunu söyler: “...O, öyle bir Allah’tır ki, mallar için zekât verilmesini emretmiş, dilencileri kovmaktan men eylemiştir. Kendisine yakınlığı olanları açık olan kitabında tavsif etmiş, övmüştür...”²⁸⁴. İhtiyarın bu sözleri şu ayeti hatırlatmaktadır: “Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden

²⁸¹ Sevsevil, *age.*, s. 207.

²⁸² Ebru Altan, “Sur”, *DIA*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 535-537.

²⁸³ Sevsevil, *age.*, s. 210.

²⁸⁴ Sevsevil, *age.*, s. 211.

dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.”²⁸⁵. Evlenmenin Allah’ın bir isteği olduğunu sözlerine ekler ve ardından nikâhı kıyar. Bununla ilgili bir ayet şöyledir: “İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin”²⁸⁶. Nikâhı kıyarken söylediği sözlerden orada bulunan herkes çok etkilenir ve ona para verirler. Ardından herkes yemek için sofraya oturur, Hâris İbni Hemmâm, bu sırada oradan gitmek ister. İhtiyar, onu fark eder ve nereye gittiğini sorar. O da; “Kim olduğunu söylemezsen bu yemekten yemem.” der. Bunun üzerine Ebû Zeyd es-Serûcî, ağlamaya başlar. Gözyaşları dinince Hâris İbni Hemmâm’a bir şiir okur. Şiirde kendisinin Süreçli olduğunu ve düşmanın onu Süreç’tan çıkardığını, bundan dolayı çok hüznü olduğunu anlatır. Bu şiirin ardından Hâris İbni Hemmâm, onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar. “... O, şehrinin tarif ve tasvirini yaparken ben de şiirini hâfızama alıyor, yazıyordum. Her ne kadar ihtiyarlık, onu kendine sıkıca bağlamışsa da anladım ki o, âllâmemiz Ebû Zeyd’ dir...”²⁸⁷. Hemen yanına gider ve onun yemeğinden yemeyi bir şeref bilir. Mısır’da bulunduğu müddetçe yanına gider, onun edebî sözlerini dinler. Ayrılma zamanı gelince de oradan ayrılır.

Makâmelerde, zenginlerin mallarında yoksulların da hakkının bulunduğu, bundan dolayı infak edilmesi gerektiği, gençlerin evlenmeye teşvik edilmesi gerektiği gibi hususlar hatırlatılmaktadır.

1.1.31. Otuz Birinci Makâme (Remliyye)

Hâris İbni Hemmâm, Şam dolaylarındaki Remle’de hac yapmaya gidenlerle karşılaştığını, onlarla beraber Mekke’ye gittiğini söyler ve hac sırasında yaşadığı bir olayı anlatır. Remle, Filistin’de bulunan tarihî bir şehirdir. Hatta o dönemlerde Kudüs’ten bile büyük olup Filistin’in en büyük şehri olarak bilinmektedir²⁸⁸.

Hâris İbni Hemmâm, gençliğinin ilk yıllarında memleketinden dışarı çıkmak ister. Ticaret yapmak için Şam’a doğru yola çıkar. Remle’ye vardığında bir deve kervanının Mekke’ye gitmek için hazırlık yaptığını görür, o an içinde bir aşk rüzgârı kopar ve bu kervana katılır: “...O anda içimde bir aşk rüzgârı koptu, Kâbe’ye karşı şiddetli bir arzu uyandı. Hemen dişi deveme yuları taktım, işi gücü, ilgilendiğim bütün şeyleri bir tarafa attım...”²⁸⁹. Mekke’ye yaklaşp Cuhfe’ye vardıklarında ihrama

²⁸⁵ *Kur’an-ı Kerim*, Zariyat Sûresi, Ayet 19.

²⁸⁶ *Kur’an-ı Kerim*, Nur Sûresi, Ayet 32.

²⁸⁷ Sevsevil, *age.*, s. 215.

²⁸⁸ Sâmî es-Sakkâr, “Remle”, *DIA*, C. XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss.560-561.

²⁸⁹ Sevsevil, *age.*, s. 217.

hazırlanırken dağın arasından bir adam; “Kıyamet gününde sizi kurtaracak şeye gelin.” diye bağırır. Bunu duyan hacılar, adamın etrafında toplanırlar. Adam, dinleyicilere hac sırasında yapılan ibadetlerden önce insanın kendisini manevi olarak temizlemesi gerektiği hususunda öğütlerde bulunur. Bu nasihatlerden bir kısmı şöyledir: “... Allah, o kimseyi yarlıgasın ki, Safa’da koşmadan evvel kalbini temizler. Zemzem suyuna varmadan evvel, Allah’ın rızası yoluna girer. İhrama girmek için soyunmadan evvel, hileden, fesatlıktan el çeker; Arafat’taki duruşmadan dönmeden evvel elden gelen hayrı yapmakta geri kalmaz...”²⁹⁰. Bu konuşmaya göre hac yapan kişinin öncelikli olarak riyakârlıktan uzak, samimi, yani ihlaslı bir şekilde hac ibadetini yapması gerektiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde yapılan haccın noksan olduğu söylenebilir. Aynı zamanda kişinin kendisini kötülüklerden uzak tutmaya çalışması, nefsinin kötülüklerden arındırması da ibadetinin daha makbul olması için önemli bir şarttır.

Hâris İbni Hemmâm, bu sözlerden sonra adamdan Ebû Zeyd es-Serûcî’nin kokusunu aldığını söyler ve sözünü bitirip yanına gittiğinde onun gerçekten Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark edip ona sarılır. “...Yanına gittiğim zaman bir de ne göreyim: Benim aramakta olduğum gaybım ve okuduğu cevherlerin nâzımı bulunan o değil miymiş²⁹¹!...”. Kendisiyle beraber gelmesini istese de Ebû Zeyd es-Serûcî, hac sırasında kimseye yük olmayacağına dair söz verdiğini söyler ve Hâris İbni Hemmâm’ın yanından uzaklaşır. Ebû Zeyd es-Serûcî, bir dağa çıkar. Hacıların görebileceği bir yerde bir şiir okur. Bu şiirinde insanın nefesine hâkim olması, ölümü sürekli hatırlaması, kişinin işlediği günahlara tövbe etmesi, Allah rızası için kurban kesilmesi gerektiğinden bahseder. Daha sonra oradan uzaklaşır. Bundan sonra Hâris İbni Hemmâm, bu haccı sırasında Ebû Zeyd es-Serûcî’yi arasa da bulamaz ve onu bulma ümidinden vazgeçer.

Makâmelerde, insanın kalbini kötülüklerden arındırmasının önemine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, riyakârlıktan uzak durulması, ihlaslı olunması gerektiği öğütlenmiştir. Ayrıca ölümü akıldan çıkarmayıp her zaman ölüme hazırlıklı olunması, günahlardan uzak durulması hatırlatılmaktadır.

²⁹⁰ Sevsevil, *age.*, s. 218.

²⁹¹ Sevsevil, *age.*, s. 220.

1.1.32. Otuz İkinci Makâme (Tayyibiyye)

Hâris İbni Hemmâm, hac ibadetini yapıp Medine'ye gider ve orada yaşadığı bir olayı anlatır. Hâris İbni Hemmâm, hac görevini yerine getirdikten sonra Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmek için Medine'ye gitmeye karar verir. Arkadaşlarıyla yola çıkarlar. Harboğulları kabilesine geldikleri zaman kabile halkının koşuşturduklarını görürler. Sebebini sorunca meclislerine bir fakih geldiğini, bundan dolayı onun yanına gitmek için koştuklarını söylerler. "...Onların meclislerine Arap'ın fâkihi gelmiş de koşmaları bundan ötürüdür denildi..."²⁹². Burada, herkesin fakihin geldiği yere gitmesi, ilme ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları da fâkîhi görmek için bulunduğu yere giderler. Hâris İbni Hemmâm, oraya vardıklarında onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu görür: "...Kalabalığa yaklaşıp da kendisi için koşulan fakihe baktığımız zaman yalan ve düzeniyle, deha ve zerafetiyle meşhur olan Ebû Zeyd'i bulmayayım mı?..."²⁹³. Ebû Zeyd es-Serûcî, orada bulunanlardan sormak istedikleri, âlimlerin ihtilafa düştüğü konuları vs. sormalarını ister. Daha sonra bir delikanlı, dünyadaki bütün fakihlerle görüştüğünü, onlardan yüz seçme fetva öğrendiğini ve bunları sormak istediğini söyler. Ebû Zeyd es-Serûcî de kabul eder ve genç, sormaya başlar. Gencin sorduğu sorular birden fazla anlama gelen sözcükleri içeren, kelime oyunu olan sorulardan oluşmaktadır. Bu sorulardan birkaçı şu şekildedir:

"... Sual: Üzerinde oruç olduğu hâlde namaz kılsa? Cevap: Eğer yüz gün de kılsa namazı iade eder. (Savm bir manaya göre deve kuşu pisliği demektir.)... Sual: Peçeli bir kimsenin erkeklere imam olması caiz midir? Cevap: Evet! Hatta zırh giymiş bir kimse de onlara imam olabilir. (Mukanna bir manaya göre başı miğferli demektir.) ..." ²⁹⁴

Burada "savm" hem "oruç" hem de "deve kuşu pisliği" anlamına gelmektedir. "Mukanna" bir anlama göre *peçeli*, başka bir anlama göre de *başı miğferli* demektir. Genç, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye farklı anlama gelebilecek kelimeleri sorup onun kastettiği diğer anlamı anlayıp anlamayacağını denemek ister. Gencin soruları bitince şaşırır, başını öne eğip, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin çok büyük bir âlim olduğunu söyler ve artık söyleyecek bir şeyi kalmadığını belirtir. Tüm bunlardan sonra orada bulunanlar, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye dokuz deveyle bir cariye verirler. Burayı unutmamasını, tekrar gelmesini söylerler. Ebû Zeyd es-Serûcî, bu teklifi kabul edip oradan ayrılır. Hâris İbni Hemmâm da onunla beraber gider ve yol boyunca onun sohbetinden, bilgilerinden

²⁹² Sevsevil, *age.*, s. 223.

²⁹³ Sevsevil, *age.*, s. 223.

²⁹⁴ Sevsevil, *age.*, ss. 226-227.

istifade eder. Medine'ye varırlar, Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret ederler. Oradan Ebû Zeyd es-Serûcî Şam'a, Hâris İbni Hemmâm' da Irak'a doğru yola koyulur.

Makâmelerde, ilme önem verilmesi, ilim öğrenmek için çeşitli yollara başvurulması gerektiği hatırlatılmaktadır.

1.1.33. Otuz Üçüncü Makâme (Tiflisiye)

Hâris İbni Hemmâm, Tiflis'te başından geçen bir olayı anlatır. Tiflis, Kafkas diyarının en meşhur şehirlerindendir. Gürcistan'ın başkentidir²⁹⁵. Hâris İbni Hemmâm, on beş yaşından itibaren namazlarını aksatmadan kılmaya dikkat ettiğini, eğlenceye daldığı sıralarda bile namaz vakitlerini aklından çıkarmadığını söyler. Hâris İbni Hemmâm'ın bu uygulaması, çocukluktan ergenliğe geçmiş her gencin namazlarını kılmanın farz olduğuna dikkat etmesini, namazın en önemli ibadetlerin başında geldiğini hatırlatmaktadır: "...Çölleri geçtiğim boş vakitlerde, eğlenceye daldığım sıralarda bile namaz vakitlerine riayet eder, vakti kaçırmak günahından korkardım..."²⁹⁶.

Hâris İbni Hemmâm, ezan biter bitmez ezan duası okuduğunu ve namazı hemen ilk vaktinde kılmaya gayret ettiğini söyler. Ezan duası okunması, Hz. Muhammed'in şu hadisini hatırlatmaktadır: "Kim ezanı işittiği zaman şu duayı okursa, kıyamet gününde o kimseye şefâatim vâcib olur: Allahumme rabbe hâzihi'd-da'veti't-tâmmeh ve's-salâti'l kâimeh, âti Muhammeden'il vesilete ve'l-fadilete ve'b'ashu mekamen Mahmûden ellezi veadteh"²⁹⁷". Ayrıca namazları ilk vaktinde kılmaya dikkat etmesi de önemli bir husustur. Çünkü vaktin ilerlemesiyle akıldan çıkması yahut başka işlere dalmak mümkün olabileceğinden namaz kazaya kalabilmektedir.

Hâris İbni Hemmâm, Tiflis'te tesadüfen fakirlerden oluşan bir toplulukla namaz kıldıktan sonra fakir görünümü, yüzü çarpılmış bir ihtiyarın orada bulunanlardan kendisini dinlemelerini istediğini görür. Adam, eskiden çok malı ve mülkünün bulunduğunu, siyasetiyle meşhur olduğunu, ama başına birçok musibet gelmesinden ötürü yardıma muhtaç biri hâline geldiğini söyler. Eskiden insanlara çok fazla yardımda bulunduğunu, misafirperverliğiyle ünlü olduğunu, ancak bu duruma düşünce yardım ettiği insanların artık onu tanımazlıktan geldiğini söyler. Oradakiler, adamın konuşma

²⁹⁵ Sevsevil, *age.*, s. 526.

²⁹⁶ Sevsevil, *age.*, s. 244.

²⁹⁷ Ebu Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen-i Ebu Davud*, Salat, 37, I-VII.

tarzından, edebî üslubundan çok etkilenirler ve ona yardımda bulunurlar. İhtiyar, onların yardımlarını teşekkür ederek kabul eder ve oradan ayrılır.

Hâris İbni Hemmâm, hemen onun arkasından gider. Adam, onu fark eder. Hâris İbni Hemmâm'la konuşunca Ebû Zeyd es-Serûcî olduğu ortaya çıkar: "...Sonra bir kahkaha attı ve karşıma, sapasağlam bir adam olarak dikiliverdi! O vakit anladım ki o, vücudunda bir sarsaklık olmayan, vasıfları asla şüphe götürmeyen bizim ihtiyarımız, Süruç'lu ihtiyardır²⁹⁸...". Artık orada kalamayacağını, isterse kendisiyle gelmesini söyler. Hâris İbni Hemmâm da bu teklifi kabul eder ve oradan ayrılırlar.

Makâmelerde, namazın İslâm'ın en önemli ibadetlerinden olduğu, buluş çağına girdikten sonra aksatılmadan ve vaktinde eda edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Ayrıca kişide bulunan zenginlikle güzelliğin geçici olduğu, bu duruma çok önem vermemek gerektiği üzerinde durulmaktadır.

1.1.34. Otuz Dördüncü Makâme (Zebîdiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Zebîd'de iken kölesinin vefat etmesiyle yaşadığı ilginç bir olayı anlatır. Zebîd, Yemen'de bulunan tarihî bir şehirdir. Buraya ziyaret amaçlı gelen birçok âlim, Zebîd'in önemli bir kültür merkezi olmasını sağlamıştır.²⁹⁹

Hâris İbni Hemmâm, kölesiyle birlikte Zebîd'e gider. Kölesinin güzel hareketlerinden dolayı ona karşı güçlü bir sevgi duygusu oluşur. Ancak kölesi Zebîd'de vefat eder. Onun vefatından sonra Hâris İbni Hemmâm, bir yıl daha burada kalır, ama üzüntüsünden bir şey yiyip içemez: "...O, öldükten ve kalıbı dinlendirdikten sonra ben, Zebîd'de bir sene daha kaldım. Fakat bu müddet zarfında ne bir lokma ekmek boğazımdan geçti, ne de bir yudum su..."³⁰⁰. Aradan bir müddet geçtikten sonra yine bir köleye ihtiyacının olduğunu fark eder ve Zebîd çarşısında köle satanların bulunduğu yere gider. Pazarda bir adam, kölesini satmaktadır ve bu kölenin hem güzellik hem de ahlâk bakımından benzersiz olduğunu söylemektedir. Hâris İbni Hemmâm, kölenin yanına gider ve ona ismini sorar. Köle ise şöyle der: "... Ben Yusuf'um, Yusuf! Eğer arif bir kimse isen, işte işareti verdim, artık kim olduğumu anla..."³⁰¹. Burada kölenin kendisini Yusuf olarak tanıtması, Hz. Yusuf'a telmih olarak yorumlanabilir.

²⁹⁸ Sevsevil, *age.*, s. 248.

²⁹⁹ Cengiz Tomar, "Zebîd", *DIA*, C. XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2003, ss. 165-167.

³⁰⁰ Sevsevil, *age.*, s. 249.

³⁰¹ Sevsevil, *age.*, s. 251.

Kölenin sahibiyle konuşup iki yüz akçeye köleyi satın alır. Bunun üzerine köle, onu satan sahibine isyan eder, her dediğini yaptığını söyler. Satan sahibi ise zor durumda kaldığından onu satmak durumunda kaldığını söyler. İki de ağlarlar. Köleyi satan adam, köle satışın bozulmasını isterse izin vermesini ister. Hâris İbni Hemmâm, bunu kabul eder. Adam, gider. Hâris İbni Hemmâm, satın aldığı köleyle kalır. Köle, kendisinin aslında hür olduğunu, satılmasının helâl olmadığını, bunu kendisine ima ettiğini, ama onun anlamadığını söyleyince Hâris İbni Hemmâm ile köle arasında sözlü tartışma çıkar: "...Vah sana! Telmi ve kinayelerim sana benim hür olduğumu, satılmamın helâl olmayacağını anlatmadı mı?..."³⁰². Kadının huzuruna giderler. Kadı, ikisini de dinledikten sonra adamın köle olarak satılamayacağını, onun hür olduğunu, babasını tanıdığını söyler. Hâris İbni Hemmâm, sorunca babasının Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu öğrenir. Bunun üzerine yaşanan olayın bir hile olduğunu fark eder. Kadı, Hâris İbni Hemmâm'ın bu olaya çok içerlediğini görünce onun başına gelenin bir ders olduğunu, artık bundan ibret alması gerektiğini söyler: "... Bana bak! dedi, bu paranın gitmesi, sana bir derstir. Hem seni ikaz eden, sana karşı bir suç işlemiş sayılmaz. Başına gelenden ibret al ve uğradığın felâketi arkadaşlarından gizli tut..."³⁰³. Bu durum, müminin başına gelen musibetlere sabretmesi, onlardan ders çıkarması gerektiğiyle ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de de geçmişte yaşamış toplulukların kıssaları anlatılmakta, bunlardan ders alınması istenmektedir. Sıkıntılara sabretmekle ilgili bir ayet şöyledir: "Andolsun, biz sizi biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele."³⁰⁴. Karşılaşılan sıkıntı ve zorluklara sabredilirse Allah'ın rahmetine mazhar olunacağı belirtilmektedir.

Bu olaydan sonra Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye darılır ve ondan uzaklaşır. Ancak bir gün onunla karşılaşır. Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm'a selam verir; ancak Hâris İbni Hemmâm, onunla konuşmaz. Ebû Zeyd es-Serûcî, bu soğukluğun sebebini sorunca Hâris İbni Hemmâm, olayı anlatır. Ebû Zeyd es-Serûcî, bunu yapmaya mecbur kaldığını, yanında tek bir kuruş bulunmadığından dolayı öyle yaptığını ve kendisini affetmesini söyler: "...Eğer yanımda bir tek kuruş olsaydı, insanı kepaze eden böyle bir mevkiye düşmezdim. Artık kardeşini mazur gör ve halden

³⁰² Sevsevil, *age.*, s. 255.

³⁰³ Sevsevil, *age.*, s. 256.

³⁰⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 155.

anlamaz bir adam gibi ona ağır sözler söyleme...”³⁰⁵. Ardından onu etkileyecek cümleler kurunca Hâris İbni Hemmâm, onu affeder ve tekrar samimi bir dost olurlar.

Makâmede, insanın başına gelen musibetlere karşı sabırlı olması gerektiğinden, isyan etmemek ve anlayışlı, hoşgörülü olmak gibi ahlâkî erdemlerden bahsedilmektedir.

1.1.35. Otuz Beşinci Makâme (Şiraziye)

Hâris İbni Hemmâm, Şiraz’da bir ilim meclisinde tanık olduğu ibr olayı anlatır. Şiraz, İran’ın güneyinde bulunan tarihî bir şehirdir³⁰⁶.

Hâris İbni Hemmâm, Şiraz’da dolaşırken bir meclise uğrar. İçeride hep hatırı sayılır kişilerin ve onları dinlemek için gelenlerin bulunduğunu söyler. Son derece etkileyici bir sohbe dalarlar. Bu sırada yaşlı ve eski kıyafetler içinde biri içeri girer. Güzel bir edayla selam verir ve hatip edasıyla oturur; “Allah’ım bizi hidayete eren kullarından kıl.” diyerek söze başlar. Oradakiler hâline bakarak onu küçük görürler. Adam, bu durumu fark edince dış görünüşüne bakıp onu hakir görmemeleri gerektiğini, kendisinde nice bilgiler olduğunu söyler. “...Arkadaşlar! dedi, eğer küpün ağzındaki kapağın altında sâf ve nefis bir şarap bulunduğunu bilseydiniz, eskiler giymiş bir adamı hakir görmez, O ne bilir! diye ona omuz silkmezsiniz...”³⁰⁷. Konuyla alakalı bir hadis-i şerif şöyledir: “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama o sizin kalplerinize ve işlerinize bakar.”³⁰⁸. Bu hadis-i şerife göre, kimseyi dış görünüşe göre yargılanmaması, insanın kalbi ve diliyle insan olduğunu, asıl güzelliğin ahlâk ve davranış güzelliği olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir.

İhtiyar, daha sonra hayret verici bir güzellikte konuşmaya başlar. Oradaki herkesi etkiler. Ardından kalkmak için davranır. Oradakiler izin vermezler ve kim olduğunu söylemesini isterler. O ise ilk başta susar, bir müddet sonra ağlamaya başlar. Hâris İbni Hemmâm, bu tavırlardan onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark ederse de sesini çıkarmaz. “...Ebû Zeyd’in doğrusunu ve yalanını, âşinası olduğum ifadesini ve derin bilgisini görünce, ihtiyarın yüzündeki değişikliğe, etrafa yaydığı pis kokuya da dikkat ettim. Bir de ne bakayım: ta kendisi!...”³⁰⁹. Ebû Zeyd es-Serûcî, ihtiyarlık çağında bir kızını namuslu, edepi bir şekilde yetiştirdiğini, kızın artık evlenmek istediğini, ancak kendisinin onu evlendirecek bir kuruşu bile olmadığını söyler. Oradakilerden kendisine

³⁰⁵ Sevsevil, *age.*, s. 257.

³⁰⁶ Osman Gazi Özgüdenli, “Şiraz”, *DIA*, C. XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss.182-184.

³⁰⁷ Sevsevil, *age.*, s. 260.

³⁰⁸ Müslim b. Haccac, “*Sahih-i Müslim*”, Birr, 33, I-XII, yy. 250 H.

³⁰⁹ Sevsevil, *age.*, s. 260.

yardım edecek birinin bulunup bulunmadığını sorar. Onun güzel konuşmalarından etkilenen herkes ona yardımda bulunur. O da onlara hayır dualar ederek oradan ayrılır. Burada Ebû Zeyd es-Serûcî'nin kendisine yardım eden kişilere dua etmesi Hz. Muhammed'in şu hadis-i şerifini hatırlatmaktadır: “Kim, kendisine yapılan bir iyiliğe karşı, bunu yapana: 'Cezâkellâhu hayran (Allah sana hayırlı mükâfaat versin!)' derse teşekkürü en mükemmel şekilde yapmış olur.”³¹⁰.

Makâmede, kimseyi dış görünüşe göre yargılamama, insanlara olumsuz düşüncelerden uzak, ön yargısız yaklaşmanın daha doğru olduğu ve yardım isteyen kişiyi eli boş göndermemek gerektiği hususları öğütlenmektedir.

1.1.36. Otuz Altıncı Makâme (Malatiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Malatya'da ilim öğrenecek yer bırakmayacak bir zamana kadar durur ve oradan gideceği sırada yaşadığı bir olayı anlatır. Malatya, Türkiye'nin doğusunda bulunan bir şehirdir. Malatya, aynı zamanda önemli yolların kesiştiği bir noktada bulunduğundan tarih boyunca geçiş güzergâhı olarak ilgi çekmiştir³¹¹.

Hâris İbni Hemmâm, Malatya'ya gittiğinde heybesinin altınla dolu olduğunu, buraya yerleştikten sonra eğlence yerlerini ve ilim meclislerini öğrendiğini ve buralardan çıkmadığını söyler. Malatya'da gidecek bir eğlence ve ilim meclisi kalmadıktan sonra artık buradan gitmeye karar verir. Tam gideceği sırada bir tepede dokuz kişinin şarap içmek için oturduklarını görür. Onların sohbetinden faydalanmak maksadıyla yanlarına gider. Oradakilerin aslında önceden birbirlerini tanımadıklarını, edebiyatın onları bir araya getirdiğini ve sanki bir akraba gibi yakın olduklarını fark eder. Hâris İbni Hemmâm da onların arasına katılır, edebiyattan konuşurlar ve zevk alırlar.

Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları edebî sohbetlerini koyulaştırdığı sırada yanlarına bir ihtiyar gelir, onların konuşmalarını dinler ve sohbetin artık biteceğini fark ettiği bir anda konuşmaya başlar. Orada bulunan on kişinin hepsine ayrı ayrı sorular sorar. Hâris İbni Hemmâm ve arkadaşları bu sorulara cevap vermeden ihtiyar, “İsterseniz ikinci defa ben konuşabilirim.” der. Oradakiler çok etkilendiği için bunu kabul ederler ve ihtiyar, yine bu on kişiye teker teker sorular sorar. Soruları bitince onlardan cevaplarını ister. Ancak onlar bu sorulara cevap vermenin hadleri olmadığını,

³¹⁰ Ebû İsa Muhammed bin İsa İbni'd-Dahhak, *Sünen-i Tirmizi*, I-V, Birr, 86.

³¹¹ Gökür Gögebakan, “Malatya”, *DIA*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 474-477.

ihtiyarın bu sorulara cevap vermesi gerektiğini söylerler: “...Biz, bu meydanın yayasıyız, bu düğümleri çözmek bizim haddimiz değildir. Eğer sen açıklarsan bizleri minnettar eder, aksi takdirde bizleri kırmış olursun...”³¹². İhtiyar, bunun üzerine biraz tereddüt etse de cevap vermeye başlar ve şöyle der: “... Zihinler güneşten daha parlak, ceplerde evvelden hiç para yokmuş gibi bir hale geldi...”³¹³.

İhtiyar, bu sözlerden sonra gitmeye hazırlanır. Oradakiler onun kim ve nereli olduğunu sorarlar. O da Süruçlu olduğunu söyleyince Hâris İbni Hemmâm, onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar ve onun nasıl biri olduğunu diğerlerine anlatır. Onun büyük bir edip olduğunu söyler. “...Artık onlara Ebû Zeyd’in birçok meziyetlerini saydım, döktüm, onun, söze bütün mânasıyla hâkim büyük bir edip olduğunu anlattım...”³¹⁴. Ebû Zeyd es-Serûcî kalkıp oradan uzaklaşır. Diğerleri onun nereye gittiğini öğrenemezler.

Makâmede, ilim öğrenmenin öneminden bahsedilmektedir.

1.1.37. Otuz Yedinci Makâme (Sadiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Sa’de şehrinde kadıyla çok yakın arkadaş olduğunu, ona yardım ettiği sırada şahit olduğu bir olayı anlatır. Sa’de, Yemen’de deri işleriyle ünlenmiş büyük bir şehirdir³¹⁵.

Hâris İbni Hemmâm, Sa’de’ye gittiğinde şehrin önde gelen kişilerini öğrenmek ister ve ona bir kadının adını verirler. Hâris İbni Hemmâm, gidip kadıyla tanışır, onunla ahbap olur ve hatta mahkeme zamanlarında haklıyla haksızın arasını bulmaya çalışır. Hâris İbni Hemmâm’ın insanların aralarını bulmaya çalışması şu ayeti hatırlatmaktadır: “Müminler kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını bulun.”³¹⁶.

Kadının davalara baktığı bir gün üstü başı yırtık bir ihtiyar, kadının huzuruna çıkar, ardından içeriye bir delikanlı girer. Bu delikanlı, az önce gelen ihtiyarın oğludur. İhtiyar, oğlunun hayırsız olduğunu, babasının söylediği şeylerin tersini yaptığını söyler. İhtiyarın bu şikâyetleri üzerine kadı, şöyle der: “...Ben şahadet ederim ki, asi evlat, baba için kaybolan evlattır. Çok kere çocuk olmaması insan için bir nimettir...”³¹⁷.

³¹² Sevsevil, *age.*, s. 269.

³¹³ Sevsevil, *age.*, s. 269.

³¹⁴ Sevsevil, *age.*, s. 270.

³¹⁵ Sevsevil, *age.*, s. 534.

³¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Hucurat Sûresi, Ayet 49.

³¹⁷ Sevsevil, *age.*, s. 272.

Kadının bu söyledikleri çocuğun çok ağırına gider ve çocuk, sözüne Allah’a yemin ederek başlayarak babasının her dediğini yaptığını, onun sözünden dışarı çıkmadığını, ancak kendisinin ondan imkânsız bazı şeyler istediğini söyler: “...Yalnız bana olmayacak bir şey teklif ediyor, benden kartal yumurtası istiyor, bana dağın tepesinde uçmayı teklif ediyor...”³¹⁸. Kadı, gence babasının neler istediğini sorar. Çocuk, babasının kendisine ahlâk dersi verdiğini, nefis terbiyesini öğrettiği hâlde, aç kaldığı zamanlarda içki alabilmek ve keyfini yerini getirmek için onu dilendirmek istediğini söyler. Ardından insanın elinde olanlara şükretmesi gerektiğini, hırstan kaçınmanın güzel bir şey olduğunu, insanın onurunu korumasının önemini anlatan bir şiir okur. Bu şiirde insanın tamahkâr değil, güzel ahlâklı olması, kibirden uzak durması gerektiği anlatılmaktadır. Konu ile ilgili bir hadis-i şerif şöyledir: “Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah’ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur.”³¹⁹.

Gencin sözlerinden sonra ihtiyar, kanaat etmesi gerekenlerin zenginler olduğunu, zorunluluk durumunda bazı şeylerin yapılabileceğini, cahilliğinden dolayı bunu bilmediğini, sözleriyle yaptıklarının uyuşmadığını söyler. Kadı, delikanlının sözleriyle işleri arasındaki uyumsuzluğu fark ederek kızar. “...Söylediği birbirini tutmayan ve bir gulyabâni gibi renkten renke giren adama yazıklar olsun!...”³²⁰. Bunun üzerine genç, unutkan olduğunu, dünyada hâlâ cömert insanların bulunduğuna inanmadığını söyler. Bu söz üzerine kadı, iyice sinirlenir. İhtiyar, kadının kendisine yardım edeceğini fark eder. Gencin, kadının ihsanlarından haberi olmadığını, kendisine yardım etmesini, gencin de bunu görmesini ister. Bu sözler, kadının hoşuna gider ve ihtiyara bolca ihsanda bulunur. Gence de artık birini eleştirmekte acele etmemesi, babasının sözünden çıkmaması gerektiğini söyler. Kadının, gence söylediği babasının sözünden çıkmaması gerektiğiyle ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır:

“Biz insana ana-babasına iyi davranmasını emrettik. Fakat eğer onlar seni hakkında bilgin olmayan bir şeyi körü körüne bana ortak koşmaya zorlayacak olurlarsa, onlara sakın itaat etme! Dönüşünüz ancak banadır. Ben de yapmakta olduğunuz şeyleri size bir haber vereceğim...”³²¹.

Kadının söylediklerinden sonra ihtiyar, kadıya verdiği ihsanlardan dolayı içi teşekkürlerle dolu olan bir şiir okur ve oradan ayrılırlar: “...Bir kimseye zamanı

³¹⁸ Sevsevil, *age.*, s. 272.

³¹⁹ Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Zekat, 125, I-XII, yy. 250 H.

³²⁰ Sevsevil, *age.*, s. 275.

³²¹ *Kur’an-ı Kerim*, Ankebut Sûresi, Ayet 8.

cevreder, onu darda bırakırsa Sa'de kadısına gitsin. Onun cömertliği, kendinden evvel gelenleri utandırır, adaleti de kendinden sonra gelecek kadıları kendi gibi âdil olmakta yorgun düşürür...³²². Hâris İbni Hemmâm, bu ihtiyarın kim olduğunu merak eder. Onu takip eder, iyice yaklaşıncı Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. Kucaklaşırlar. Ancak bu kucaklaşmadan sonra Ebû Zeyd es-Serûcî oradan uzaklaşır.

Makâmelerde, aralarında anlaşmazlık bulunan insanların arasını düzeltmenin öneminden, kibirden ve hırstan uzak durup elde olanla yetinmenin doğru olacağından bahsedilmektedir. Anne ve babaya itaat etmenin İslâm'da önemsenen konular arasında bulunduğu, kişinin kendisine yapılan iyiliklere karşı şükrünü düzgünce ifade etmesinin önemli olduğu gibi konulardan bahsedilmektedir.

1.1.38. Otuz Sekizinci Makâme (Merviyeye)

Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd'i her yerde arar ve Merv şehrinde bulur. Burada onunla yaşadığı birolayı anlatır. Merv, Türkmenistan'da bulunan tarihî bir şehirdir. Orta Çağ'ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılarından önde gelen şehirlerindendir³²³.

Hâris İbni Hemmâm, okuma yazmaya başladığı zamandan itibaren edebiyata ilgi duyduğunu, her yerde edebiyata meraklı insanları bulduğunu, onlarla sohbet ettiğini, meclislerine katıldığını söyler. Ancak bu zamana kadar Ebû Zeyd es-Serûcî kadar üstün özellikleri bulunan bir sanatkâra rastlamadığını, onun da belirli bir yerde durmadığını, sürekli şehir değiştirdiğini, kendisinin de onu bulmak için sürekli yolculuk yaptığını, onca zorluğa rağmen memleketini bırakıp gittiğini söyler.

Merv'e gittiğinde orada bulunanlara Ebû Zeyd es-Serûcî'yi sorar. Ancak kimse onu tanımaz. Hâris İbni Hemmâm da ümidini keser. "...Artık yeis, umuda galebe çalmış, bende arzu ve ümit denilen şey kalmamıştı..."³²⁴.

Hâris İbni Hemmâm, bir gün Merv valisinin yanındayken içeriye eski bir kıyafet içinde Ebû Zeyd es-Serûcî'nin girdiğini görür. Onun utana sıkıla valiye selam verdiğini, ardından onu övdüğünü, valinin insanlara çok yardım ettiğini, kimseyi eli boş döndürmediğini duyduğunu söyler. Ardından kendisinin önce zenginken artık muhtaç duruma düştüğünü ifade ederek validen kendisine yardım etmesini ister ve ona şöyle seslenir: "...Vallahi cimrilik eden şeref bulamamış, para biriktiren kemale erememiştir.

³²² Sevsevil, *age.*, s. 276.

³²³ Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *DIA*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 223-225.

³²⁴ Sevsevil, *age.*, s. 279.

Akıllı insan fazla bulursa dağıtır, vermeğe başlayınca da arkasını kesmez. Kerim olan insan, kendisinden bahşış olarak altın istenince vermekten çekinmez...”³²⁵. Ebû Zeyd es-Serûcî’nin söyledikleri ile ilgili olarak İslâm’da cimriliğin hoş karşılanmadığını, insanın mallarından başkalarına da vermesinin akıllıca bir davranış olduğu söylenebilir. Ayrıca Allah’ın El-Kerim isminin yeryüzünde yansıması olarak insanların da cömert olması gerektiği ifade edilebilir. İslâm’da cimriliğin hoş karşılanmadığıyla ilgili bir ayet-i kerime şöyledir:

“Allah’ın lütuf ve ihsanından verdiği (nimetler) konusunda cimrilik edenler, (bu cimriliğin) onlar için hayır olduğunu sanmasınlar. (Hayır, öyle değil!) Bilakis onlar için şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet günü’nde bir bağ olarak boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’a aittir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³²⁶.

Ebû Zeyd es-Serûcî’nin “Kendisinden bahşış olarak altın istenince vermekten çekinmez.” cümlesiyle ilgili olarak Hz. Muhammed’in hadis-i şeriflerinde şöyle bir olay nakledilir: “Ebû Mûsâ el-Eş`arî radiyallahu anh şöyle der. Peygamber aleyhisselâm’a sıkıntı içinde bulunan biri geldiği zaman, yanındakilere döner: “Bu adama yardım ediniz, sevap kazanırsınız. Allah Teâlâ istediği şeyi Peygamberine söyler” buyururdu.”³²⁷.

Vali, Ebû Zeyd es-Serûcî’nin başka güzel sözler söyleyip söylemeyeceğini merak eder ve başını önüne eğerek. Ebû Zeyd es-Serûcî, buna bir anlam veremez ve yine valiyi öven sözler söylemeye devam eder: “...Bir insana baban kimdir? diye sorma. Yalnız onun ahlâkını tecrübe et. Sonra ya ona arkadaş ol yahut ondan alâkanı kes. Zira halis şarap tatlılaşınca, koruktan hâsıl olması ona bir kusur teşkil etmez...”³²⁸. Vali, onun söylediklerinden çok etkilenir, onu en yakınları arasına dâhil eder ve ona sayılamayacak kadar ikramda bulunur. Ebû Zeyd es-Serûcî, oradan çıkıp giderken Hâris İbni Hemmâm arkasından yetişir. Kendisine verilen ikramları afiyetle yemesini söyler. Ebû Zeyd es-Serûcî de Allah’a şükrederek bu ikramları kendi faziletiyle kazandığını, edebiyata olan ilgisinin ve sözlerinin güzelliğinin valiyi etkilediğini dile getirir.

Makâmede, yardım isteyen kişiyi eli boş göndermenin doğru olmadığı, Allah’ın cömert olduğu ve insanların da cömert olması gerektiği hatırlatılmaktadır.

³²⁵ Sevsevil, *age.*, s. 280.

³²⁶ *Kur’an-ı Kerim*, Al-i İmran Sûresi, Ayet 180.

³²⁷ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l Buhari*, I-VIII, Zekat, 21, yy. 1315 H.

³²⁸ Sevsevil, *age.*, s. 281.

1.1.39. Otuz Dokuzuncu Makâme (Ummaniyye)

Hâris İbni Hemmâm, gemiyle Umman'da bir şehir olan Suhar'a giderken başına gelen bir olayı anlatır. Suhar, Amman ülkesinde ve deniz kenarında bir şehirdir. Sokakları ve çarşılarının muntazamlığıyla ünlüdür³²⁹.

Hâris İbni Hemmâm, ergenlik çağına girdikten sonra gezmeye meraklandığını ve bundan dolayı birçok çölü geçip pekçok yer hakkında fikri bulunduğunu söyler. Sahraları dolaşmaktan sıkıldığı bir vakit Suhar'a gitmek ister. Gemiye biner, gecenin karanlığında yelkenleri açtıkları bir sırada liman tarafından biri, memleketine dönmek istediğini, onu da gemiye alıp alamayacaklarını sorar: "...Memleketine dönmek isteyen bir garibi yanınıza alır mısınız? Onun yiyeceği zembilindedir. O size ağırlık vermez. Sizden yatacak bir yerden başka bir şey istemez..."³³⁰. Gemide bulunanlar, onu gemiye almaya karar verirler. Yola çıkınca adam, Allah'a sığınarak sözlerine başlar. Allah'ın, cahilleri "Niye öğrenmediniz?" diye sorguya çekmeden önce âlimleri, "Niye öğretmediniz?" diye sorguya çekeceğini ve kendisinde peygamberlerden kalma bir sığınma duası olduğunu ve Hz. Nuh'un (a.s.) tufanda gemiye binenlere öğrettiği duayı söyler. Ardından Hz. Nuh'un (a.s.) halkına anlattığı şeyleri anlatır. Gemide bulunanlar, adamın söylediklerinden çok etkilenirler.

Hâris İbni Hemmâm, konuşmasından adamın Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar ve ona sorar. O da bunu doğrular. Yolculuğa devam ederken bir rüzgâr başlar ve geminin bir tarafı yan yatar. Herkes kendi derdine düşer. Rüzgâr o kadar uzun sürer ki yiyecek ve içecekleri azalmaya başlar. Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm'a beraber gemiden çıkmayı teklif eder ve ikisi gemiden çıkarlar, bir köşkün önüne gelirler. Köşkte bir sürü köle vardır. Kölelerden köşke çıkmak için merdiven ve su çekmek amacıyla bir ip isterler. Ancak onlar karşılık vermezler. Yüzlerinden üzgün olduğu anlaşılır. Bu sırada karşıdan gözleri yaşlı bir ihtiyar gelir, üzüntü içinde olduklarını, dertlerinin başlarından aşkın olduğunu söyler. "...Bana bakın arkadaşlar! dedi. Fazla sövüp saymayın, acı sözlerle elem vermeyin! Çünkü biz derin üzüntüdeyiz, telâşımız başımızdan aşkındır..."³³¹.

Ebû Zeyd es-Serûcî, ihtiyara niye üzgün olduklarını sorar, belki onların derdine çare bulabileceğini söyler. İhtiyar, köşkün sahibinin ülkenin en zenginlerinden

³²⁹ Sevsevil, *age.*, s. 541.

³³⁰ Sevsevil, *age.*, s. 284.

³³¹ Sevsevil, *age.*, s. 287.

olduğunu, ancak bir türlü çocuğu olmadığını söyler. Nihayet bir gün, köşkün sahibinin çocuğunun olacağı duyurulur; ancak doğum vakti yaklaşıncı annenin de çocuğun da hayatî tehlikesi olduğu söylenir. Bu yüzden herkes, derin bir üzüntü hâli içindedir. Allah'ın kulları olduklarını, onun musibetlerine de razı olduklarını dile getirir. İhtiyar kölenin söylediği cümle, Allah'tan gelen kötü şeylere de sabredilmesi ve bunun neticesinde güzel şeylerin olacağının unutulmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bir ayet-i kerime şöyledir: “Muhakkak ki biz sizi korkuyla, açlıkla ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. O sabredenleri müjdele! Onlar ki, başlarına bir musibet geldiği zaman: “Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz.” derler³³².” Ebû Zeyd es-Serûcî, kendisinde doğumu kolaylaştıracak bir dua olduğunu söyler. Köle, hemen gidip köşkün sahibine haber eder, köşkün sahibi Ebû Zeyd es-Serûcî'yi çağırır, sözünün doğru çıkması karşılığında onu bahşişlere boğacağını söyler. Ebû Zeyd es-Serûcî, bildiği duayı okur ve ardından çocuk hemen doğar. Orada bulunan herkes büyük bir sevince kapılır, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye hürmet ederler. Ona bitip tükenmeyecek hediyeler verirler.

Ebû Zeyd es-Serûcî, oradan gitmek istese de kabile reisi onun gitmesini istemez, onu yakınları arasına katar, hazinenin kendisine açık bırakılmasını emreder. Ebû Zeyd es-Serûcî, orada kalmayı kabul eder. Hâris İbni Hemmâm kendi vatanlarına dönmeyi teklif etse de kendisine bu hürmet gösterilen yerden gitmek istemediğini söyler. Hâris İbni Hemmâm'ı gemiye bininceye kadar uğurlar. “Sonra da akrabasından birini uğurluyormuş gibi beni gemiye bininceye kadar uğurladı...”³³³.

Makâmede, zor durumda olanlara yardım etmenin güzel bir ahlâkî davranış olduğu, hem bu dünyada hem de ahirette mükâfatı bulunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca kişinin başına gelen musibetlere karşı da sabretmesi öğütlenmektedir.

1.1.40. Kırkıncı Makâme (Tebriziye)

Hâris İbni Hemmâm, Tebriz'den gideceği sırada Ebû Zeyd ile karşılaşır ve onun yaşadığı bir olaya şahitlik eder. Tebriz, İran'da Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan, surları ve camileri bulunan, ticareti gelişmiş bir şehirdir³³⁴.

Hâris İbni Hemmâm, Tebriz'den önemli kişilerin bir bir gittiğini görür ve kendisi de oradan ayrılmak ister, yol arkadaşı ararken Ebû Zeyd es-Serûcî'yi kötü bir

³³² Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, Ayet 155-156.

³³³ Sevsevil, *age.*, s. 291.

³³⁴ Ali Sinan Bilgili, “Tebriz”, *DIA*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 219-222.

durumda, etrafını kadınların sarmış olduğu bir hâlde görür. Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye niçin bu durumda olduğunu sorar. Ebû Zeyd es-Serûcî, orada bulunan kadınlardan birini göstererek kendisinin o kadınla evli olduğunu, ancak o kadının huyunun çok kötü çıktığını, anlaşılamadıklarını ve kadıya gitmek üzere yola çıktıklarını söyler. Hâris İbni Hemmâm da bu işin sonunu merak eder ve onlarla birlikte kadının huzuruna çıkar. Ebû Zeyd es-Serûcî, kadının huzuruna gelince zevcesinin çok itaatsiz olduğunu söyler. Bunun üzerine kadı, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin zevcesine çıkışır: "...Yazık sana! Kocaya karşı gelmenin Allah'ı gazaplandırıldığını ve dayığı icabettirdiğini sen bilmiyor musun?..."³³⁵. Ebû Zeyd es-Serûcî'nin zevcesi ise, kadıya Ebû Zeyd es-Serûcî hakkında farklı bir şey söyler. Kadı, bu sefer Ebû Zeyd es-Serûcî'ye kızar: "...Kahrolasıcı! Çorak yere mi tohum atıyorsun? Yavru çıkmayacak yerden yavru mu bekliyorsun! Defol yanımdan!..."³³⁶. Bu şekilde aralarında atışma devam eder.

Kadı, ikisinin arasını bularak barışmalarını ister. Ancak Ebû Zeyd es-Serûcî'nin zevcesi, eşinin kendisini giydirip kuşatmasını ister. Bunun üzerine kadı, yalan söylediklerini, asıl amaçlarının kadıdan bir miktar para koparmak olduğunu anlayarak kızar. "... Bir adalet divanında, dedi, birbirinize çirkin sözler söylemeniz ve bu suçta ayak diremeniz yetmiyor da bir de bana hile yapmak için açıktan açığa hâlâ birbirinize çirkin ve ayıp sözler söylüyorsunuz..."³³⁷. Kadının sinirlendiğini gören Ebû Zeyd es-Serûcî, gerçekleri söylemeye başlar, aslında zevcesiyle aralarında sorun olmadığını, çok yoksul kaldıklarını, bundan dolayı böyle bir oyuna başvurdıklarını söyler. Kadı, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin bu sözlerinden sonra onu bağışlar ve ihsan verir. Burada kadının, geç de olsa doğruları söyleyen Ebû Zeyd es-Serûcî ve zevcesini affetmesi İslâm'da doğruluğa verilen önemi göstermektedir.

Kadının sözlerini duyan Ebû Zeyd es-Serûcî'nin zevcesi, kadıya çıkışır ve kendisine de ihsan verilmesi gerektiğini, yoksa kadının adaletsiz davrandığını tüm Tebriz halkına duyuracağını söyler. Bunun üzerine kadı, üzülür; kadılığın çok zor bir meslek olduğunu söyler. Kapıcısına onlara iki altın vermesini ve bugün başka bir davaya bakmayacağını söyler.

³³⁵ Sevsevil, *age.*, s. 293.

³³⁶ Sevsevil, *age.*, s. 293.

³³⁷ Sevsevil, *age.*, s. 295.

Makâmelerde, aile içinde eşlerin birbirlerine iyi davranmasının ailenin huzurunun devamı için önemli olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca ne olursa olsun doğruluktan ayrılınmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.

1.1.41. Kırk Birinci Makâme (Tennisîyye)

Hâris İbni Hemmâm, ihtiyarlık çağlarında aklının başına geldiğini ve Tennis'e gittiğini söyler. Burada yaşadığı bir olayı anlatır. Tennis, aşağı Mısır'da bulunan bir sâhil şehridir. Bu şehir, Hz. Musa zamanında Mısır'ın merkezi de olmuştur³³⁸.

Hâris İbni Hemmâm, gençlik çağlarında dinî vazifelerine pek dikkat etmediğini, birçok günaha girdiğini, ancak ihtiyarladığı zaman kendisine geldiğini, yaptığı yanlışların farkına vardığını ve pişman olup tövbe ettiğini, artık iyi işler yaparak gençliğindeki günahlarını telafi etmek istediğini söyler: "... Fakat ihtiyarlık gelip de o mesut günler elden gidince kendime geldim, bütün arzumla doğru yolu buldum ve Allah'ın emirlerine karşı yaptığım taşkınlıklardan ötürü pişmanlık duydum³³⁹...". Burada, Hâris İbni Hemmâm'ın geç de olsa yanlışlarını fark etmesi Allah'ın ona hidayet vermesi ile ilişkilendirilebilir. Bu konuyla ilgili bir ayet-i kerime şöyledir: "Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur..."³⁴⁰. Ayrıca günahlarından pişman olup samimi bir şekilde tövbe etmesi gerçek imanın tadına varmasına vesile olmuştur. Bu konuyla ilgili de Allahu Teâla şöyle buyurur: "Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin, umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar atan cennetlerine koyar."³⁴¹.

Hâris İbni Hemmâm da tövbesini bozmama hususunda titiz davranır, onu günaha sürükleyecek yol ve kişilerden uzak durur. Bir gün Tennis'e gittiğinde çevresini birçok insanın sardığı bir ihtiyar görür. İhtiyar, bu dünya hayatının boş ve anlamsız, önemli olanın ahiret yurdu olduğundan, ancak insanların bu dünyaya çok fazla meylettiğinden, ahiretini, gerçek yurdunu düşünmediğinden, aklın kullanılıp ahiret için hazırlık yapılması gerektiğinden bahseder: "...Gömüldükten on gün sonra açılan bir mezardaki ölünün dağıttığı, iğrenç koku gibi kokan bir hayatta hayır yoktur. Namuslu ve şerefli bir insan ise ne sevimli ne mübarek bir insandır..."³⁴². İnsanların bu dünyaya çok fazla aldanmasıyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Dünya hayatı bir oyun ve

³³⁸ Sevsevil, *age.*, s. 564.

³³⁹ Sevsevil, *age.*, s. 300.

³⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Zümer Sûresi, Ayet 37.

³⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*, Tahrîm Sûresi, Ayet 8.

³⁴² Sevsevil, *age.*, s. 302.

eğlenceden başka bir şey değildir. Müttaki olanlar için şüphesiz ki ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hala aklınızı kullanmayacak mısınız?³⁴³.

İhtiyarın sözlerini dinleyen bir genç, yaşlı adamın sözü bitince orada bulunanlardan kendisine maddi yardımda bulunulmasını ister. İhtiyarın sözlerinden etkilenenler, bu gence yardım ederler ve o da sevinerek oradan ayrılır. İhtiyar, gencin arkasından orada bulunanlara dua ettirip ayrılır. Hâris İbni Hemmâm, bu ihtiyarı takip edince onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. "...O, dedi Sürûcî oğludur, deryanın dibinden inci çıkarır..."³⁴⁴.

Makâmede, kişinin yaptığı hataların farkına varıp tövbe etmesi, dünya hayatına fazla meyledilmemesi, ahiret yurdu için hazırlık yapılması gerektiği, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi gerektiği gibi hususlarda hatırlatmalar yapılmaktadır.

1.1.42. Kırk İkinci Makâme (Necraniyye)

Hâris İbni Hemmâm, insanların dertlerini dinleyip onları rahatlatmayı kendine âdeta bir görev edindiğini söyler. Bir gün Necran'da iken şahit olduğu bir olayı anlatır. Necran, Suudi Arabistan'ın güneybatısında tarihî bir şehirdir. Bugün olduğu gibi, tarih boyunca bir tarım, sanayi ve ticaret merkezi olarak tanınmıştır³⁴⁵.

Hâris İbni Hemmâm, gittiği her yerde üzüntülü olan insanları rahatlattığını, onların dertlerini dinlediğini ve artık bu özelliğiyle herkes tarafından tanınan biri olduğunu söyler. Bir gün, Necran'a gittiğini, oradaki insanlarla dost olduğunu, meclislerine girip çıktığını söyler. Yine meclisteyken yaşlı ve yoksul olduğu görünen biri, buraya gelir. Ancak son derece düzgün bir üslupla selam verir ve konuşmaya başlar. Kendisinin perişan bir hâlde olduğunu söyleyip orada bulunanlardan yardım ister. Oradakiler ise onu hor görüp konuşmalarını böldüğünü söylerler ve tenkit ederler. "... Vallahi, dediler, çok can sıktın, suyu kuyudan çıkarmak şöyle dursun, daha azalttın!..."³⁴⁶. İhtiyar, söylenenlerden alınır ve birlikte bilmece söyleşmeyi ve üstün olan kişiyi hakem tayin etmeyi teklif eder. Bunu, orada bulunanlar da kabul eder. İhtiyar, oradakilere: "...Allah sizleri akılsızca hareketlerden korusun, uzun ve mesut bir hayata mazhar etsin..."³⁴⁷. der ve ardından beş bilmece okur. Burada, ihtiyarın insanlara İslâm'da emredildiği şekilde akıllarını kullanarak hareket etmeleri gerektiğini söyleyip

³⁴³ *Kur'an-ı Kerim*, En'am Sûresi, Ayet 32.

³⁴⁴ Sevsevil, *age.*, s. 303.

³⁴⁵ Mustafa L. Bilge, "Necran", *DIA*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 507-508.

³⁴⁶ Sevsevil, *age.*, s. 306.

³⁴⁷ Sevsevil, *age.*, s. 307.

hayatlarının mutlu ve uzun geçmesi hakkında dua etmesi, İslâm'ın istediği yaşam tarzına örnek olarak gösterilebilir.

Beş bilmecedan sonra oradakiler etkilenip daha fazla bilmece okumasını isterler ve bunun ihtiyarın kendilerine bir lütfu olacağını söylerler. "...Bizim zekâmız dediler, senin muammalarını anlayacak derecede değildir. Senden başka muamma istemek, seni tekrar tecrübe etmek hususunda âdeta dilsiz bıraktı..."³⁴⁸. İhtiyar, tekrar besmele ile söze başlar ve beş daha bilmece okur. Burada ihtiyarın sözlerine besmeleyle başlaması şu hadis-i şerifi hatırlatmaktadır: "Besmele ile başlanmayan her önemli iş sonuçsuz kalır"³⁴⁹.

Mecliste bulunanlar, ihtiyarın söylediklerinden çok etkilenirler ve onun dilediği şekilde hükmetmesi gerektiğini söylerler. İhtiyar ise her bilmece için para tayin eder ve bilmeceleri onlara açıklar. Gitmek için ayağa kalktığı sırada herkes onun kim olduğunu merak edip sorar: "...Kendini böyle gösterdikten sonra işi karışık bırakmak olmaz. Gitmeden önce adını, sanını bildir ve bunu bir ayrılık hâtırası olarak bırak..."³⁵⁰. İhtiyar ise, kendisinin Süruçlu olduğunu, ancak artık orada duramadığını, her gün farklı şehirlerde bulunduğunu ve ölmeyecek kadar bir yiyecek günlerini geçirdiğini söyler. Verilen paraları beline sarıp gider. Orada bulunanlar tekrar gelmesini isteseler de bir daha oraya uğramaz.

Makâmede, kimseyi hor görmemek, dış görünüşlerine göre kimseyi yargılamamak, Allah'ın insanlara verdiği aklı doğru şekilde kullanmak gerektiği hatırlatılmaktadır. Her işe başlarken besmele çekmenin öneminden de bahsedilmektedir.

1.1.43. Kırk Üçüncü Makâme (Bikriyye)

Hâris İbni Hemmâm, bir yolculukta Ebû Zeyd ile karşılaştığını ve onunla yaşadığı olayı anlatır. Makâmenin adındaki bıkır, "cinsî münasebette bulunmamış kadın" için kullanılan bir fıkıh terimidir³⁵¹.

Hâris İbni Hemmâm, yolculuğun onu insanların bile korkacağı bir yere attığını, yoluna korkuyla devam ettiğini, havanın karardığını ve karşıda deve karaltısı görüp ona doğru gittiğini, onun iri cüsseli dişi bir deve olduğunu ve bir de uyuyan bir sahibinin olduğunu söyler. Hâris İbni Hemmâm, adamın uyanmasına kadar yanında bekler.

³⁴⁸ Sevsevil, *age.*, s. 309.

³⁴⁹ Yahya b. Muhammed, Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, I-IV, V/13.

³⁵⁰ Sevsevil, *age.*, s. 311.

³⁵¹ Orhan Çeker, "Bikr", *DIA*, C. VI, TDV Yayınları, 1992 İstanbul, s. 151.

Adam, uyanınca konuşmaya başlarlar ve yol arkadaşı olurlar. Bütün gece boyu yolculuk yaparlar. Hâris İbni Hemmâm, sabah olup adamın yüzüne bakınca onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu fark eder. Hemen birbirlerine sarılıp, hâl ve hatırlarını sorarlar. Ancak Hâris İbni Hemmâm'ın devesi, yorgunluktan bağırırken Ebû Zeyd es-Serûcî'nin devesi âdeta uçar. Ebû Zeyd es-Serûcî'ye deveyi nereden aldığını sorar. Ebû Zeyd es-Serûcî, deveyi aldıktan bir süre sonra kaybettiğini ve bu duruma çok üzüldüğünü söyler: "... Üzüntü ateşleriyle yandım, tutuştum. Az kalsın onun uğruna telef olacaktım..."³⁵². Ancak aradan biraz vakit geçtikten sonra, bir adamın "Bineğini kaybeden var mı?" diye haykırdığını duyup yanına gittiğini, devesini tarif etmesine rağmen adamın onun devesi olmadığını söylediğini, isterse kadıya gitmeyi teklif ettiğini söyler. Beraber kadıya gittiklerini, durumu anlattığını, devenin nalınını gösterince kadının bu nalının kendisine ait olduğunu, onun devesinin ise kendi evinde olduğunu, gidip oradan almasını söylediğini, kendisinin de kadıya övgüler yağdırdığını, devesini alıp oradan ayrıldığını söyler.

Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin kadıya düzdüğü övgülerin güzelliğini duyunca kelimeleri işlemekte kendisinden daha üstün, sanatkâr birini görüp görmediğini sorar. Ebû Zeyd es-Serûcî ise, Tehame'ye gitmeden önce kendisine yardımcı olması amacıyla bir kadınla evlenmeye karar verdiğini, ancak bir kızla mı, yoksa bir dulla mı evleneceğine karar veremediğini söyler. Bütün gece düşündüğünü ve sabah olup yola çıkınca karşısına çıkan ilk kişiye bu konuyla ilgili fikirlerini soracağı konusunda karar aldığını söyler. Sabah olup dışarı çıktığında karşısına on yaşlarında bir çocuk çıkar. Çocuğa fikrini sorar. Çocuk, hem kızlar hakkında hem de dullar hakkında süslü cümleler söyler: "...O, zevk ve neşe veren bir ceylân, bütün güzelliği üzerinde bir varlık, yepyeni pırıl pırıl bir gerdanlıktır, o, kocatmayan, daima genç bırakan bir yatak arkadaşıdır..."³⁵³. Ebû Zeyd es-Serûcî, bu sözler karşısında şaşırır kalır, ne diyeceğini bilemez.

Hâris İbni Hemmâm da Ebû Zeyd es-Serûcî'nin anlattıklarını duyunca inanmak istemez ve bunu onun uydurduğunu söyler. Beraber yola devam ederler. Acıkırlar ve karınlarını doyuracak bir şeyler istemek için bir köye girerler. Daha köyün meydanına gelmeden karşılırlarına bir çocuk çıkar. Ebû Zeyd es-Serûcî, çocuğa selam verir ve ona bu köyde güzel sözler karşılığında hurma satılan bir yer olup olmadığını sorar. Çocuk,

³⁵² Sevsevil, *age.*, s. 315.

³⁵³ Sevsevil, *age.*, s. 320.

böyle bir yerin olmadığını söyler. Ebû Zeyd es-Serûcî, biraz daha ısrar edince çocuk, bu köyde edebiyatçılara yardım edecek kimsenin olmadığını söyler: “... Onların arasında, kendisi için yazılmış bir kasideye ihsanda bulunacak, şiir takdim edilince câize verecek, hattâ güzel bir sözden heyecana gelse de yardım da bulunacak bir kimse yoktur...”³⁵⁴. Ebû Zeyd es-Serûcî, Hâris İbni Hemmâm’a dönerek artık edebiyatın eski değerinin kalmadığını söyler, Hâris İbni Hemmâm da onu destekler.

Makâmelerde, güzel konuşma ve insanları etkileme sanatının öneminden, ilme gereken önem verilmediğinden, oysa çok önem verilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.

1.1.44. Kırk Dördüncü Makâme (Şiteviyye)

Hâris İbni Hemmâm, bir gece, bir eve misafir olduğunu söyler ve orada başından geçen bir olayı anlatır. Hâris İbni Hemmâm, karanlık bir gecede bir dağın tepesinde yanan ateşe doğru yöneldiğini, devesini oraya sürdüğünü ve oraya vardığında ateş sahibinin kendisini gördüğünü söyler. Adam, ona kendisinin misafirleri sevdiğini, onlarla ilgilendiğini söyler ve evine götürür. “...Müjde! Yolunu kaybeden o gece yolcusuna ki ateşin yalazası, onu ihsanı bol, hanesi geniş olan bir cömerde götürmüş...”³⁵⁵. Adamın evinde daha birçok misafir olduğunu görür. Misafirlere çok güzel sofralar kurulur, herkes birbiriyle arkadaş olur ve konuşmaya başlar. Burada bu adamın gelen misafirlere iyi davranması, onlara çeşit çeşit yiyeceklerden oluşan sofralar hazırlaması İslâm’daki ve Türk kültüründeki misafirperverlik açısından güzel bir örnektir.

Sofrada bulunanlar birbirleriyle kaynaşmışken bir ihtiyarın köşede kendi hâlinde oturduğunu söyler. İhtiyarı da aralarına almak isterler. İhtiyar, ilk başta pek yanaşmasa da daha sonra onların arasına katılır; kendisinde çok garip haberlerin olduğunu söyler ve ardından anlatmaya başlar. Söylediği her cümlede tevriye vardır ve asıl anlatmak istediklerinin anlaşılmasını ister. Ancak Hâris İbni Hemmâm ve orada bulunanlar ihtiyarın asıl söylemek istediklerini anlamazlar. Adamdan söylediklerinin asıl manalarını açıklamasını isterler. Bunun üzerine adam, şöyle der: “...Südüğü sağmadan önce hayvanı okşamak, ısındırmak lazımdır...”³⁵⁶. Bu söz üzerine orada bulunanlar, ihtiyarın gözünün parada olduğunu anlarlar. Evin sahibi, ihtiyara bir şeyler ihsan eder.

³⁵⁴ Sevsevil, *age.*, s. 326.

³⁵⁵ Sevsevil, *age.*, s. 329.

³⁵⁶ Sevsevil, *age.*, s. 337.

İhtiyar, ihsanları aldıktan sonra orada bulunanlara rahatça uykuya yatmalarını, söylediklerini sabah kalkınca daha iyi kavrayacaklarını söyler. Oradakiler, bu söyleneni doğru bulur ve uyurlar. Misafirler uyuyunca ihtiyar devesine binip oradan ayrılır ve giderken devesine onu Süruç'a götürmesini söyler şekilde bağırırken Hâris İbni Hemmâm, onu duyar: "...Anladım ki, o, işini bitirince hemen sıvışan, kesesini ve karnını doldurunca durmayan Sürûçlu'dur..."³⁵⁷. Sabah olup diğerleri de uyanınca Hâris İbni Hemmâm, duyduğunu oradakilere anlatır. Herkes ihtiyarın bu şekilde davranmasına üzüldü ve onun iyi taraflarını unuturlar.

Makâmde, misafirperverlikten, insanları yalnız bırakmanın doğru olmadığından, toplum içinde birlik ve beraberliğin daha güzel olduğundan bahsedilmektedir.

1.1.45. Kırk Beşinci Makâme (Remliyye)

Hâris İbni Hemmâm, bir gün Remle kadısının huzurunda şahit olduğu bir olayı anlatır. Remle, Filistin'de bulunan tarihî bir şehirdir. Hatta o dönemlerde Kudüs'ten daha büyük olup Filistin'in en büyük şehri durumundadır³⁵⁸.

Hâris İbni Hemmâm, bir gün Remle kadısının huzuruna, eski bir elbise giymiş bir ihtiyarla yine üstü başı perişan hâlde güzel bir genç kızın geldiğini görür. Genç kadın, ihtiyarın konuşmasına fırsat vermeden söze atılır. Kocasının kendisiyle birlikte olmadığını, kendisinin onun her söylediğini yaptığını söyler. Artık ya hayâ elbisesini üzerinden atacağını ya da kocasından boşanacağını söyler. İhtiyar ise, sevgisinin azalmadığını, ancak ellerinde yiyecek içecek pek fazla bir şey kalmadığını, ondan dolayı böyle davrandığını söyler. Kadıdan onu cezalandırmamasını ister: "... Şimdi sen bu durumda olan bir adamı suçlu bulma da ona merhamet nazarı ile bak ve onun saçma sözlerine göz yumuver..."³⁵⁹. Onunla birlikte olmayı zürriyet korkusundan dolayı terk ettiğini söyler. Bu sözleri duyan kadın, iyice celallenir ve Allah'ın herkesin rızkını verdiğini söyler. Kadının, rızkın Allah tarafından verildiğini söylemesi şu ayeti hatırlatmaktadır: "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın. Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir. Hepsi apaçık kitapta vardır."³⁶⁰.

³⁵⁷ Sevsevil, *age.*, s. 339.

³⁵⁸ Sâmi es-Sakkâr, "Remle", *DIA*, C. XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss.560-561.

³⁵⁹ Sevsevil, *age.*, s. 342.

³⁶⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Hud Sûresi, Ayet 52.

Bu sözler üzerine kadı, kadına kocasının fakir olduğu doğruysa ekmek parasını düşünmekten keyfini düşünemeyeceğini söyler. Kadın, bu sözler üzerine susar, başını önüne eğip etrafa bakınmaya başlar. İhtiyar da kadın da mahremlerinin ortaya dökülmesinden pişman olurlar. “...Hem zaten bizim gizli bir tarafımız kaldı mı ki? İkimiz de ancak doğruyu söyledik, hakikatten kıl kadar ayrılmadık. Keşke dilimiz tutulsaydı da kadı huzuruna çıkmasaydık...”³⁶¹. Kadı, onların bu hâline üzülür; onlara iki bin kuruş verir, bunlarla ihtiyaçlarını karşılamalarını ve artık kavga etmemelerini söyler. İkisi de verilen bu ihsan karşısında memnun olurlar ve kadıya şükranlarını sunarlar, oradan sarmaş dolaş şekilde ayrılırlar: “...Kendilerini memnuniyetle gönderdiğinden dolayı, ihtiyar ve kadın, kadıya teşekkür ettiler ve suyun şaraba karışması gibi sarmaş dolaş çekilip gittiler...”³⁶².

Onlar ayrıldıktan sonra kadı, etrafındakilere onları tanıyan biri olup olmadığını sorar. Kadının adamlarından biri, ihtiyarın Sürûçlü olduğunu, faziletiyle tanındığını ve kadının da onun zevcesi olduğunu, ancak ikisinin de hilekâr olduklarını ve her zamanki gibi yine tuzak kurduklarını söyler. Bunun üzerine kadı, çileden çıkar. Adama derhal onları yanına getirmesini söyler: “...Kalk! dedi, onları geri çevir, sakın peşlerini bırakma, doğru bana getir!”³⁶³. Adam, onları yakalasa da ihtiyar, geri gelmek istemez, kadının gerçeği fark ettiğini anlar, gelen adama kadıya söylemesi için edipçe sözler söyler: “... Ağır ol ve yaptığın bir iyiliği hemen başa kakma; yoksa ihsan karşılığı hak ettiğin methüsenayı yazık edersin!”³⁶⁴. Kadı, bu sözleri duyunca etkilenir; onlara içi gümüş ve altın para dolu bir kese gönderir.

Makâmede, rızkı verenin Allah olduğu, rızık konusunda endişeye düşülmemesi gerektiği, yapılan iyilikleri hatırlatmanın, başa kakmanın doğru bir şey olmadığı gibi ahlâkî ilkelerden bahsedilmektedir.

1.1.46. Kırk Altıncı Makâme (Halebiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Suriye’nin şehirleri olan Halep’e, oradan da Humus’a gittiğini söyler ve Humus’ta yaşadığı bir olayı anlatır. Halep, Kuzey Suriye’nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu’dan Mezopotamya’ya ve Akdeniz’den İran’a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Bu dikkat çekici

³⁶¹ Sevsevil, *age.*, s. 343.

³⁶² Sevsevil, *age.*, s. 343.

³⁶³ Sevsevil, *age.*, s. 343.

³⁶⁴ Sevsevil, *age.*, s. 345.

coğrafi konumu dolayısıyla kervanların uğrak yeri olmuş bir şehirdir³⁶⁵. Humus ise, Suriye'nin en meşhur şehirlerindendir. Sağından Asi Nehri geçer. İçinde pek çok cami, türbe bulunmaktadır³⁶⁶.

Hâris İbni Hemmâm, Haleb'i çok görmek istediğini, oraya gitmemek için engel bir engelinin bulunmadığını ve oraya gittiğini söyler. Oradayken günlerini zevk ve sefayla geçirir. Ardından da Humus'a gitmek ister: "... Hiçbir tasası olmayan, yalnız gülmek ve eğlenmek isteyen gönlümde Humus'a gitmek, yazı orada geçirmek ve Humus'luların budalalıklarını tecrübe etmek arzusu uyandı..."³⁶⁷. Humus'a gidince karşısına bir ihtiyar çıkar. İhtiyarın yanında on küçük çocuğun olduğunu görür. İhtiyara orada bulunan edipleri sormak için yanaşıp selam verir. İhtiyar, selama daha güzeliyle karşılık verir ve ona gülyüzlü davranır. İhtiyarın selama daha güzeliyle selam vermesi şu ayeti hatırlatmaktadır: "Size bir selam verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır."³⁶⁸.

Hâris İbni Hemmâm, onların yanına oturur. İhtiyar, çocukların en büyüğünü yanına çağırır ve yalnız noktasız harflerden oluşan beyitleri okumasını söyler: "...Yalnız noktasız harflerle yazılmış olan beyitleri oku, sakın nazlanayım deme! dedi..."³⁶⁹. Çocuk ise, okumaya başlar, okuduğu beyitlerde genel olarak insanın malayaniyi bırakması, vaktini boş yere geçirmemesi, mallarından harcama yapılması gerektiği vb. konulardan bahsedilir. Çocuğun okuduğu beyitler, İslâm'ın istediği genel ahlâkî ilkelerle ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de kişinin vaktini boş geçirmemesiyle ilgili bir ayet şöyledir: "O hâlde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul."³⁷⁰. Çocuğun okuduğu beyitlerden sonra ihtiyar, onu tebrik eder ve başka bir çocuğu çağırır. Bu çocuğa da yalnız noktalı harflerden oluşan beyitleri yazdırır. Çocuk, beyitleri yazdıktan sonra ihtiyar, başka bir çocuğu çağırır. Bu gelen çocuğa ise bir kelimesi noktalı, bir kelimesi noktasız harflerden oluşan beyitleri yazmasını söyler. Çocuk, yazdığı beyitlerde kişinin cömert olmasından, kendisinden bir şey isteyen eli boş göndermemesinden bahseder. Söz konusu beyitler, İslâm'ın israf ve cimrilikten uzak durulup cömert olunması gerektiğine dair görüşlerini hatırlatmaktadır.

³⁶⁵ Tâlib Yâzîcî, "Halep", *DIA*, C. XV, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 247- 248.

³⁶⁶ Sevsevil, *age.*, s. 582.

³⁶⁷ Sevsevil, *age.*, s. 346.

³⁶⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Nisa Sûresi, Ayet 86.

³⁶⁹ Sevsevil, *age.*, s. 347.

³⁷⁰ *Kur'an-ı Kerim*, İnşirah Sûresi, Ayet 7.

İhtiyar, bu şekilde orada bulunan her çocuğa ya bir şeyler yazdırır ya da bir şeyler sorar. Çocuklar her defasında düzgünce cevap verirler. İhtiyar da onları güzel dileklerle tebrik eder. Çocukların hepsini güzel bir edip olarak yetiştirdiğini söyler. Hâris İbni Hemmâm, bu ihtiyar ve çocuklardan çok etkilenir, ihtiyarın yüzüne dikkatlice bakınca onun gülüşünden Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar: “... Onun bu sözündeki mânâyı kavradım, dişleri arasından gülümseyince de karşımda Ebû Zeyd’i buldum...”³⁷¹.

Makâmede, insanın yararına olmayacak boş şeyleri terk etmesi, Allah’ın verdiği mallardan O’nun yolunda infak edilmesi, israf ve cimrilikten uzak durup cömert olunması gerektiği gibi hususlar üzerinde durulmaktadır.

1.1.47. Kırk Yedinci Makâme (Hicriyye)

Hâris İbni Hemmâm, Yemame’de hacamat yaptıracığı sırada başından geçen bir olayı anlatır. Yemame, Suudi Arabistan’da bulunan tarihî bir bölge olup bugün bir yerleşim merkezidir. Hz. Ebu Bekir zamanında peygamberlik iddasında bulunan Müseylemetül Kezzab bu kasabada zuhur etmiştir³⁷².

Hâris İbni Hemmâm, Hicrüyemame’de bulunduğu bir sırada hacamat olmak istediğini söyler ve bir hacamatçının yanına gider. Dükkâna girdiğinde çok temiz, eli hafif bir adamın olduğunu ve etrafında hacamat yaptırmak için bekleyen insanları görür. Orada hacamat olmak için sırası gelen gence bu adam; “Az da olsa para verersen hacamatı yaparım.” der. Genç ise kendisinin müflis durumda olduğunu, eline para geçince vereceğini söyler. Adam, bunu kabul etmez; ona nasıl güvенеceğini sorar: “...Acırım sana! Yazık ki dediğin olmayacak, zira vâit, dikilen bir ağaca benzer; dikilen bir ağaç ise ya kurur gider yahut da ondan meyva toplanır...”³⁷³. Genç ise, kendisinin esasen zengin olduğunu, gurbette yoksul kaldığını, atalarının önemli kişiler olduğunu söyler. Hacamatçı adam, yine kabul etmez ve gençle aralarında münakaşa çıkar. Genç, sonunda oradan gitmek ister, bu sefer de hacamatçı gitmemesini, ona hacamat yapacağını söyler. Genç dinlemez ve aralarında yine kavga çıkar. Gencin elbisesi yırtılır ve ağlamaya başlar. Hacamatçı adam onu sakinleştirmeye çalışır, ondan hilmle hareket etmesini ister. Genç, sakinleşir ve elbisesinin yama yapılmasını ister. Ama hacamatçı, adam kendisinde bunu yapacak paranın olmadığını söyler, halktan ihsan toplamaya

³⁷¹ Sevsevil, *age.*, s. 358.

³⁷² Mustafa L. Bilge, “Yemame”, *DIA*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 399-400.

³⁷³ Sevsevil, *age.*, s. 361.

başlar. Orada bulunanların birçoğu para verirler. Adamın parası çoğalır ve gence paraları bölüşmeyi teklif eder, genç de bu teklifi kabul eder: “... Sonra delikanlıya: Bu nimetin sebebi sensin, dedi. Bunun için toplananın yarısı senindir, gel de aramızda güzelce bir taksim yapalım...”³⁷⁴.

Hâris İbni Hemmâm, bunları görünce hacamatçıya kanının çoğaldığını, hacamat yaptırmak için geldiğini söyler. Adam ise oğluyla beraber bir hile yaptığını, kendisinin hacamatçı olmadığını söyler ve ardından bir şiir okur: “...Oğlumla aramızda ceryan eden hileyi nasıl buldun? Bak, birçok kazançla dönüyorum, yoksulluktan sonra varlığa kavuştum...”³⁷⁵. Hâris İbni Hemmâm, okuduğu şiirden onun Ebû Zeyd es-Serûcî olduğunu anlar: “...Şiiri, ihtiyarın bizim bildiğimiz o derbeder Ebû Zeydinissürûcî olduğunu açığa vurmuştu...”³⁷⁶.

Makâmelerde zor durumda bulunan, elinde avucunda hiçbir şeyi olmayan kişilere yardım edilmesi gerektiği, öfke anında sabretmenin önemli bir erdem olduğu konuları üzerinde durulmaktadır.

1.1.48. Kırk Sekizinci Makâme (Haramiyye)

Hâris İbni Hemmâm, Benîharam’a (Haramoğulları) ait bir mahallede yaşayan ve Ebû Zeyd’den dinlediğini söylediği bir olayı anlatır. Benîharam, mâruf bir kabiledir. Kabile, Irakeyn arasında Batâyih’a konmaktadır. Halkı düzgün konuşması ve çirkin huylu olmasıyla ünlüdür³⁷⁷.

Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî’den dinlediği bir olayı anlatır. Bir gün Basra’da sabahın erken saatlerinde evden çıktığını, çarşı pazar gezip bazı ihtiyaçlarını alacağını söyler. Haramoğullarına ait İhtiram Mahallesi’ne girer. Mahallenin görülecek pek çok yerinin olduğunu söyler. Burada dünyayla ve dinle ilgili her şeyin bulunduğunu, istenirse namaz kılanlarla, istenirse şarap içenlerle birlikte olunacağını söyler: “Onların bir kısmı Fatiha ve Kur’an okumaya dalmış, bir kısmı da ud nağmeleriyle kendinden geçmiştir...”³⁷⁸. Bir gün burada gezerken bir mescitte insanların dinî konular üzerine konuştuklarını görür ve yanlarına gider. Oraya varır varmaz ezan okunur ve namazlarını kılıp dağılırlarken güzel giyimli, çok düzgün konuşan bir adam söze başlar. Kendisinin yoksulluk zamanlarında içki içmeye tövbe

³⁷⁴ Sevsevil, *age.*, s. 366.

³⁷⁵ Sevsevil, *age.*, s. 367.

³⁷⁶ Sevsevil, *age.*, s. 367.

³⁷⁷ Sevsevil, *age.*, s. 589.

³⁷⁸ Sevsevil, *age.*, s. 369.

ettiğini, ancak tövbesini tutamadığını, tekrar içkiye başladığını, şeytana uyduğunu, bağımlı olduğunu söyler. Şimdi yine pişmandır ve kendisini bu günden uzaklaştıracak bir kefarete olup olmadığını sorar. Ebû Zeyd es-Serûcî, adamı avlamak için bunu bir fırsat bilip söze atlar. Kendisinin Süreç'un dindar ve hidayete ermiş kişilerinden olduğunu, güzel ahlâkıyla tanındığını, herkese bol bol ihsanlarda bulunduğunu, Rumlar'ın gelip Müslüman evlerine girmelerinden sonra yoksul duruma düştüğünü söyler. Artık kendisinin insanlardan medet umar hâle geldiğini, düşman elinde esir olan bir kızı bulunduğunu ekler. Adamdan yardım ister: "...Mihneti gör de bana yardım için el uzat ve beni zamanın pençesinden kurtar. Çünkü zaman, bana zulmetti ve zulmü de haddini aştı..."³⁷⁹. Bu şekilde günahlarının affolacağından, tövbesinin kabul olacağından bahseder. Burada, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin adama kendisine yardım ederse günahlarının affolacağını söylemesi zekât ve sadakanın kişiyi günahlardan arındırmaya vesile olacağı hususunu hatırlatmaktadır. Konuyla ilgili bir ayet şöyledir: "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al. Bir de onlar için dua et, çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir"³⁸⁰.

Ebû Zeyd es-Serûcî'nin sözlerinden sonra adam, Ebû Zeyd es-Serûcî'ye çok ihsanlarda bulunur, daha da bulunacağını söyler: "... Hemen ilk anda birçok ihsanda bulundu ve daha da vereceğini vadetti..."³⁸¹.

Makâmelerde, namazları vaktinde kılmanın güzelliğinden, zor durumda olanlara yardım eli uzatmak gerektiğinden söz edilmekte, verilen zekât ve sadakanın, yapılan yardımların kişiyi günahlardan arındıracağı hatırlatılmaktadır. Ayrıca kişinin tövbesini bozsa bile tekrar tekrar samimiyetle tövbe edebileceği, Allah'ın merhametinin çok olduğu hatırlatılmaktadır.

1.1.49. Kırk Dokuzuncu Makâme (Sâsâniyye)

Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd'in oğluna verdiği öğütleri anlatır. Hâris İbni Hemmâm, makâmenin adında geçen Sâsân'ın, Ebû Zeyd'in bu öğütleri duyduğu kişi olduğunu söyler. Hâris İbni Hemmâm, Ebû Zeyd es-Serûcî'nin ömrünün son günlerinde oğluna yaptığı konuşmaları anlatır. Ebû Zeyd es-Serûcî, oğlunu karşısına alarak insanın soy soplâ değil, parasıyla itibar kazandığını, memuriyeti, ticareti, ziraati geçim vasıtası

³⁷⁹ Sevsevil, *age.*, s. 373.

³⁸⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe Sûresi, Ayet 103.

³⁸¹ Sevsevil, *age.*, s. 374.

olarak kâfi görmediğini, kendisinin sanatı kendisinin sanatı meslek olarak seçtiğini, onun insan için her zaman kazanç vesilesi olduğunu söyler. Vakitlerinin sefayla geçtiğini, nereye gitseler rızık topladıklarını, halka karıştıklarını anlatır. Oğlu, bunları nasıl yapacağını sorar. Ebû Zeyd es-Serûcî ise asla tembellik etmeden çalışmasını, pes etmemesini, şecaat sahibi (cesaretli) olması ve güne erken başlaması gerektiğini söyler. “...Aman tembellik etme, zira tembellik, nühusetin başlangıcı, zahmet ve meşakkat çekenlerin yorulanların biçilmiş kaftanıdır...”³⁸². Burada, Ebû Zeyd es-Serûcî’nin oğluna pes etmeden çalışması gerektiğini söylemesi, rızık kazanma konusunda insanın çabasının önemini ortaya koymaktadır. Bu konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”³⁸³.

Ebû Zeyd es-Serûcî, oğluna öğütlerine devam eder. Sözü süslemesi ve tatlı dilli olması gerektiğini, bir yere gitmeden önce orası hakkında bilgi edinmenin önemli olduğunu, babasına benzemesi için gözünü dört açmasını söyler. Allah’ın rahmetinden ümidini kesmemesi gerektiğini, bunun kâfirlerin bir özelliği olduğunu söyler. Konuyla ilgili de Kur’ân-ı Kerim’de şu ayet yer almaktadır: “...Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”³⁸⁴.

Ebû Zeyd es-Serûcî, oğluna yumuşak huylu olmasını öğütler. Cimri olmaması, fakat müsriflik de yapmaması gerektiğini söyler. Nitekim Allah, Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah şöyle buyurur: “Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin.”³⁸⁵.

Oğluna verdiği öğütleri tutmasını, tutarsa rahat edeceğini, tutmadığı takdirde perişan olacağını söyler: “...Eğer bana uyarsan, mesut olursun, dediklerimi tutmadığın takdirde perişanlıktan yakanı sıyıramazsın. Seni Allah’a emanet eder ve sana karşı olan zannımı boşa çıkarmaması için ona niyaz ederim...”³⁸⁶. Oğlu da babasının öğütlerini dikkatle dinler ve onlara uyacağını söyler.

Makâmde, kişinin ilmini artırması, tembellik yapmaması, çalışkan olması, Allah’a güvenmesi, yani tevekkül etmesi gerektiği söylenmektedir. Yumuşak huyluluk tavsiye edilmektedir. Bunların dışında israf ve cimrilikten sakınılması gibi hususlar da tavsiye edilmektedir.

³⁸²Sevsevil, *age.*, s. 378.

³⁸³Kur’an-ı Kerim, Necm Sûresi, Ayet 39.

³⁸⁴Kur’an-ı Kerim, Yusuf Sûresi, Ayet 87.

³⁸⁵Kur’an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, Ayet 29.

³⁸⁶Sevsevil, *age.*, s. 381.

1.1.50. Ellinci Makâme (Basriyye)

Hâris İbni Hemmâm, Basra’da bir gün camiye giderken tanıklık ettiği bir olayı anlatır. Basra, Güney Irak’ta Hz. Ömer tarafından kurulan bir şehirdir. Ticaretiyle ünlüdür³⁸⁷.

Bir gün Hâris İbni Hemmâm’ın bütün vücudunu bir sıkıntı kapladığını söyler. Bu sıkıntının zikir meclislerine, camilere giderek biraz da olsa azalacağını daha önceden işittiğini hatırlar ve bunu düşünerek Basra Camii’ne gitmek için yola çıkar: “...Zikir meclislerine gitmenin, camilerde Kur’an ve vaaz dinlemenin kuruntu perdelerini sıyracağını evvelce işitmişim...”³⁸⁸. Camiye varmadan, karşıda perişan kılıklı birinin etrafına pek çok insanın toplandığını, onu dinlediklerini görür ve merakla oraya doğru ilerler. Adamı iyice net görebileceği bir yere oturur. Bir de ne görsün, karşıda konuşan kişi, Ebû Zeyd es-Serûcî’dir.

Ebû Zeyd es-Serûcî, orada bulunanlara Basra’yı ve Basra halkını övmektedir. Buranın çok mübarek bir yer, halkınınsa çok faziletli olduğunu, birçok güzel özelliğin buradan yayıldığını anlatmaktadır. Basralılar’ın ihsan ve ikramı çok sevdiklerini söyler. Kendisinin Sürûçlu olduğunu, birçok yeri gezdiğini, çok işler yaptığını, ancak artık yaşlandığını, yinede orada bulunanlardan ihsan beklemediğini söyler, onun için dua etmelerini ister. Kendisinin çok hatalar işlediğini, birçok günahlara girdiğini, artık bunlardan pişman olduğunu, samimi bir şekilde tövbe ettiğini ifade eder. Burada Ebû Zeyd es-Serûcî’nin samimi bir şekilde tövbe etmesi, tövbenin kurallarından sayılabilir. Çünkü İslâm’da kişinin samimiyetle, yani ihlasla pişman olarak tövbe etmesi istenmektedir. Konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin...”³⁸⁹.

Ebû Zeyd es-Serûcî, halkın içinde tövbe eder, herkes onun için dua eder ve ona ihsanlarda bulunur. Daha sonra bulunduğu yerden biraz ilerler. Hâris İbni Hemmâm da onu takip eder. Ona oradaki halkın arasından bir hilekâr olarak ayrıldığını, onların duasıyla Allah’tan korkan bir kalbe sahip olduğunu söyleyip yanından ayrılır: “...Cemaatin arasından şüpheli ve hilekâr bir adam olarak ayağa kalkmışım. Fakat onların duası berakâtiyle Allah’tan korkar bir kalbe nâil oldum, tövbe ettim...”³⁹⁰. O

³⁸⁷ Abdulhalik Bakır, “Basra”, *DIA*, C. V, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 112-114.

³⁸⁸ Sevsevil, *age.*, s. 382.

³⁸⁹ *Kur’an-ı Kerim*, Tahrir Sûresi, Ayet 8.

³⁹⁰ Sevsevil, *age.*, s. 388.

günden sonra her yerde Ebû Zeyd es-Serûcî'den bir haber almayı beklese de alamaz. Bir gün bir kervana rast gelir. Kervandakiler, Sürûç'a gittiklerinde onu orada camide imamlık yaparken gördüklerini söylerler. Hâris İbni Hemmâm, bunu duyunca derhal hazırlanır ve Sürûç'a doğru yola çıkar. Oraya vardığında Ebû Zeyd es-Serûcî'yi mescitte namaz kılarken bulur. Namazı bitirdiğinde Hâris İbni Hemmâm'ı selamlar ve tespih çekmeye başlar. Beş vakit namaz vakti bitmeden duadan, zikirden ayrılmaz. Bu hâlini gören Hâris İbni Hemmâm, şaşırır. Ebû Zeyd es-Serûcî, akşam onu evine götürür. Yemek yedikten sonra kendisini yine ibadete verir. Gece kalkar, teheccüt namazını kılar. Namazdan sonra Allah'a tövbe eder. Bu zamana kadar yaptığı kötülükleri, işlediği günahları hatırlar, nefesine çok uyduğunu söyler. Hepsinin boş, tek gerçeğin ölüm olduğunu, ahiret için hazırlık yapılması gerektiğini söyler. Allah'ın rahmetine sığınıp gözyaşları döker. Bu tövbeden sonra sabah namazı için mescide gider. Namazı kıldırıktan sonra yine dua etmeye başlar, yaptıklarına pişman olup üzülen kendinden geçmiş bir şekilde ağlar. Hâris İbni Hemmâm, onun artık bu hayattan vazgeçtiğini anlar. Kendisine bir nasihatle bulunmasını ister. Ebû Zeyd es-Serûcî ise şöyle der: "...Ölümü karşına dik..."³⁹¹. Ebû Zeyd es-Serûcî'nin bu cümlesi; ölümün sürekli akılda tutulması, her şeyin onu düşünülerek yapılması gerektiğini göstermektedir. Konuyla ilgili bir hadis-i şerif şöyledir: "Akıllı kişi, nefesine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Âciz kişi de nefisini duygularına tâbi kılan ve Allah'tan dileklerde bulunup duran (bunu yeterli gören) dır."³⁹². Bu görüşme, artık ikisinin son görüşmeleridir. Birbirlerine veda ederlerken göz pınarlarından yaşlar dökülür.

Makâmede, ibadetle meşgul olmanın kalbi ferahlatacağı, hatalarından pişman olan kişinin samimiyetle tövbe etmesi, ölümü ve ahireti hatırdan çıkarmayıp buna göre hareket edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır.

1.2. MAKÂMELERDE YER ALAN DÎNÎ VE AHLÂKÎ İLKELERİN TASNİFİ

İslâm dini "Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim"³⁹³ diyen bir peygamberin tebliğ ettiği bir dindir. Ahlâktan soyutlanmış bir din olamayacağı için aslında dînî ve ahlâkî yaklaşımları kesin sınırlarla birbirinden ayırmak da mümkün değildir. Meselâ kibirden uzak durmak hem dînî hem de ahlâkî bir davranıştır. Bununla birlikte bazı ilkeler dînî bazı ilkeler de ahlâkî niteliklerinin daha güçlü oluşuyla dikkat

³⁹¹ Sevsevil, *age.*, s. 393.

³⁹² Ebû İsmâ Muhammed bin İsmâ İbni'd-Dahhak, *Sünen-i Tirmizi*, I-V, Kıyamet, 25.

³⁹³ Muvatta', Hüsnü'l-Huluk, 8.

çeker. Buradan hareketle makâmelerde yer alan dînî ve ahlâkî yaklaşımlar aşağıdaki tablolarda gösterildiği şekilde tasnif edilmiştir. Tablolarda dînî ve ahlâkî yaklaşımlar ayrı ayrı ele alınmış, ilgili makâmeler ilgili tabloda gösterilmiştir.

1.2.1. Dînî İlkeler

Tablo 1. Makâmât'ta Yer Alan Dînî İlkelerin Tasnifi

MAKÂME	Vakti Boşa Harcamamak	Ahret Hayatına Hazırlık	Misafire İkrâm Etmek	Yardımsızlık	Cimrilik ve İsrâftan Uzak Durmak	Kötülüklerden Allah'a Sığınmak	Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmemek	Allah'ın Yüceliği	Rızık İçin Çaba Göstermek	İlim Öğrenmek	Kardeşlik	Sabırlı Olmak	Heva ve Hevese Uymamak
1	✓	✓								✓			
2										✓			
3				✓									
4				✓							✓		
5			✓	✓									
6				✓	✓								
7				✓									
8				✓									
9				✓									
10								✓					
11		✓		✓	✓	✓							
12							✓						
13				✓									
14				✓									
15			✓	✓									
16				✓									
17				✓									✓
18				✓									
19							✓						
20				✓									
21		✓							✓				
23				✓									
25				✓								✓	
26				✓									
27		✓	✓										
28		✓	✓					✓					
29								✓					
30				✓				✓					
31		✓											✓
32										✓			
33				✓									
34							✓					✓	
35				✓									
36										✓			

Tablo 1 devamı

MAKÂME	Vakti Boşa Harcamamak	Ahret Hayatına Hazırlık	Misafire İkrâm Etmek	Yardımsızlık	Cimrilik ve İsrâftan Uzak Durmak	Kötülüklerden Allah'a Sığınmak	Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmemek	Allah'ın Yüceliği	Rızık İçin Çaba Göstermek	İlim Öğrenmek	Kardeşlik	Sabırlı Olmak	Heva ve Hevese Uymamak
38					✓								
39						✓						✓	
40				✓	✓								
41	✓	✓											✓
42				✓									
44			✓								✓		
45				✓									
46	✓												
47				✓								✓	
48				✓									
49							✓		✓	✓			
50	✓												

3.2.1.1. Vakti Boşa Harcamamak

Vakti verimli geçirmek, faydasız şeylerden uzak durmak İslâm dininin önemseydiği şeylerdendir³⁹⁴. Hem bireysel olarak hem de toplumda vaktin boşa harcanması, önemli işlerin aksamasına vesile olabilmektedir. Tabloda da gösterildiği gibi; 1, 41 ve 46. makâmelerde vakti boşa harcamamak gerektiğinden bahsedilmektedir.

3.2.1.2. Ahiret Hayatına Hazırlık Yapmak ve Dünya Hayatının Geçiciliği

Ahret, dünya hayatında yapılanların karşılığının alınacağı yerdir. Bundan dolayı dünyadayken ahiret hayatına hazırlık yapılması, bu dünyanın geçici olduğunun unutulmaması İslâm'da oldukça önemsenen konulardandır³⁹⁵. Tabloda da görüldüğü üzere; 1, 11, 21, 27, 28, 31, 41 ve 50. makâmelerde ahiret hayatına hazırlık yapılmasının gerektiği ve dünya hayatının geçiciliğinden bahsedilmektedir.

3.2.1.3. Misafire İkrâm Etmek

Misafire ikram toplum ilişkilerinde insanları birbirine bağlayan önemli etkenlerden birisidir. Türk kültüründe eskiden beri misafire ayrı bir önem verilmiş ve

³⁹⁴ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul.". *Kur'an-ı Kerim*, İnşirah Sûresi, Ayet 7.

³⁹⁵ Konuyla ilgili bir ayet için bk. Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâta bir çokluk yarışından ibarettir. *Kur'an-ı Kerim*, Hadid Sûresi, Ayet 20.

misafir bir velinimet olarak görülmüştür. Tabloda da belirtildiği şekilde; 5, 15, 27, 28 ve 44. makâmelerde misafire ikramın öneminden bahsedilmektedir.

3.2.1.4. Yardımseverlik

Yoksula yardım etmek İslâm dininin en çok önemseydiği konuların başında gelmektedir³⁹⁶. Yoksulun önemsenip yardım edildiği toplumlarda sevgi, saygı ve dostluk duygularının artacağı, kişilerin refah ve huzur içinde yaşayacağı âşikadır. Tabloda da ortaya konulduğu üzere; 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 25, 26, 30, 33, 35, 40, 42, 45, 47 ve 48. makâmelerde yardımseverlikten bahsedilmektedir.

3.2.1.5. Cimrilik ve İsraftan Uzak Durmak

İsraf ve cimrilik, İslâm'da uzak durulması istenen iki davranıştır³⁹⁷. Kişide bulunması gereken itidal, yani orta yoldur. İsraf ve cimrilikten uzak durulup cömert olunması tavsiye edilmiştir. Tabloda da belirtildiği şekilde; 6, 11, 38 ve 49. makâmelerde cimrilik ve israftan uzak durmak gerektiği dile getirilmektedir.

3.2.1.6. Kötülüklerden Allah'a Sığınmak

İslâm'da Müslüman'ın sabırlı olup başına gelecek olaylarda Allah'a sığınması, ancak ve yalnız O'ndan yardım istenmesi öğütlenmektedir. Allah'a sığınan kişinin kalp huzurunu yakalayacağı belirtilmektedir³⁹⁸. Tabloda da gösterildiği gibi; 11 ve 39. makâmelerde kötülüklerden Allah'a sığınma konusundan bahsedilmektedir.

3.2.1.7. Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmemek

Kişinin günahkâr olsa bile Allah'ın rahmetini unutmaması, O'nun rahmetine sığınıp tövbe etmesi, bu şekilde edilen tövbenin kabul olacağı İslâm'ın önem verdiği konulardandır³⁹⁹. Konu ile ilgili aşağıda bahsedilen makâmelerde ayetler zikredilmiştir. 12, 19, 34 ve 49. makâmelerde Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiği yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi ifade edilmiştir.

³⁹⁶ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Sizden birinize ölüm gelip çatmadan evvel ve "Ey Rabbim! Bana az bir süre versen de ben yardımda bulunsam ve böylece iyilerden olsam." demeden önce sizlere verdiğimiz rızıklardan dağıtın.". *Kur'an-ı Kerim*, Mûnafikûn Sûresi, Ayet 10.

³⁹⁷ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Bunlar cimrilik yapan, etrafındaki insanlara cimriliği emreden ve Allah'ın lutf-u kereminden kendilerine verdiği nimetleri de gizleyen kimselerdir. İşte biz böyle nankör kâfirler için zelil ve perişan edici bir azap hazırladık.". *Kur'an-ı Kerim*, Nisa Sûresi, Ayet 37.

³⁹⁸ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Ve de ki: "Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım rabbim!". *Kur'an-ı Kerim*, Mü'minûn Sûresi, Ayet 97-98.

³⁹⁹ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Allah'ın lütuf ve merhametinden ümidinizi kesmeyin, çünkü Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler ümit keser.". *Kur'an-ı Kerim*, Yusuf Sûresi, Ayet 87.

3.2.1.8. Allah'ın Yüceliği

Kişinin, kâinatın yaratıcısı olan Allah'a güvenmesi, O'nun büyüklüğüne güvenip yaptığı şeyleri buna göre yapması İslâm'da önemsenen konuların başında gelmektedir⁴⁰⁰. Tabloda da gösterildiği şekilde; 10, 28, 29 ve 30. makâmelerde Allah'ın yüceliğinden söz edilmektedir.

3.2.1.9. Rızık İçin Çaba Göstermek

Kişinin emek verip rızık kazanması İslâm'da önem verilen hususlardandır. Rızık kazanırken haram yollardan değil, alın teriyle kazanılması ve helal yollarda harcanması istenilmektedir⁴⁰¹. Bununla ilgili ayetler aşağıdaki makâmelerde bahsedilmiştir. Tabloda da ortaya konulduğu üzere; 21 ve 49. makâmelerde rızık için çaba göstermenin öneminden bahsedilmektedir.

3.2.1.10. İlim Öğrenmek

İlim, kişinin kendini geliştirebilmesinin en önemli yollarındandır⁴⁰². Kişinin her koşulda kendini geliştirmeye çalışması gereklidir. Bu şekilde yaşadığı toplumda değer verilen biri hâline gelebilir. Tabloda da ortaya konulduğu üzere; 1, 2, 32, 36 ve 49. makâmelerde ilim öğrenmenin öneminden söz edilmektedir.

3.2.1.11. Kardeşlik

İslâm'da önem verilen hususlardan biri de kardeşliktir. Bir Müslüman'ın başına herhangi bir musibet gelmesi durumunda diğer Müslümanlar'ın bundan rahatsız olması ve elinden geleni yapması istenmektedir⁴⁰³. Tabloda da belirtildiği üzere; 4 ve 44. makâmelerde kardeşliğin önemi üzerinde durulmaktadır.

3.2.1.12. Sabırlı Olmak

Sabır, bir Müslüman'da bulunması gereken önemli ahlâkî özelliklerdendir. Bu konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyüp (a.s.) kıssasından bahsedilir ve sabır konusunda O'nun örnek alınması istenmektedir⁴⁰⁴. Tablodan da anlaşıldığı gibi; 25, 34, 39 ve 47. makâmelerde sabırlı olmak gerektiği konusuna değinilmektedir.

⁴⁰⁰ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz ." *Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmran Sûresi, Ayet 5.

⁴⁰¹ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Doğrusu insanın çalıştığından başkası kendinin değildir." *Kur'an-ı Kerim*, Necm Sûresi, Ayet 39.

⁴⁰² Konuyla ilgili bir ayet için bk. "De ki: Ey Rabbim! İlmimi artır." *Kur'an-ı Kerim*, Tâhâ Suresi, Ayet 114.

⁴⁰³ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Müminler ancak kardeşler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız." *Kur'an-ı Kerim*, Hucurat Sûresi, Ayet 10.

⁴⁰⁴ Konuyla ilgili bir ayet için bk. "Eyyûb'u da an! Hani rabbine, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün" diye niyaz etmişti." *Kur'an-ı Kerim*, Enbiya Sûresi, Ayet 83.

3.2.1.13. Heva ve Hevese Uymamak

Allah'ın insanı irade sahibi yaratması, davranışlarında özgür olması anlamına gelmektedir. Kişinin kendi nefsâni arzularına uymaması, nefesine hâkim olabilmesi davranışlarının güzel ahlâka uygunluğu açısından önemlidir. Tabloda da gösterildiği şekilde; 17, 31 ve 41. makâmelerde kişinin heva ve hevesine uymaması gerektiği hususları zikredilmektedir.

1.2.2. Ahlâkî İlkeler

Tablo 2. Makâmât'ta Yer Alan Ahlâkî İlkelerin Tasnifi

MAKÂME	Kibirden Uzak Durmak	Güzel Ahlaklı Olmak	Hüsni Zan Beslemek	Vefalı Olmak	Güvenilir Olmak	Adaletli Olmak	Kusurları Örtmek
1	✓	✓					
2			✓				
5				✓			
8					✓		
9						✓	
11	✓	✓					
13	✓			✓			
16		✓					
17		✓					
18					✓		
21		✓				✓	
22			✓			✓	✓
23							✓
24			✓				
26						✓	
27		✓					
28							✓
31		✓					
35	✓		✓				
37	✓	✓					

3.2.2.1. Kibirden Uzak Durmak

Kibir, kötü ahlâkî özelliklerin başında gelmektedir. İslâm dininde yasaklanan bir davranıştır⁴⁰⁵. Kibirin yaygınlaştığı toplumlarda insanlarda birbirlerine karşı güven

⁴⁰⁵ Konuyla ilgili bir ayet için bk. “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin.” *Kur'an-ı Kerim*, İsra Suresi, Ayet 37.

duygusu azalır. Saygı ve sevgi duygularında gerileme görülür. Tabloda da belirtildiği üzere; 1, 11, 13, 35 ve 37. makâmelerde kibirden uzak durulması gerektiği belirtilmektedir.

3.2.2.2. Güzel Ahlâklı Olmak

Güzel ahlâk, kişinin hayatını düzene sokan, hayatının her evresinde bulunması gereken bir özelliktir. Kişi, ahlâkı sayesinde toplumda yer edinir. İslâm'da kişinin ömrü boyunca güzel ahlâklı olması öğütlenir. Tabloda da gösterildiği şekilde; 1, 11, 16, 17, 21, 27, 31, 37. makâmelerde güzel ahlâklı olmak gerektiğinden bahsedilmektedir.

3.2.2.3. Hüsnüzan Beslemek

Hüsnüzan; güzel düşünce demektir ve güzel bir ahlâkî bir özelliktir. Kişinin karşısındaki kişiler hakkında iyi düşünmesi beraberinde sağlıklı ilişkiler kurulmasını da getirecektir⁴⁰⁶. Sağlıklı ilişkilerin kurulması ise toplumdaki huzuru daha da artıracaktır. Tabloda da belirtildiği şekilde; 2, 22, 24 ve 35. makâmelerde hüsnüzan beslemenin öneminden bahsedilmektedir.

3.2.2.4. Vefalı olmak

Vefalı olmak, güzel ahlâkî ilkelerin başında gelmektedir. Çünkü herkes, yaptığı iyiliğin karşılığını görmek ister. Bu konuda en güzel örnek, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Vefalı davranan kişilerin bulunduğu toplumda insanlık ilişkileri daha da gelişecek, karşılıklı güven artacaktır. Tabloda da gösterildiği gibi; 5 ve 13. makâmelerde vefalı olunması gerektiği hatırlatılmaktadır.

3.2.2.5. Güvenilir Olmak

Güvenilirlik, her Müslüman'da olması gereken güzel ahlâkî özelliklerdendir. Güvenilirliğin artması, toplumda insanların birbirlerine karşı sevgi, saygı, dostluk bağlarının artmasına vesile olacaktır. Tabloda da ortaya konulduğu üzere; 8 ve 18. makâmelerde güvenilir olmanın öneminden bahsedilmektedir.

3.2.2.6. Adaletli olmak

Adalet, toplumun ayakta kalabilmesi için gerekli ve en önemli güzel ahlâkî özelliklerdendir⁴⁰⁷. Herhangi bir yeri yöneten kişilerden başlayıp, emir altında birilerini bulunduran herkesin dikkat etmesi gereken bir özelliktir. Adaletli olunması durumunda

⁴⁰⁶ Konuyla ilgili bir ayet için bk. “Ey iman edenler, zandan çok kaçının; çünkü zannın bir kısmı günahıdır.”. *Kur'an-ı Kerim*, Hucurat Sûresi, Ayet 12.

⁴⁰⁷ Konuyla ilgili bir ayet için bk. “Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahidler olarak adaleti ayakta tutun.”. *Kur'an-ı Kerim*, Nisa Sûresi, Ayet 135.

yaşanılan yerdeki huzur da artacaktır. Tabloda da belirtildiği şekilde; 9, 21, 22 ve 26. makâmelerde adaletli olmak gerektiği hususu belirtilmektedir.

3.2.2.7. Kusurları Örtmek

Kusurları örtmek de güzel ahlâki özelliklerdendir. İnsanoğlu, yaratılışı itibarıyla hata yapmaya meyillidir, dolayısıyla herkesin kusuru bulunmaktadır. Müslüman'a düşen, görülen kusurları kapatmaktır. Aksi takdirde toplumda karmaşa çıkması çok muhtemeldir. Tabloda da ortaya konulduğu gibi; 22, 23 ve 28. makâmelerde kusurları örtmek gerektiği hususu hatırlatılmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Edebiyat, tarih boyunca insanları derinden etkileyen en önemli sanat dallarından biridir. Edebî eserler yüzlerce yıl insanlığa ışık tutmuş, fert ve cemiyet ilişkilerinde belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda sayısız örneklerden biri de *Makâmât*'tır. *Makâmât*'ta adı geçen kahramanlardan biri konuşmalarıyla toplulukları etkiler. Dış görünüşüyle ilgi çekmeyen biri hitabetiyle dikkatleri üzerine toplar. Bazen yanlış ilişkiler, yanlış davranışlar gösterilerek doğru, sezdirilmeye, hissettirilmeye çalışılır. Makamat'ın kendi döneminde ve sonraki dönemlerde geniş bir coğrafyada ve geniş bir zaman diliminde etkili olması, edebiyatın gücünü göstermesi bakımından önemlidir.

Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde yer alan makâmeler, dönemin toplumsal yapısını ve kişilerin ahlâkî yapısını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Makâmelerde bahsedilen bütün konularda aslında insanlar arası ilişkilerde dikkate alınması gereken ilkeler hatırlatılmış, bunlara uygun davranılması hâlinde karşılaşılabilecek durumlar Harîs İbni Hemmâm ve Ebû Zeyd aracılığıyla okurlara anlatılmak istenmiştir.

Çalışmada, Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde bulunan elli makâme dinî ve ahlâkî yönden incelenmiştir. Harîrî'nin *Makâmât* eseriyle ilgili yapılan önceki çalışmalarda, makâmeler dinî ve ahlâkî yönden incelenmemiş, genel olarak özetlenmiştir. Bu çalışmada ise, makâmelerde yer alan dinî ve ahlâkî unsurlar incelenmiş, makâmelerden fert ve cemiyet ilişkileriyle ilgili sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma, İslâm'da önemli bir yeri olan güzel ahlâkın insanlara hatırlatılması hem bireysel manada hem de toplumsal olarak ahlâkî ilkelerin yerine getirilmesinin fert ve cemiyet hayatını nasıl etkileyeceğinin tespiti açısından önem arz etmektedir.

Harîrî, eserlerinde edebiyatın inceliklerini kullanan bir âlimdir. Yazdığı eserler, onun Arapçayı ne denli iyi bildiğini, dil bilgisi kurallarını ne kadar yerinde kullandığını, dilin inceliklerini çok iyi şekilde aktardığını gözler önüne sermektedir. Harîrî'nin birçok eseri bulunmakla birlikte, onu asıl üne kavuşturan eseri, *Makâmât*'tır. Nitekim *Makâmât* denilince akla Harîrî gelmektedir.

Eserin incelenen nüshasında da konuyla ilgili ayet ve hadisler bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada makâmelerde ele alınan yaklaşımlarla bağlantısı olan, önceki ayet-i

kerime ve hadis-i şeriflerin dışında, başka ayet-i kerime ve hadis-i şerifler de tespit edilmiş ve konu ile bağlantıları açıklanmıştır.

Makâmelerin genelinde birçok ahlâkî ilkedden bahsedilmektedir. Makâmelerde üzerinde çok fazla durulan konular; insanların dünya hayatına çok meyletmeleri, ahiret hayatını unutmaları, oysa ölümün çok yakın olduğunun hatırlatılmasıdır. Bundan dolayı, ölüme ve ahiret hayatına hazırlık yapılması gerektiği vurgulanmakta, bunun için de kişinin kendi dışındaki kimseleri ve çevresindekileri de düşünmesi, yoksulları koruyup gözetmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca insanın kibirden uzak olup tevazu sahibi, alçak gönüllü olması gerektiği bazı makâmelerde anlatılmaktadır. Kişinin vaktini boş ve yararsız şeylerle geçirmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. İslâm'da önemli konulardan biri olan misafire ikram etmenin güzelliği de makâmelerde bahsedilen konular arasındadır.

Hemen hemen her makâmede ele alınan bir diğer konu; yoksullara, muhtaç durumda olanlara, yardım isteyenlere yardım edilmesi gerektiğidir. Bu konu zaten, İslâm dininin üstünde çok fazla durduğu bir konudur. Bununla ilgili olarak, zekât, sadaka, fitır sadakası, fıdye, sadaka-i cariye, infak gibi ibadetler bulunmaktadır. İkinci olarak güzel ahlâklı olma, makâmelerde en çok değinilen hususlardandır. Böylece, güzel ahlâkın İslâm dininin en temel prensiplerinden olduğu hatırlatılmaktadır. Bir Müslüman'ın günün yirmi dört saatinde güzel ahlâklı olması istenmektedir. Yine makâmelerde ortak olan konulardan biri de insanın rızık kazanmak için çalışıp çabalaması, emek vermesi gerektiğidir. İnsanın Allah'ın verdiği aklı doğru ve yerinde kullanması, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan birçok ayette kişinin aklını kullanmasının istendiği söylenmektedir. Böylelikle okura tekrar tekrar aklı kullanmanın önemi hatırlatılmaktadır. Kişinin doğruluktan ayrılmaması, her zaman doğrunun, dürüstün yanında olması, başına kötü bir şey gelecek olsa dahi korkmadan gerçeği haykırması makâmelerde geçen ortak ahlâkî konulardandır. İlim öğrenmenin gerekliliği ve güzelliği konusu da makâmelerde bahsedilen hususlardandır.

Makâmelerde bahsedilen dinî ve ahlâkî yaklaşımlar üçüncü bölümde tablo halinde gösterilmiştir. Bu tabloya göre; dinî yaklaşımlardan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50. makâmelerde bahsedilmiştir. Ahlâkî yaklaşımlar ise; 1, 2, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 35, 37.

makâmelerde tespit edilmiştir. Hem dinî hem ahlâkî ilkelerden bahsedilen makâmeler ise; 1, 2, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 17, 18, 21, 23, 26, 27, 28, 31 ve 35. makâmelerdir.

Makâmelerde bahsedilen dinî ve ahlâkî yaklaşımlara uyulması, toplumsal ilişkilerde insanların birbirlerine karşı daha anlayışlı, daha saygılı olmasını beraberinde getirecektir. Ahlâkî ilkelere uyulan toplumlarda toplumun daha huzurlu olduğu, refah seviyesinin daha da arttığı aşikârdır. Örneğin, makâmelerde en çok bahsedilen konu olan yardımseverlik konusunda herkes elinden gelen yardımı yapsa toplumda yoksul birey kalmayacak, insanlar daha huzurlu olacak ve refah içinde yaşayacaklardır. Yine makâmelerde bahsedilen konulardan olan ilim öğrenme noktasında kişilerin ilmini artırması, dolaylı olarak ahlâkının da güzelleşmesine vesile olacaktır. Ahlâkî düzgün kişilerden oluşan toplumda ise huzur ve güven ortamı oluşacaktır. İnsanlar, birbirlerine karşı daha seviyeli bir şekilde yaklaşacak ve bunun neticesinde insan ilişkileri güzelleşecektir.

Makâmelerde bahsedilen bu hususların her biri İslâm'da da yeri olan önemli konular olup hem bireysel hem toplumsal olarak herkesi ilgilendirmektedir. Hazırlanan çalışmayla, birey ve toplum ilişkilerinde dinî-ahlâkî hususların yeri ve önemi, Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde yer alan makâmeler özelinde ve edebî bir eserde bulunduğu yansımalar itibarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın bundan sonra yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, İsa. *Harîrî'nin Makâmât'ındaki Mesellerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2022.
- AKGÜN, Vahdettin. *Din ve Toplum İlişkileri, Dinin Sosyal Hayata Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.
- AKSOY, Ömer Asım. *Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988, ss. 121-206.
- AKSOY, Ömer Asım. *Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988, ss. 517- 566.
- AKYOL, Aygün. "İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. IX, Sayı: 36, 2013, ss. 42- 63.
- Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman el- Heysemi, *Mecma'uz- Zevaid*, I-XVIII.
- ALTAN, Ebru. "Sur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 535-537.
- ALTINTAŞ, Hayrani. "İslâm Ahlakı ve İnsan Davranışları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVI, Sayı: 1-2, 1997, ss. 15-27.
- ALTUNYA, Hülya. "Ahlâk Bildirgelerine Dönüşen Masallara Bir Örnek: Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, 2012, ss. 237-242.
- ARK, Ümmühan. "Âşık Paşa'nın Garîb-nâme Adlı Eseri Bağlamında Din-Hukuk-Ahlak İlişkisi Açısından Adalet Kavramı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 48, 2022, ss.133-154.
- ARK, Ümmühan. "Hukuk-Ahlak İlişkisi Bağlamında Divan-ı Hikmet", *International Journal of Cultural and Social Studies*, Özel Sayı, 2016, ss. 256-268.
- ARSLAN, Metin. *İsmet Özel'in Din ve Toplum Görüşü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Çev: Kemal Yavuz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss. 179- 187.
- AVCI, Casim. "Kufe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, ss. 339-342.
- AYDIN KURT, Seda. "On Dokuzuncu Yüzyılda Kaleme Alınan İki Makâmât-ı Harîrî Tercümesi: Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin Makâme-i Şîrâziyye'yi Tercümelerinin Mukayesesı", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. LX, Sayı: 1, 2020, ss. 57-70.
- AYDINLI, Osman. "Semerkant", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 484- 486.
- AYTAÇ, Bedrettin. *Abbasi Devrinde Nesir ve al-Harîrî*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi: 365, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. XXXV, Ankara, sayı 1, 1991, ss. 2- 14.
- AYYILDIZ, Erol. "Makâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 417- 419.
- BAKIR, Abdulhalik. "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 112-114.
- BAYRAM, Selahatin. "Harîrî'nin Makâmât Adlı Eserine Sosyo-Ekonomik Yönden Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 14, 2010, ss.137-148.
- BİLGE, Mustafa L. "Necran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 507- 508.

- BİLGE, Mustafa L. “Yemame”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 399-400.
- BİLGE, Mustafa. “San’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 88-90.
- BİLGİLİ, Ali Sinan. “Tebriz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 219- 222.
- BOZKURT, Nebi ve KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri. “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 572-575.
- BUHARİ, Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahih ’ul Buhari*, I-VIII, yy. 1315H.
- BULUT, Nurgül. *Allah İnancı-Ahlâk İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.
- COŞKUN, Rumeysa Nur. *Çağdaş Türk Sosyologlarında Din ve Toplum (Ümit Meriç Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2021.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 10-14.
- ÇELİK, Halide. *Paris Bibliotheque Nationale’deki Resimli Makâmât Yazmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2016.
- ÇETİN, Atilla. “Dimyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 310- 312.
- ÇETİN, Maksut. “Dindarlık-Ahlâk İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları”, *Mizânü’l-Hak İslâmî İlimler Dergisi*, Sayı: 13, 2021, ss. 84- 104.
- ÇETİNEL, Hasan ve RAMY Mahmoud. “Arap Edebiyatında Eğitici Bir Edebî Tür Olarak Makâme ve İbniü’l Verdî’den Salgın Dönemlerine Ait Bir Örnek”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, C. III, Sayı: 1, 2020, ss. 47-83.
- DEĞİRMENCİ, Uğur. *Konfüçyüs’ün Ahlâk Öğretisinde Toplum ve Devlet İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2021.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el- Hakim en- Nisaburi. *Hakim el-Müstedrek*, I-V, yy. 393 H.
- Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er- Rudani. *Cem’ul Fevaid Min Cami’il Usul ve Mecma’iz Zevaid*, I- IX.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir. *Sünen-i Ebû Davud*, I-VII.
- EBÛ İSA Muhammed bin İsa İbni’d Dahhak. *Sünen-i Tirmizi*, I-V.
- ED-DÜRÎ, Abdülazîz. “Bağdat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 441-442.
- EL-KÂŞGARÎ, Mahmud. *Dîvânu Lugâti’t-Turk*, Çev: Mustafa S. Kaçalın, Kuzgun Yayınevi, İstanbul, 2019.
- ERENOĞLU, Dilek. *Pend- nâme, Güvahi (Dil İncelemesi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 1997.
- ERSOY, Eren ve AY, Ümran. *Hoca Dehhânî Divanı*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2017, ss. 1-304.
- ERTAN, Veli. “İslâm Ahlâk Güzelliğinden İbarettir”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, C. I, Sayı: 30, 1968, ss. 3-27.
- ERTUNÇ, Refika. *Yunus Emre’nin Risâletü’nnushıyye’sindeki Ahlaki Değerler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2016.

- GÖĞEBAKAN, Gökür. “Malatya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 474- 477.
- GÖKÇE, Turan. “Cihannüma”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C. VII, Sayı: 2, 2021, s. 1.
- GÖRGÜN, Tuğba. *Nurettin Topçu’da Ahlâk ve Din İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2012.
- GÜLLE, Sıtkı. “Arap Edebiyatında Makâme ve El-Harîrî’nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan El- Makâmât’ı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2012, ss. 180, 201.
- GÜLLE, Sıtkı. *el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- GÜNYÜZ, Melike Erdem. *Ahmedî Dîvânı’nın Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- HANBEL, Ahmed b. *Müsned*, I-XXI, İstanbul.
- HARÎRÎ. *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1920.
- HARÎRÎ. *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- HARÎRÎ. *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1989.
- HARÎRÎ. *Makâmât*, Çev: Sabri Sevsevil, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.
- HARÎRÎ. *Makâmâtü’l-Harîrî*, Matba‘atü’l-Ma‘ârif, Beyrut, 1978.
- HAS HACİB, Yusuf. *Kutadgu Bilig*, Çev: Yaşar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss. 100-130.
- HÖKELEKLİ, Hayati. “Fıtrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 43-47.
- KANAK, Mehmet. vd., “Türk Ninnilerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XVII, Sayı: 66, 2018, ss. 594-602.
- KANAR, Mehmet. “Şeyhî’nin Harnâme’si Hakkında Bir Manzum Çeviri Denemesi”, *Doğu Esintileri*, Sayı: 8, İstanbul 2018, ss. 1-58.
- KAPLAN, Mehmet. vd., “Ahmet Mithat Efendi, Romancı ve Hayat”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. III, İstanbul, 1993, s. 63.
- KAPLAN, Orhan. “Roma Sefareti İmamı Hâşim Veli’nin Mâkâmât-ı Harîrî Tercümesi”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. I, Sayı: 6, 2015, ss. 211-235.
- KARACA, Ahmet Cevdet. *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Mâkâmât Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.
- KAYA, Umut. “Değerler Eğitiminde Bir Meslek Teşkilâtı: Ahîlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. XI, Sayı: 26, 2013, ss. 26-41.
- KILIÇ, Hulusi. “Harîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 191-192.
- KİRAZ, Celil. *Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil’le Mukâyeseli Bir Çalışma-*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.
- KOÇAK, İnci. “el-Harîrî’nin Makâmâtındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-2, 1982, ss. 185-192.
- KÖYÜ, Erdoğan. “Ayet ve Hadislere Göre Ahlâk Din İlişkisi”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, Sayı: 1, 2017, ss. 35-53.
- Kur’ân-ı Kerim, “*Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Kur’an-ı Kerim Meali*”, 12. Baskı, Ağustos, 2010.

- KURT, Seda ve ÖZYILDIRIM, Ali Emre. “Sürelî Yayınlarında Makâmât-ı Harîrî Tercümeleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, Sayı: 27, İstanbul 2021, ss. 547- 550.
- MEVLANA. *Mesnevi*, Çev: Abdülbâki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, ss. 9- 68.
- Muhammed b. Yezid. *Sünen-i İbni Mace*, I- X.
- Müslim b. Haccac. *Sahih-i Müslim*, I-XII, yy. 250 H.
- OKAY, M. Orhan. “Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 395- 397.
- ÖNGEL, Ezgi. *Klasik Türk Edebiyatındaki Nasihatnamelerde Aile*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2023.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. “Merv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 223-225.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. “Rey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 40-41.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. Şiraz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 182-184.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. “Merâğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 162-163.
- ÖZKÖSE, Kadir. “Mevlâna Celâleddîn-İ Rûmî’nin Mesnevisi’nde Konuları Ele Alış Biçimi ve Üslûbu”, *Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu*, Konya, 2019, ss. 59- 68.
- SAKAOĞLU, Saim ve ALPTEKİN, Ali Berat. *Nasreddin Hoca*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2014, ss.150- 165.
- SAKAOĞLU, Saim. *Karaca Oğlan*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, ss. 350-389.
- Sâmî es-Sakkâr, “Remle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 560- 561.
- SEYYİD, Eymen Fuâd. “İskenderiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 576- 580.
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz. “Vasıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss.541- 542.
- ŞEMSEDDİN, Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 65- 101.
- TANCİ, Muhammed. “Ahlâkın Önemi ve İslâm Dinine Göre Temelleri”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, C. III, Sayı: 33, İstanbul, 1978, ss. 3-8.
- TAŞTAN, Melih. “Ahlâk ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Akif Ersoy Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, Sayı: 11, 2019, ss. 423- 431.
- TOMAR, Cengiz, “Zebîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 165- 167.
- TUNCEL, Metin. Nusaybin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 269- 270.
- TURAN, Hayrunnisa. “Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2916 Numarada Kayıtlı Makamat Nüshasının Bazı Minyatürleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. X, Sayı: 48, 2017, ss. 345- 370.
- TÜRKGÜLÜ, Mustafa. İslam Ahlâkı ve Kur'anın Ahlâk Öğretisi Üzerine Bir İnceleme, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, 1996, ss. 186-194.
- TÜRKMEN ZENGİN, Havva. Şerif Mardin’e Göre Din ve Toplum, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Tokat, 2022.
- ÜNVER, İsmail. “Hoca Dehhani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.187-188.

- VANLI, Murat. “Divan Şiirinde Ahlak-ı Zemime Tasavvuru”, *Sufiyye Dergisi*, Sayı: 11, Aralık, 2021, İstanbul, ss. 281-313.
- WIKIPEDI. Kerec, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kerec>. (Erişim Tarihi: 10.07.2023).
- Yahya b. Muhammed Münevi. *Feyzu'l Kadir*, I-IV.
- YAZICI, Tahsin. “Hulvân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 345- 346.
- YÂZÎCÎ, Tâlib. “Halep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 247- 248.
- YENİTERZİ, Emine. “Fuzûli’nin Türkçe Dîvânı’nda Hikmet”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, ss. 137- 162.
- YETİM, Aleyna. *Ahi Teskilatı İş Ahlakı İlkelerinin Günümüz İş Dünyası Açısından Değerlendirmesi: Sakarya İlinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, ss. 41- 50.

